Sri Arunachala Siva Dhyanam

This is Arunachala Siva, who, being the ocean of Grace, bestows Liberation when thought of.

Note : This verse is a *Dhyana - Sloka* (verse of contemplation) upon "Arunachala Siva" which was composed by Sri Bhagavan in the year 1932, and is printed under the picture of the Holy Hill Arunachala in *Sri Ramana Nultirattu* (The above picture of the Hill was drawn by Sri Bhagavan with this verse written underneath).

கருணார் ணவமாய்க் கருதக் கதிநல்
கருணா சலசிவமீ தாம். — ஸ்ரீ பகவான்

Karuṇār ṇavamāyk karudak gati-nalgum
Aruṇāchala Sivam īdām.

* श्रीगणेशाय नमः *

अथ स्कान्देमहापुराणे प्रथमे माहेश्वरखण्डे

तृतीयमरुणाचलमाहात्म्यम्

तत्र पूर्वार्धः प्रारभ्यते

——::००:——

प्रथमोऽध्यायः

लिङ्गप्रादुर्भाववर्णनम्

ललाटे त्रैपुण्ड्री निटिलकृतकस्तूरितिलकःस्फुरन्मालाधारःस्फुरितकटिकौपीनवसनः
दधानो दुस्तारं शिरसि फणिराजं शशिकलां प्रदीपःसर्वेषामरुणगिरियोगीविजयते

व्यास उवाच

अथाऽऽहुर्मुनयः सूतं नैमिषारण्यवासिनः। अरुणाचलमाहात्म्यं त्वत्तःशुश्रूषवोवयम्
तन्माहात्म्यं वदेत्युक्तः सूतः प्रोवाच तान्मुनीन्।

श्रीसूत उवाच

एतदर्थं चतुर्वक्त्रं पप्रच्छ सनकः पुरा ॥ ३ ॥
शृणुताऽवहितायूयंतद्वोवक्ष्यामिसाम्प्रतम्। यदाकर्णयतांभक्त्यानराणांपापनाशनम्
सत्यलोके स्थितं पूर्वं ब्रह्माणं कमलासनम्। सनकःपरिपप्रच्छप्रणतःप्राञ्जलिःस्थितः

सनक उवाच

भुवनाधार! देवेश! वेदवेद्य चतुर्मुख। आसीदशेषविज्ञानं प्रसादाद्भवतो मम॥६॥
भवद्भक्तिविभूत्या मे शोधिते चित्तदर्पणे। बिम्बते सकलं ज्ञानं सकृद्देवोपदेशतः
सारार्थं वेदवेदानां शिवज्ञानमनाकुलम्। लब्धवानहमत्यन्तं कटाक्षैस्ते जगद्गुरोः
लिङ्गानि भुवि शैवानि दिव्यानिचकृपानिधे। मानुषाणिचसैद्धानिभौतानिसुरनायक
यल्लिङ्गममलं दिव्यमरिच्छेदनवैभवम्। स्वयम्भु जाम्बवे द्वीपे तैजसं तद्वदस्व मे
नामस्मरणमात्रेण यत्पातकविनाशनम्। शिवसारूप्यदं नित्यं मह्यं वद दयानिधे! ॥
अनादिजगदाधारं यत्तेजः शैवमव्ययम्। यच्च दृष्ट्वा कृतार्थः स्यात्तन्मह्यमुपदिश्यताम्
इति भक्तिमतस्तस्य कौतूहलसमन्वितम्। वाक्यामाकर्ण्यभगवान्प्रससादतपोनिधिः
दध्यौ च सुचिरं [शम्भुं पङ्कजासनसंस्थितः।
अन्तरङ्गसुखाम्भोधिमग्नचेताश्चतुर्मुखः ॥ १४ ॥
दृष्ट्वा यदापुरादृष्टं तेजःस्तम्भमयं शिवम्। उत्तीर्णसकलाधारं नकिञ्चित्प्रत्यबुध्यत
पुनराज्ञां शिवाल्लब्धामनुपालयितुं प्रभुः। निर्वर्त्त्य हृदयं योगात्सस्मार सुतमानतम्
शिवदर्शनसञ्जातपुलकाङ्कितविग्रहः। आनन्दबाष्पवन्नेत्रः सगद्गदमभाषत ॥१७॥

ब्रह्मोवाच

अन्तः संस्मारितःपुत्र भवताऽहंपुरातनम्। शिवयोगमनुध्यायन्नस्मार्षंतवचाऽऽदरात्
शिवभक्तिः परा जाता तपोभिर्बहुभिस्तव। तथा मदीयं हृदयं व्यावर्त्तितमिवक्षणात्
पावयन्तिजगत्सर्वं चरितैस्ते निराकुले। येषां सदाशिवे भक्तिर्वर्द्धते सार्वकालिकी
सम्भाषणं सहावासः क्रीडा चैव विमिश्रणम्। दर्शनंशिवभक्तानांस्मरणंचाघनाशनम्
श्रूयतामद्भुतं शैवमाविर्भूतं तथा पुरा। अव्याजकरुणापूर्णमरुणाद्र्यभिधंमहः ॥२२॥
अहं नारायणश्चोभौ जातौ विश्वाधिकोदयात्।
बहुस्यामिति सङ्कल्पं वितन्वानात्सदाशिवात् ॥ २३ ॥
स्वभावेनसमुद्भूतौविवदन्तौ परस्परम्। नच श्रान्तौ नियुध्यन्तौ साहङ्कारौकदाचन
परस्परं रणोत्साहमावयोरतिभीषणम्। आलोक्य करुणामूर्तिरचिन्तयदथेश्वरः ॥

किमर्थमनयोर्युद्धं जायते लोकनाशनम्। मया सृष्टमहं पातेति विवादमधितस्थुषोः
समयेऽस्मिन्स्वयंलक्ष्योमुग्धयोरनयोर्भृशम्। यदियुद्धंनरोत्स्यामितदास्याद्भुवनक्षयः
वेदेषु ममममाहात्म्यं विश्वाधिकतया श्रुतम्। नजानातेइमौमुग्धौक्रोधतोगलितस्मृती
सर्वोऽपि जन्तुरात्मानमधिकंमन्यतेभृशम्। अमतान्यसमाधिक्यस्त्वधःपततिदुर्मतिः
यद्यहंक्वापिभुवनेदास्यामिमितिमात्मनः। तदातद्रूपविज्ञानात्सआत्मासोऽपिमामियात्
इति निश्चित्य मनसास्वयमेव सदाशिवः। आवयोर्युध्यतोर्मध्ये वह्निस्तम्भःसमुद्यतः
अतीत्य सकलाँल्लोकान्सर्वतोऽग्निरिव ज्वलन् ॥ ३२ ॥
अनाद्यन्ततयाचाथद्रागारतौसम्ब्यतिष्ठताम्। तेजःस्तम्भंज्वलन्तंतमालोक्यशिथिलाशयौ
आवयोः पुरतोजाता वाणीचाप्यशरीरिणी। किमर्थं वालकौयुद्धंकल्प्यतेमूढमानसौ
युवयोर्बलवैषम्यंशिव एव विवेक्ष्यते। तेजःस्तम्भमयं रूपमिदं शम्भोर्व्यवस्थितम् ॥
आद्यन्तयोर्यदि युवामीक्षिषाथांबलाधिकौ। इतितांगिरमाकर्ण्यनियुद्धाद्विरतौतदा ॥
अहंविष्णुश्चगतिमान्विचेतुंतद्व्यवस्थितौ। अग्निस्तम्भमयंरूपंशम्भोराद्यन्तवर्ज्जितम्
अलोकितुंव्यवसितावावामाद्यन्तभागतः। विम्बितंव्योमगंचन्द्रंयथाबालोजिघृक्षतः ॥
तथैवाऽऽवांसमुद्युक्तौपरिच्छेत्तुंचतन्महः। अथविष्णुमहोत्साहात्क्रोडोऽभूत्सुमहावपुः
तन्मूलविचयाऽयाच्चभूमिगर्भंव्यदारयत्। अहं च हंसतां प्राप्तो महावेगं समुत्पतन्
दिदृक्षुस्तच्छिरोभागं वियदूर्ध्वमगाहिषम्।
अधोधो दारयन्क्षोणिमशेषामपि माधवः ॥ ४१ ॥
आविर्भूतमिवाधस्तादग्निस्तम्भमवैक्षत। अनेककोटिवर्षाणि विचिन्वन्नपि तेजसः ॥
अपश्यन्नादिमक्षय्यमार्त्तरूपः स विह्वलः। विशीर्णदंष्ट्रवलयो विगलत्सन्धिबन्धनः ॥
श्रमातुरस्तृषाक्रान्तो नो यातुमशकद्धरिः। वाराहं रूपमतुलं सन्धारयितुमक्षमः ॥
विहन्तुमपि विश्रान्तो विषसाद रमापतिः। अचिन्तयदमेयात्मा परिश्रान्तशरीरवान्
गलितश्रीः क्रियाश्रान्तःशरण्यंशिवमाश्रयन्। धिङ्ममेदं महान्मौग्ध्यमहङ्कारसमुद्भवम्
येनाऽहमात्मनो नाथमात्मानं नावबुद्धवान्। अयं हि सर्ववेदानां देवानां जगतामपि
मूलभूतः शिवः साक्षान्मूलमस्य कथं भवेत्।

अस्मादेव समुद्भूतोऽस्म्यहमाद्यन्तवर्ज्जितात् ॥ ४८ ॥
यन्मयाऽन्वेष्टुमारब्धं शिवं पशुवपुर्धृता। अव्याजकरुणाबन्धोःपितुःशम्भोःप्रसादतः
पुनरेवेदृशी लब्धा मतिर्मेस्वात्मबोधिना। स्वयमेव महादेवः शम्भुर्यं पातुमिच्छति
तस्य सद्यो भवेज्ज्ञानमनहङ्कारमात्मजम्। न शक्नोमि पुनः कर्तुं पूजामस्यजगद्गुरोः
निवेदयामिचात्मानंशरणंयामि शङ्करम्। इति दध्यौशिवंविष्णुःस्तुत्यामर्पितचेतनः ॥
सत्प्रसादाद्भूतपतेः पुरनेवोद्धृतः क्षितौ। अहं च गगनेऽभ्राम्यमनेकानपिवत्सरान्
आघूर्णमाननयनः श्लथपक्षः श्रमं गतः। उपयु परिचाऽपश्यं ज्वलनं पुरतः स्थितम् ॥
तेजः स्तम्भं स्थूललिङ्गाभं शैवं तेजः सुरार्चितम्।
आहुः स्म केचिदालोक्य सिद्धास्तेजोंऽशसंभवाः ॥ ५५ ॥
नित्यांशम्भोःपरांकोटिंदिदृक्षुर्मांकृतोद्यमम्। अहोऽयंसत्यंमुग्धत्वमद्यापिचचिकीर्षति
आसन्नदेहपातोऽपिनाहङ्कारोऽस्यवैगतः। विशीर्यमाणपक्षोऽयंश्रान्त्वाविभ्रान्तलोचनः
अपारतेजसि व्यर्थो विमोहोऽयं भविष्यति। एवंव्याकुलचित्तोऽयंक्रोडरूपीजनार्दनः
व्यावर्त्तितः शिवेनैव निर्व्याजकरुणाजुषा। ईदृशांब्रह्ममुख्यानां सुराणांकोटिसम्भवः
यत्तेजः परमाणुभ्यस्तस्य पारं दिदृक्षते। स्वात्मतोयोगतोध्यात्वासमयेभगवाञ्छिवः
यदि बुद्धिंददात्यस्मै तस्यनश्येदहंक्रिया। इत्येवंवदतां तेषां सिद्धानां सदयं वचः
आकर्ण्यशीर्णाहङ्कारोह्यहमात्मन्यचिन्तयम्। नवेदराशिविज्ञानात्तपस्तीर्थनिषेवणात्
सञ्जायते शिवज्ञानमस्यैवानुग्रहादृते। शीर्णेऽपि पक्षजुगले सीदत्यङ्गे ह्यचञ्चले ॥
पुनरुत्सहते चेतः स्वाहङ्कारस्य सङ्ग्रहे। धिङ्मामहंक्रियाक्रान्तमनात्मबलवेदिनम्
शिवार्पितमनस्केभ्यः सिद्धेभ्यः सततं नमः। येषां संसर्गलब्धेन विभवेन समन्विताः
देवाः सर्वे भविष्यन्ति सततं शमितारयः। यस्य वेदा न जानन्ति परमार्थमहागमैः ॥
तमेव शरणं यामि शम्भुंविश्वविलक्षणम्। अवादिषमथाभाष्यं विष्णुं कमललोचनम्
लब्धदेहः शिवंभक्त्यासंश्रितश्चन्द्रशेखरम्। अहोकिमिदमाश्चर्यमागतंशौर्यशालिनाम्

६५ तम श्लोके "विभवेन समन्विताः" इति पाठात्पूर्वं तपसा शोधिताशयः ॥६५
शिवमेनं विजानामि आत्महेतुं पुरःस्थितम्। यत्प्रसादोपलब्धेन "इतिपाठःपठनीयः"

शम्भुनायत्समुद्भूतमहङ्कारमुपाश्रितौ। आवांपरस्परंयुद्धमाकर्ण्यविपुलं महत् ॥६६॥
स एव शङ्करः सर्वंमहङ्कारमथाऽऽवयोः । अपाहरदमेयात्मा स्वामाहात्म्यप्रकाशनात्
इममीश्वरमानतं सुरैरनलस्तम्भमयं सदाशिवम् ।
अभिपूजयितुं प्रवर्तते स भवेद्धै भवसागरस्य नौः ॥ ७१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे ब्रह्मसनकसम्वादे लिङ्गप्रादुर्भाववर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः॥ १ ॥

————

द्वितीयोऽध्यायः

ब्रह्मविष्णुस्तुतिपूर्वकमरुणाचलेश्वरशङ्करस्यस्थावरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

अथाऽहमुच्चरन्वेदानशेषैर्वंदनैः शिवम् । अस्तौषं भक्तिसंपूर्णं कृत्वामानसमर्चनम् ॥ १
नमः शिवाय महते सर्वलोकैकहेतवे । येन प्रकाश्यते सर्वं ध्रियते सततं नमः ॥ २ ॥
विश्वव्याप्तमिदं तेजः प्रकाशयतिसन्ततम् । नेक्षन्तेत्वद्दयाहीनाजात्यन्धाभास्करंयथा
भूलिङ्गममलंह्येतद्दृश्यमध्यात्मचक्षुषा । अन्तःस्थं वा बहिःस्थं वा त्वद्भक्तैरनुभूयते ॥
अपरिच्छेद्यमाकारमन्तरात्मनि योगिनः । तदेतत्तव देवेश ज्वलितं दर्पणो यथा ॥
अथवाशाङ्करीशक्तिःसत्याऽणोरप्यणीयसी । मत्तोनान्यतरःकश्चिद्यन्मय्यपिविलीयते
अणुस्तेकरुणापात्रंमहत्त्वंध्रुवमश्नुते । नाधिकोऽस्तिपरस्त्वत्तोनमत्तोऽपित्वदाश्रयात्
त्वय्यर्पितं मनस्त्वत्तो न वियोगमपेक्षते । वाचः कथं प्रवृत्तिः स्यात्तववैभवकीर्त्तने
स्वयमीशमहादेव प्रसीद भुवनाधिक । आदिश प्रयतं भक्तमपेक्षितनियुक्तिषु ॥ ६ ॥
इदं विज्ञाप्य विनयान्नमस्कृत्वा पुनः पुनः । प्राञ्जलिर्देवदेवेशं न्यषीदं सविधे विभोः ॥
अथविष्णुर्नवाम्भोदगम्भीरध्वनिरभ्यधात् । वाचः कृतार्थयन्भूयः शुक्ताःशङ्करकीर्त्तनैः
जय त्रिभुवनाधीश जय गङ्गाधर प्रभो ! । जय नाथ विरूपाक्ष जय चन्द्रार्द्धशेखर !॥

अव्याजममितं शम्भो कारुण्यं तव वर्द्धते। येननिर्धूतमखिलं भक्तेषु ज्ञानमाहितम् ॥
पालनं सर्वविद्यानां प्रापणं भूतिसञ्चयः । पुराणं च सुपुत्राणां पितुरेव प्रवर्धनम् ॥
शतानामपि मूर्तीनामेकामपिनवैः स्तवैः । स्तोतुं न शक्नुमेशानसमवायस्तुकिम्पुनः ॥
त्वमेव त्वामलं वेत्तुं यदि वा त्वत्प्रसादतः ।
भ्रमरः कीटमाकृष्य स्वात्मानं किं न चाऽऽनयेत् ॥ १६ ॥
देवास्त्वदंशसम्भूतिप्रभवोनभवन्तिकिम् । अप्यायस्याग्निकीलस्यदाहशक्तिर्नकिंभवेत्
देशकालक्रियायोगाद्यथाऽग्नेर्भेदसम्भवः । तथाविषयभेदेनत्वमेकोऽपि विभिद्यसे ॥
अनुग्रहपरो देव मूर्तिं दर्शय शङ्कर ! । आवयोरखिलाधार नयनानन्ददायिनीम् ॥१६॥
एवं प्रणमतोर्देवः श्रद्धाभक्तिसमन्वितम् । प्रससाद परं शम्भुःस्तुवतोरावयोर्द्वयोः ॥
तेजस्तम्भात्पुनस्तस्माद्देवश्चन्द्रार्द्धशेखरः । आविर्बभूवपुरुषःकपिलःकालकन्धरः ॥२१
परशुं बालहरिणं करैरभयविश्रमौ । दधानः पुरुषोऽवादीत्पुत्रावावामिति प्रभुः ॥२२
परितुष्टोऽस्मि युवयोर्भक्त्या युक्तात्मनोर्मयि ।
भवतं सर्वलोकानां सृष्टिरक्षाधिपौ युवाम् ॥ २३ ॥
युवयोरिष्टसिद्ध्यर्थमाविर्भुतोऽस्म्यहं यतः । वरंवृणुतन्मयञ्चवरदोऽहमुपागतः ॥२४॥
इति देवस्य वचनात्सुप्रीतौ च कृताञ्जली । विज्ञापयामासतुस्तौस्वंस्वमर्थं पृथक् पृथक्
अहं मन्त्रैः शिशुप्रायजगत्त्रयविधायकः । संस्तुवन्वैदिकैर्मन्त्रैरीशानमपराजितम् ॥
नमस्येऽहमिदं रूपं शश्वद्वरदमीश्वरम् । तेजोमयं महादेवं योगिध्येयं निरञ्जनम् ॥२७॥
आपूर्यमाणंभवता तेजसा गगनान्तरम् । परिपृच्छयः सुरावासःक्षणादेव भविष्यति
सिद्धाचारणगन्धर्वा देवाश्च परमर्षयः । नावसन्दिवि सञ्चारं लभेरंस्तेजसा तव ॥
पृथ्वी च सकला चैव तप्यमाना तवौजसा ।
चराचरसमुत्पत्तिक्षमा नैव भविष्यति ॥ ३० ॥
उपसंहृत्य तेजः स्वमरुणाचलसञ्ज्ञया । भवस्थावरलिङ्गं त्वं लोकानुग्रहकारणात् ॥
ज्योतिर्मयमिदंरूपमरुणाचलसञ्ज्ञितम् । ये नमन्तिनराभक्त्यातेभवन्त्यमराधिकाः
सेवन्तांसकलालोकाः सिद्धाश्चपरमर्षयः । गणाश्चविविधाभूमौमानुषंभावमास्थिताः

दिव्यारामसमुद्भूतकल्पकाद्याः सुरद्रुमाः। सेविनस्त्वांप्ररोहन्तुभरिता विविधैःफल
दिव्यौषधिगणास्सर्वे सिंहाद्यामृगजातयः। प्रशान्ताः परिवर्त्तन्तां पापकल्मषनाशन
अयनद्वयभिन्नेन गमनेनाऽपि संयुतः। न लङ्घयिष्यति रविः शृङ्गं लिङ्गतनोस्तव

दिव्यदुन्दुभिशङ्खानां घोषैः पुष्पौघवृष्टिभिः।
सेवितो भव देव ! त्वमप्सरोनृत्यगीतिभिः ॥ ३७ ॥

अमरत्वञ्चसिद्धत्वंरससिद्धीश्चनिर्वृतिम्। लभन्तांमानुषानित्यंत्वत्सन्निधिमुपागता
ईशित्वञ्च वशित्वञ्चसौभाग्यंकालवञ्चनम्। त्वामाश्रित्यनरास्सर्वे लभन्तामरुणाचल
सर्वावयवदानेन सर्वव्याधिविनाशनात्। सर्वाभीष्टप्रदानेन दृश्यो भव महीतले ॥
तथेति वरदं देवमरुणाद्रिपतिंशिवम्। प्रणम्य कमलानाथः प्रार्थयन्निदमब्रवीत् ॥
प्रसीद करुणापूर्ण शोणशैलेश्वर प्रभो ! महेश सर्वलोकानां हिताय प्रकटोदय ! ॥
यदाऽहं त्वामुपाश्रित्यजगद्रक्षणदक्षिणः। श्रीपतित्वमनुप्राप्तस्तदा भक्ता भवन्तु ते ॥

नाल्पपुण्यैरुपास्येत त्वद्रूपं महदद्भुतम्।
मया च ब्रह्मणा चैवमदृष्टपदशेखरः ॥ ४४ ॥

प्रदक्षिणानमस्कारैर्नृत्यगीतैश्च पूजनैः। त्वामर्चयन्ति ये मर्त्याः कृतार्थास्तेगतांहसः
उपवासैर्व्रतैः मन्त्रैरुपहारैस्तथाऽर्चनैः। त्वामर्चयन्ति मनुजाः सार्वभौमा भवन्तु ते
आरामं मण्डपञ्चाऽपि कूपं विधिविशोधनम्। कुर्वतामरुणाद्रीशसन्निधाने पुनर्भव
अङ्गप्रदक्षिणं कुर्वन्नष्टैश्वर्यसमन्वितः। अशेषपातकैः सद्यो विमुक्तो निर्मलाशयः ॥
आवामप्यविमुञ्चन्तौ सदात्वत्पादपङ्कजम्। ध्यातव्यंमनुजैःसर्वैस्तव सन्निधिमागतैः
तथाऽस्त्विति बरं दत्त्वाविष्णवे चन्द्रशेखरः। अरुणाचलरूपेणप्राप्तःस्थावरलिङ्गताम्
तैजसं लिङ्गमेतद्धिसर्वलोकैककारणम्। अरुणाद्रिरिति ख्यातं दृश्यते वसुधातले ॥
युगान्तसमये क्षुब्धैश्चतुर्भिरपि सागरैः। अपि निर्मग्नलोकान्तैरस्पृष्टान्तिकभूतलम्
गजप्रमाणैः पृषतैः पूरयन्तो जगत्त्रयम्। पुष्कराद्या महामेघा विश्रान्ता यस्यसानुनि
प्रवृत्ते भूतसंहारे प्रकृतौ प्रतिसञ्चरे। भविष्यत्सर्वबीजानि निषेदुर्यत्र निश्चयम् ॥
मया चाहुयमानेभ्यः प्रलयानन्तरं पुनः। यत्पादसेविविप्रेभ्यो वेदाध्ययनसंग्रहः ॥

सर्वासामपि विद्यानां कलानां शास्त्रसम्पदाम्।
आगमानाञ्च वेदानां यत्र सत्यव्यवस्थितिः ॥५६॥

यद्गुहागह्वरान्तस्था मुनयः शंसितव्रताः। जटिनः सम्प्रकाशन्ते कोटिसूर्याग्नितेजसः
पञ्चब्रह्ममयैर्मन्त्रैः पञ्चाक्षरवपुर्धरैः। अकारपीठिकारूढो नादात्मा यः सदाशिवः ॥
अष्टभिश्च सदा लिङ्गैरष्टदिक्पालपूजितः। अष्टमूर्त्तितया योऽयमष्टसिद्धिप्रदायकः ॥

यत्र सिद्धास्तथालोकान्स्वान्स्वान्मुक्त्वा सुरेश्वराः।
अपेक्षन्ते स्थिता मुक्तिं विहाय कनकाचलम् ॥ ६० ॥

एवं वसुन्धरापुण्यपरिपाकसमुच्चयः। अरुणाद्रिरिति ख्यातो भक्तभक्तिवरप्रदः ॥
कैलासान्मेरुशिखरादागतैर्देवसञ्चयैः। पूज्यते शोणशैलात्मा शम्भुः सर्ववरप्रदः ॥

इति कमलजवक्त्रपद्मजातं मुदितमनाः सनको निशम्य भक्त्या।
विरचितविनयः प्रणम्य पुत्रः पितरमपृच्छदशेषवेदसारम् ॥ ६३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखडे
अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे ब्रह्मविष्णुस्तुतिपूर्वकं शङ्करस्य
स्थावरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

तृतीयोऽध्यायः

पार्वत्याः शिवनेत्रनिमीलनेन तमसाक्षुब्धलोकपापभयेनकाञ्च्यांकम्पास्थित-काम्रतले तपश्चर्याकरणार्थमागमनं शिवविरहश्च

सनक उवाच

भगवन्नरुणाद्रीशमाहात्म्यमिदमद्भुतम्। श्रुतं शिवप्रसादेन दयया ते जगद्गुरो! ॥ १
आश्चर्यमेतन्माहात्म्यं सर्वपापविनाशनम्। आराधयन्पुनः के वा वरदं शोणपर्वतम् ॥

अनादिरन्तरहितः शिवः शोणाचलाकृतिः । युवयोस्तपसा देव वरदानाय संस्थितः
सकृत्सङ्कीर्तितेनाग्निशोणाद्रिरिति मुक्तिदे । सन्निधिःसर्वकामानांजायतेचाघनाशनम्
शिवशब्दामृतास्वादः शिवार्चनकथाक्रमः । इति तद्वचनं श्रुत्वा देवदेवः पितामहः॥

उवाच करुणामूर्तिररुणाद्रीशमानमन् ।

ब्रह्मोवाच

श्रूयतां वत्स ! पार्वत्याश्चरितं यत्पुरातनम् ॥ ६ ॥

अरुणाद्रीशमाश्रित्य यथा सा निर्वृताऽभवत् । आससादमहादेवःकदाचित्पार्वतीपतिः
रत्नसिंहासनं दिव्यं रत्नतोरणसंयुतम् । रत्नपुष्पफलोपेतकल्पद्रुममनोहरम् ॥ ८ ॥
परार्ध्यदूषदास्तीर्णं बद्धमुक्तावितानकम् । विमुक्तपुष्पप्रकरदिव्यधूपोरुसौरभम् ॥ ६ ॥
प्रलम्बमालिकाजालनिनदद्भृङ्गसङ्कुलम् । दिव्यतूर्यघनारावप्रनृत्यद्गुहवाहनम् ॥१०॥
पार्वतीसिंहसंचारपरित्रस्तमहागजम् । अप्सरोभिः प्रनर्त्ताभिर्गायन्तीभिश्च केवलम् ॥
आसेवितपुरोरङ्गं दिक्पालकनिषेवितम् । ऋग्यजुःसामजैर्मन्त्रैः स्तुवद्भिर्मुनिपुङ्गवैः ॥
ब्रह्मर्षिभिस्तथा देवैःसिद्धैराजर्षिभिर्वृतम् । गणैश्चविविधाकारैर्भस्मालङ्कृतविग्रहैः
रुद्राक्षधारसुभगैरापूर्णं शिवतत्परैः । वीणावेणुमृदङ्गादितौर्यत्रिकजनिस्वनैः ॥१४॥
घण्टाटङ्कारसुभगैर्वेदध्वनिविमिश्रितैः । मनोहरं महादिव्यमासनं पार्वतीसखः ॥१५॥
अलञ्चकार भगवान्भक्तानुग्रहकाम्यया । आस्थाय विमलं रूपं सर्वतेजोमयं शिवम्

अम्बिकासहितः श्रीमान्विजहार दयानिधिः
सङ्गीतेन कथाभेदैर्द्यूतक्रीडाविकल्पनैः ॥ १७ ॥

गणानां विकटैर्नृत्यै रमयामास पार्वतीम् । विसृज्यसकलान्देवानृषींश्चापिसभासदः
वरान्प्रदाय विविधान्भक्तलोकाय वाञ्छितान् । आगमेषु विचित्रेषु सर्वर्तुकुसुमेषु च
विजहारोमया सार्द्धं रत्नप्रासादपङ्क्तिषु । वापिकासु मनोज्ञासु रत्नसोपानपङ्क्तिषु
केलिपर्वतशृङ्गेषु हेमरम्भावनान्तरे । गङ्गातरङ्गशीतेन फुल्लपङ्कजगन्धिना ॥ २१ ॥
वातेन मन्दगतिना विहारविहतश्रमः । स्वकामतः स्वयं देवः प्रेयसीमभ्यनन्दयत् ॥

रतिरूपां शिवां देवीं सर्वसौभाग्यसुन्दरीम् ।

कदाचिद्रहसि प्रीता निजाज्ञावशवर्त्तिनम् ॥ २३ ॥

रमणंजानतीमुग्धापश्चादभ्येत्यसादरम् । कराभ्यांकमलाभाभ्यांत्रिनेत्राणिजगद्गुरोः

पिदधे लीलया शम्भोः किमेतदिति कौतुकात् ।
चन्द्रादित्याग्निरूपेण पिहितेष्वक्षिषु क्रमात् ॥ २५ ॥

अन्धकारोऽभवत्तत्र चिरकालं भयङ्करः । निमिषार्द्धेन देवस्य जग्मुर्वत्सरकोटयः ॥
देवीलीलासमुत्थेन तमसाऽभूज्जगत्क्षयः । तमसा पूरितं विश्वमपारेण समन्ततः ॥२७
शून्यं ज्योतिःप्रचारेण विनाशं प्रत्यपद्यत । न व्यजृम्भन्त विबुधा न च वेदाश्चकासिरे
नाऽपि जीवाः समभवन्नव्यक्तंकेवलंस्थितम् । जगतामपिसर्वेषामकालेवीक्ष्यसंक्षयम्
तपसा लब्धस्फूर्तीनां विचारः समपद्यत । किमेतत्तमसो जन्म भुवनक्षयकारणम् ॥
भगवानपि सर्वात्मा न नूनं कालमाक्षिपत् । देवी विनोदरूपेण पिधत्ते पुरजिद्दृशः
तेनेदमखिलं जातं निस्तेजो भुवनत्रयम् । अकालतमसा व्याप्ते सकले भुवनत्रये ॥
का गतिर्लब्धराज्यानां तपसा देवजन्मनाम् । न यज्ञाःसम्प्रवर्तन्ते न पूज्यन्तेसुराभुवि

इति निश्चत्य मनसा वीक्ष्य ते ज्ञानचक्षुषा ।
नित्यास्ते सूरयो भक्त्या शम्भुमानम्य तुष्टुवुः ॥ ३४ ॥

नमः सर्वजगत्कर्त्रे शिवाय परमात्मने । मायया शक्तिरूपेण पृथग्भावमुपेयुषे ॥३५॥

अविनाभाविनी शक्तिराद्यैका शिवरूपिणी ।
लीलया जगदुत्पत्तिरक्षासंहृतिकारिणी । ३६ ॥

अर्धाङ्गी सा तवदेवशिवशक्त्यात्मकं वपुः । एक एव महादेवो न परे त्वद्विना विभो
लीलया तव लोकोऽयमकाले प्रलयं गतः । करुणा तव निर्व्याजा वर्द्धतां लोकवर्द्धनी
भवतो निमिषार्द्धेन तेजसामुपसंहृतेः । गतान्यनेकवर्षाणि जगतां नाशहेतवे ॥३९॥
ततः प्रसीद करुणामूर्त्ते काल ! सदाशिव । विरमप्रणयारब्धादमुष्माल्लोकसङ्क्षयात्

इति तेषां वचः श्रुत्वा भक्तानां सिद्धिशालिनाम् ।
विसृजाऽक्षीणि गौरीति करुणामूर्त्तिरब्रवीत् ॥ ४१ ॥

विससर्ज च सा देवी पिधानं हरचक्षुषाम् । सोमसूर्याग्निरूपाणां प्रकाशमभवज्जगत्

कियान्कालो गतश्चेतिपृष्टैः सिद्धैश्च वैनतैः । उक्तंत्वन्निमिषार्द्धं नजग्मुर्वत्सरकोटयः
अथ देवः कृपामूर्त्तिरालोक्य विहसन्प्रियाम् । अब्रवीत्परमोदारः परं धर्मार्थसंग्रहम्
अविचार्य कृतं मुग्धे भुवनक्षयकारणात् । अयुक्तमिह पश्यामि जगन्मातुस्तवैव हि ॥
अहमप्यखिलाँल्लोकान्संहरिष्यामिसङ्क्षये । प्राप्तेकालेत्वयामौग्ध्यादकालेप्रलयंगताः
केयं वा त्वादृशी कुर्यादीदृशं सद्भिर्गर्हितम् । कर्म नर्मण्यपि सदा कृपामूर्तिर्न बाधते

इति शम्भोर्वचःश्रुत्वा धर्मलोपभयाकुला ।
किं करिष्यामि तच्छान्त्यो इत्यपृच्छत्स्म तं प्रिया ॥ ४८ ॥

अथदेवःप्रसन्नात्माव्याजहारदयानिधिः । देव्यास्तेनानुतापेनभक्त्याचतोषितःशिवः ॥
मन्मूर्तेस्तव केयं वा प्रायश्चित्तिरिहोच्यते । अथापि धर्ममार्गोऽयंत्वयैवपरिपाल्यते
श्रुतिस्मृतिक्रियाक्लृप्ता विद्याश्च विबुधादयः । त्वद्रूपमेतदखिलं महदर्थोऽस्मि तन्मयः

मान्ययाभिन्नया देव्या भाव्यं लोकसिसृक्षया ॥ ५२ ॥

तस्माल्लोकानुरूपन्ते प्रायश्चित्तंविधीयते । षड्विधोगदितोधर्मःश्रुतिस्मृतिविचारतः

स्वामिना नाऽनुपाल्येत यदि त्याज्योऽनुजीविभिः ।
न त्वां विहाय शक्नोमि क्षणमप्यासितुं क्वचित् ॥ ५४ ॥

अहमेव तपः सर्वं करिष्याम्यात्मनि स्थितः । पृथ्वी च सकलाभूयात्तपसासफलातव
त्वत्पादपद्मसंस्पर्शात्त्वत्तपोदर्शनादपि । निरस्यन्तिस्वसान्निध्याद् दुष्टजातमुपद्रवम्
कर्मभूमेस्त्वमाधिक्यहेतवेपुण्यमाचर । त्वत्तपश्चरणं लोके वीक्ष्य सर्वोऽपि सन्ततम्
धर्मे दृढतरां बुद्धिं निवध्नीयान्न संशयः । कृतार्थयिष्यति मही दया ते धर्मपालनैः ॥
त्वमेवैतत्सकलंप्रोक्तावेदैर्देवि सनातनैः । अस्ति काञ्चीपुरीख्यातासर्वभूतिसमान्विता
या दिवं देवसम्पूर्णां प्रत्यक्षयति भूतले । यत्र क्लृप्तं तपः किञ्चिदनन्तफलमुच्यते॥६०
देवाश्चमुनयःसर्वेवासंवाञ्छन्तिसन्ततम् । तत्र कम्पेतिविख्यातामहापातकनाशिनी ॥
यत्र स्थितानां मर्त्यानां कम्पन्ते पापकोटयः । तत्र चूतद्रुमश्चैको राजते नित्यपल्लवः
सम्पूर्णशीतलच्छायः प्रसूनफलपल्लवैः । तत्र जप्तं हुतं दत्तमनन्तफलदं भवेत् ॥ ६३ ॥

गणाश्च विविधाकारा डाकिन्यो योगिनीगणाः ।

परितस्त्वां निषेवन्तां विष्णुमुख्यास्तथा पराः ॥६४॥

अहं च निष्कलोभूत्वातवमानसपङ्कजे । सन्निधास्यामि मा भूस्त्वंदेवि!मद्विरहाकुला
इत्युक्ता देवदेवेन देवी कम्पान्तिकं ययौ । तपः कर्तुं सखीयुक्ताविस्मयाक्रान्तलोचना
कम्पाञ्च विमलां सिन्धुमुनिसङ्घनिषेविताम् । आलोक्यकोमलदलमेकाम्रंदृष्टिवारणम्
फलपुष्पसमाकीर्णं कोकिलालापसङ्कुलम् । प्रससाद पुनर्देवं सस्मार च महेश्वरम् ॥
कामाग्निपरिवीताङ्गीतपःक्षामेवसाऽभवत् । अभ्यभाषतसागौरीविजयांपार्श्ववर्त्तिनीम्

कामशोकपरीताङ्गी पुरारिविरहाकुला ॥ ७० ॥
इममघहरमागतानिशं स्वयमपि पूजयितुं तपोभिरीशम् ।
अयमभिनवपल्लवप्रसूनः स्मरयति मां स्मरबन्धुरेकचूतः ॥ ७१ ॥
कथमिव विरहः शिवस्य सह्यः क्षुभितधियाऽत्र भृशं मनोभवेन ।
तदपि च तरुणेन्दुचूडपादस्मरणमहौषधमेकमेव दृष्टम् ॥ ७२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्द्धे पार्वत्याः शिवनेत्रमीलनेन तमसा
क्षुब्धलोकपापभयेन काञ्च्यां कम्पास्थितैकाम्रतले
तपश्चर्यार्थमागमनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

———

चतुर्थोऽध्यायः

विजयासान्त्वनयापार्वत्यातपःकरणं आकाशवाण्यागौतमर्षेराश्रमगमनाय प्रेरणं देव्यास्तत्रगमनम्

ब्रह्मोवाच

अथाऽभ्यधत्त विजयाप्रणम्यजगदम्बिकाम् । सान्त्वयन्तीस्तुतिशतैरुपायैःशिवदर्शनैः
देवि त्वमविनाभूता सदा देवेन शम्भुना । प्राणेश्वरीत्वमेकाऽसिशक्तिस्तस्यपरात्मनः

तथा मायां त्वमात्मीयां सन्दर्शयितुमीहसे । पृथग्भावमिवेशानः प्रकाशयतिनस्वयम्
आदेशं प्रतिगृह्यैव समुपेताऽपि पार्वति !। अलङ्घनीया सेवाज्ञा शाम्भवी सर्वदात्वया
विधातव्यं तपः प्राप्तं स्थानेऽस्मिञ्छिवकल्पिते ।
निवृत्त्य निखिलान्कामाञ्छम्भुमाश्रितया त्वया ॥५॥
अन्यथाऽपि जगद्रक्षा त्वदधीना जगन्मयि !। धर्मसंरक्षणे भूयः शिवेन सहितं तव ॥
निष्कलं शिवमत्यन्तं ध्यायन्त्यात्मन्यवस्थितम् ।
वियोगदुःखं कच्चित्त्वं न स्मरिष्यसि पार्वति ! ॥ ७ ॥
भक्तानां तव मुख्यानां तवैवाऽऽचारसंग्रहः । उपदेशितयालोके प्रथतां धर्मवत्सले !॥
इति तस्य वचः श्रुत्वा गौरी सुस्थिरमानसा । तपः कर्त्तुं समारेभेकम्पानद्यातटेशुभे
विमुच्य विविधा भूषा रुद्राक्षगणभूषिता । विसृज्य दिव्यं वसनं पर्यधाद्वल्कलेशुभे ॥
अलकैः सहसा शिल्पमनयच्च कपर्दताम् । अलिम्पत तनूं सर्वां भस्मना मुक्तकुङ्कुमा
मृगेषु कृतसन्तोषा शिलौञ्छीकृतवृत्तिषु । जजाप नियमोपेता शिवपञ्चाक्षरं परम् ॥
कृत्वा त्रिषवणं स्नानंकम्पापयसिनिर्मले । कृत्वा च सैकतं लिङ्गं पूजयामाससादरम्
वृक्षप्ररोपणैर्दानैरशेषातिथिपूजनैः । श्रान्ति हरन्ती जीवानां देवी धर्ममपालयत् ॥
ग्रीष्मेपञ्चाग्निमध्यस्थावर्षासुस्थण्डिलेशया । हेमन्तजलमध्यस्थाशिशिरेऽचाकरोत्तपः
पुण्यात्मनां महर्षीणां दर्शनार्थमुपेयुषाम् । विस्मयं जनयामास पूजयामास सादरम् ॥
कदाचित्स्वयमुच्चित्य वनान्तात्पल्लवान्वितम् ।
पुष्पोत्करं विशेषेण शोधितुं समुपाविशत् ॥ १७ ॥
कृत्वा च सैकतं लिङ्गं कम्पारोधसि पावने । सम्पूजयितुमारेभे न्यासावाहनपूर्वकम्
सूर्यमभ्यर्च्य विधिवद्रक्तैः पुष्पैश्च चन्दनैः । पञ्चावरणसंयुक्तं क्रमादानर्च शङ्करम्
धूपैर्दीपैश्च नैवेद्यैर्भक्तिभावसमन्वितैः । अपरोक्षितमीशानमालुलोके पुरोहितम् ॥२०
अथ देवः शिवःसाक्षात् संशोधयितुमम्बिकाम् । कम्पानद्याःप्रवाहेणमहतापर्यवेष्टयत्
अतिवृद्धं प्रवाहं तं कम्पाया समुपस्थितम् ।
आलोक्य नियमासीनामाहुः सख्यस्तदाम्बिकाम् ॥२२॥

उत्तिष्ठ देवि बहुलः प्रवाहोऽयंविजृम्भते । दिशां मुखानि सम्पूर्य तरसा प्लावयिष्यति
इति तद्वचनं श्रुत्वा ध्यायन्ती मीलितेक्षणा । उन्मील्य वेगमतुलं नद्यास्तं समवैक्षत
अचिन्तयच्च सा देवीपूजाविघ्नसमाकुला । किं करोमि न शक्नोमिहातुमारब्धमर्चनम्
श्रेयः प्राप्तुमविघ्नेन प्रायः पुण्यात्मनाम्भुवि । घटते धर्मसंयोगोमनोरथफलप्रदः ॥
सैकतं लिङ्गमतुलप्रवाहाल्लयमेष्यति । लिङ्गनाशे विमोक्तव्यः सद्भक्तैः प्राणसंग्रहः ॥
प्रवाहोऽयं समायाति शिवमायाविनिर्मितः । विशोधयितुमात्मानं भक्तियुक्तंनिजेपदे ॥
आलिङ्ग्यसुदृढं दोर्भ्यामितल्लिङ्गमनाकुलम् । अहंवत्स्यामियाताऽऽशुसख्योयूयंविदूरतः
इत्युक्त्वा सैकतंलिङ्गं गाढमालिङ्ग्यसाम्बिका । न मुमोचप्रवाहेणवेष्ट्यमानापिवेगतः
स्तनचूचुकनिर्मग्नमुद्रादर्शितलाञ्छनम् । महालिङ्गं स्वसंयुक्तं प्रणनाम तदादरात् ॥
निमीलितेक्षणा ध्यानतिष्ठैकहृदया स्थिता ।
पुलकाञ्चितसर्वाङ्गी सा स्मरन्ती सदाशिवम् ॥ ३२ ॥
कम्पस्वेदपरित्राणलज्जाप्रणयकेलिदात् । क्षणमप्यचला लिङ्गान्न वियोगमपेक्षते ॥
अथ तामब्रवीत्काऽपि दैवी वागशरीरिणी । विमुञ्चबालिके लिङ्गं प्रवाहोऽयंगतोमहान्
त्वयार्चितमिदं लिङ्गं सैकतं स्थिरभैरवम् । भविष्यति महाभागे वरदं सुरपूजितम्
तपश्चर्या तवाऽऽलोक्यरचितंधर्मपालनम् । लिङ्गं चैतन्नमस्कृत्यकृतार्थाःसन्तुमानवाः
अहं हि तैजसं रूपमास्थाय वसुधातले । वसामि चाऽत्र सिद्ध्यर्थमरुणाचलसञ्ज्ञया
रुणद्धि सर्वलोकेभ्यः परुषं पापसञ्चयम् । रुणोन विद्यते यस्मिन्दृष्टेतेनाऽरुणाचलः
ऋषयः सिद्धगन्धर्वा महात्मानश्च योगिनः । मुक्त्वा कैलासशिखरंमेरुञ्चैनमुपासते
मदंशयातयोः पूर्वं युध्यतोर्ब्रह्मकृष्णयोः । अहं मोहमपाकर्त्तुंन्तेजोरूपो व्यवस्थितः ॥
ब्रह्मणा हंसरूपेण विष्णुना क्रोडरूपिणा । अदृष्टाशेखरपदः प्रणतो भक्तियोगतः ॥
ततः प्रसन्नः प्रत्यक्षस्ताभ्यां वरमभीप्सितम् ।
प्रादां जगत्त्रयस्याऽस्य संरक्षायान्तु कौशलम् ॥ ४२ ॥
प्रार्थितश्च पुनस्ताभ्यामरुणाचलसञ्ज्ञया । अनैषि तैजसं रूपमहं स्थावरलिङ्गताम् ॥
गत्वा पृच्छ महाभागं मद्भक्तिं गौतमंमुनिम् । अरुणाचलमाहात्म्यंश्रुत्वातत्रतपश्चर

तत्र ते दर्शयिष्यामि तैजसं रूपमात्मनः। सर्वपापनिवृत्त्यर्थं सर्वलोकहिताय च ॥
इति वाचं समाकर्ण्य निष्कलात्कथितां शिवात्। तथेति सहसादेवोगन्तुंसमुपचक्रमे
अथ देवानृषीन्सर्वान्पश्चात्सेवार्थमागतान्। अवादीदम्बिकालोक्यस्नेहपूर्णेन चक्षुषा
तिष्ठताऽत्रैव वै देवा मुनयश्च दृढव्रताः। नियमांश्चाऽधितिष्ठन्तः कम्पारोधसिपावने
सर्वपापक्षयकरं सर्वसौभाग्यवर्द्धनम्। पूज्यतां सैकतं लिङ्गं कुचकङ्कणलाञ्छनम् ॥
अहं च निष्कलं रूपमास्थायैतद्दिवानिशम्। आराधयामि मन्त्रेण शोणेश्वरंवरप्रदम्
मत्तपश्चरणाल्लोके मद्धर्मपरिपालनात्। मल्लिङ्गदर्शनाच्चैव सिध्यन्त्विष्टविभूतयः ॥
सर्वकामप्रदानेन कामाक्षीमितिकामतः। मां प्रणम्याऽत्रमद्भक्तालभन्तांवाञ्छितंवरम्
अहं हि देवदेवस्य शम्भोरव्याहतो जनः। आदेशं पालयिष्यामि गत्वाऽरुणमहीधरम्

तत्र गत्वा तपस्तीव्रं कृत्वा शम्भुं प्रसाद्य च।
मान्तु लब्धवरां यूयं पश्चाद्द्रक्ष्यथ सङ्गताः ॥ ५४ ॥

इति सर्वान्विसृज्याऽऽशु सद्भक्तान्पादसेविनः। अरुणाद्रिंगताबालातपसे शङ्कराज्ञया

नित्याभिसेविताऽकारि सखीभिरभियोगतः।
आससादाऽरुणाद्रीशं दिव्यदुन्दुभिनादितम् ॥ ५६ ॥

अन्तस्तेजोमयं शान्तमरुणाचलनायकम्। अप्सरोनृत्यगीतैश्च पूजितं पुष्पवृष्टिभिः
प्रणम्य स्थावरं लिङ्गं कौतूहलसमन्विता। सिद्धानां योगिनांसार्थमृषीणाञ्चान्ववैक्षत
अत्रिर्भृगुर्भरद्वाजःकश्यपश्चाङ्गिरास्तथा। कुत्सश्चगौतमश्चाऽन्येसिद्धविद्याधरामराः
तपः कुर्वन्ति सततमपेक्षितवराप्तये। गङ्गाद्याः सरितश्चान्याः परितः पर्युपासते ॥
दिव्यलिङ्गमिदं पूज्यमरुणाद्रिरिति स्मृतम्। वन्दस्वेति सुरैः प्रोक्ता प्रणनामपुनःपुनः
अभ्यर्थिता पुनः सर्वैरातिथ्यार्थे महर्षिभिः। शिवाज्ञयागौतमोमे द्रष्टव्यइतिसाऽवदत्
अयमत्रर्षिभिर्भक्तैर्निर्दिष्टं तमथाभ्यगात्। स मुनिः शिवभक्तानां प्रथमस्तपसांनिधिः
वनान्तरं गतः प्रातः समित्कुशलफलाहृतेः। अतिथीनाश्रमं प्राप्तानर्चयेति दृढव्रतान्
शिष्यानादिश्यधर्मात्मागतश्चविपिनान्तरम्। अथसागौतमंद्रष्टुमागतापर्णशालिकाम्

क्व गतो मुनिरित्युक्तैरित आयास्यति क्षणात्।

शिष्यैरभ्यर्थितेत्युक्त्वा फलमूलैस्सुगन्धिभिः ॥ ६६ ॥

अभ्युत्थानेनाऽऽसनेन पाद्येनाऽऽर्घ्येणसूनृतैः। वचनैःफलमूलेनसाऽर्चिताशिष्यसम्पदा
क्षणं क्षमस्वेत्यूचुस्तामन्ये जग्मुस्तदन्तिकम्। देव्यांप्रविष्टमात्रायांमहर्षेराश्रमोमहान्
अभवत्कल्पबहुलो मणिप्रासादसंकुलः। वनान्तरादुपावृत्त्य समित्कुशफलाहरः ॥
अपश्यत्स्वाश्रमं दूरे विमानशतशोभितम्। किमेतदिति साश्चर्यं चिन्तयन्मुनिपुङ्गवः
गौर्याः समागमं सर्वमपश्यज्ज्ञानचक्षुषा। शीघ्रं निवर्तमानोऽसौद्रष्टुंतांलोकमातरम्

शिष्यैः शीघ्रचरैर्वृत्तमावेदितमथाऽशृणोत् ॥ ७२ ॥
अथ महर्षिरुपागतकौतुको निजतपःफलमेव तदागमम्।
शिवदयाकलितं परिचिन्तयन्नभजदाश्रममाश्रितवत्सलः ॥ ७३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे पार्वत्याः कम्पाया अरुणाचले
गौतमाश्रमागमनं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः

अरुणाचलशिवाविर्भावेब्रह्मपुष्करमाहात्म्यवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

अरण्याद्गौतमं शान्तमुटजद्वार आगतम्। प्रत्याधातुं प्रववृते शिवभक्तिर्जगन्मयी ॥
आलुलोके समायातं गौतमंशिष्यसेवितम्। लम्बमानशिरःश्मश्रुसम्पूर्णमुखमण्डलम्

जटाभिरतिताम्राभिस्तीर्थस्नानविशुद्धिभिः।
न्यस्तरुद्राक्षमणिभिर्ज्वालाभिरिव पावकम् ॥ ३ ॥

भस्मत्रिपुण्ड्रकोपेतविशालनिटिलोज्ज्वलम्। शुक्लयज्ञोपवीतेनपूर्णं रुद्राक्षदामभिः ॥
दधानं वल्कले रक्ते तपःकृशितविग्रहम्। जपन्तं वैदिकान्मन्त्रान्रुद्रप्रीतिकरान्बहून् ॥

शम्भुनावसितोदात्तसारूप्यमिव भाषितम् । तेजोनिधिं दयापूर्णंप्रत्यक्षमिवभास्करम्
आलोक्य तं महात्मानं वृद्धं शम्भुपदाश्रयम् । कृताञ्जलिपुटा गौरी प्रणन्तुमुपचक्रमे
कृताञ्जलिं मुनिर्वीक्ष्य समस्तजगदम्बिकाम् । किमेतदिति साश्चर्यं वारयन्प्रणनामसः
स्वागतं गौरि सुभगे लोकमातर्दयानिधे !। व्याजेन भक्तसंरक्षां कर्तुमत्रागतास्यहो ॥

अहो मान्ये ! मान्यमर्थं विज्ञायैव पुरा वयम् ।
पृथग्भावमिवाऽऽलम्ब्य शिष्यादिभिः समागताः ॥ १० ॥

यद्देवि ते न चेत्किञ्चिन्मायाविलसितन्निजम् । ततःप्रपञ्चसंसिद्धिःकथमेवभविष्यति
तिष्ठत्वशेषं मे वक्तुं मायाविलसितं तव । न शक्यते यन्निर्णेतुं त्वदीयैश्च कदाचन
आस्यतां पावने शुद्ध आसने कुशनिर्मिते । गृह्यतां पाद्यमर्घ्यं च दत्तं च विधिवन्मया
इति शिष्यैः समानीते दर्भाङ्के परमासने । आसीनामम्बिकांवृद्धोमुनिरानर्चभक्तिमान्
निवेद्य सकलां पूजां भक्तिभावसमन्वितः । गौर्यासमभ्यनुज्ञातः स्वयमप्यासनेस्थितः
उवाच दशनज्योत्स्नापरिधौतदिशामुखः । पुलकाञ्चितसर्वाङ्गः सानन्दाश्रु सगद्गदम्

अहो देवस्य माहात्म्यं शम्भोरमिततेजसः ।
यद्भक्तरक्षणाय त्वामादिशद्भक्तवत्सलः ॥ १७ ॥

असिद्धमनवलभ्यं किं वाऽन्यत्तव विद्यते । अम्बैतद्भक्तिमाहात्म्यं सन्दर्शयितुमीश्वरः
कैलासशैलवृत्तान्तः कम्पातटतपः स्थितः । अरुणाद्रिसमादेशः सर्वं ज्ञातमिदं मया ॥
आगताऽसि महाभागे भक्ताश्रममिमंस्वयम् । स्नेहेन करुणामूर्ते कर्त्तव्यमुपदिश्यताम्

इति तस्य वच श्रुत्वा महर्षेः सर्ववेदिनः ।
अम्बिका प्राह कुतुकात्स्तुवन्ती तं महामुनिम् ॥ २१ ॥

महावैभवमेतत्ते देवदेवः स्वयं शिवः । मध्ये तपस्विनांत्वांतु द्रष्टव्य इति चाऽऽदिशत्
आगमानां शिवोक्तानां वेदानामपि पारगः । तपसा शम्भुभक्तानां त्वमेव शिवसम्मतः

अरुणाचलनाम्नाऽहं तिष्ठामीत्यब्रवीच्छिवः ।
अस्याऽचलस्य माहात्म्यं श्रोतव्यं च भवन्मुखात् ॥२४॥

प्राप्ताऽस्म्यहं तपः कर्तुमरुणाचलसन्निधौ । भवतांदर्शनादेव स्वयमीशः प्रसीदति ॥

शिवभक्तेन सम्भाषा शिवसङ्कीर्त्तनश्रवः । शिवलिङ्गार्चनं लोके वपुर्ग्रहफलोदयः ॥२६
तस्मान्ममैतन्माहात्म्यं श्रोतव्यं भवतो मुखात् । सुव्यक्तमुपदेशेनज्ञानतोऽसिपितामम

इति तस्या वचः श्रुत्वा गौतमस्तपसां निधिः ।
आचख्यौ गिरिशं ध्यायन्नरुणाचलवैभवम् ॥ २८ ॥

अज्ञातमिव यत्किञ्चित्पृच्छ्यतेच पुनस्त्वया । अवैमिसर्वविद्यानांमायाशैवीत्वमेवसा
अथवा भक्तवक्त्रेण शिववैभवसंश्रवः । शिक्षणं शाम्भवं तेषां तव तुष्टेश्च कारणम्
पठितानाञ्च वेदानां यथावृत्तफलावहम् । वदतां शृणुतां लोके शिवसङ्कीर्त्तनं तथा
सफलान्यद्य सर्वाणि तपांसिचरितानि मे । यदहं शम्भुनादिष्टंमाहात्यंकीर्त्तयेश्रुतम्

शिवाशिवप्रसादेन माहात्म्यमिदमद्भुतम् ॥ ३३ ॥

अरुणाचलमाहात्म्यं दुरितक्षयकारणम् । श्रूयतामनवद्याङ्गि पुरावृत्तमिदं महत् ॥
अरुणाद्रिमयं लिङ्गमाविर्भूतं यथा पुरा । न शक्यते पुनर्वक्तुमशेषं वक्त्रकोटिभिः ॥
अरुणाचलमाहात्म्यं ब्रह्मणामपिकोटिभिः । ब्रह्मणाविष्णुनापूर्वंसोमभास्करवह्निभिः
इन्द्रादिभिश्च दिक्पालैः पूजितश्चाऽष्टसिद्धये । सिद्धचारणगन्धर्वयक्षविद्याधरोरगैः ॥
खगैश्च मुनिभिर्दिव्यैः सिद्धयोगिभिरर्चितः । तत्तत्पापनिवृत्त्यर्थं तत्तदीप्सितसिद्धये
आराधितोऽयं भगवानरुणाद्रिपतिः शिवः । दृष्टो हरति पापानिसेवितोवाञ्छितप्रदः
कीर्तितोऽपि जनैर्दूरैः शोणाद्रिरिति मुक्तिदः । तेजःस्तम्भमयंरूपमरुणाद्रिरितिश्रुतम्

ध्यायन्तो योगिनश्चित्ते शिवसायुज्यमाप्नुयुः ।
दत्तं हुतञ्च यत्किञ्चिज्जप्तं चाऽन्यत्तपः कृतम् ॥ ४१ ॥

अक्षय्यं भवति प्राप्तमरुणाचलसन्निधौ । पुरा ब्रह्मा च विष्णुश्चशिवतेजोंऽशसम्भवौ
साहङ्कारौ युयुधतुः परस्परजिगीषया । तथा तयोर्गर्वशान्त्यै योगिध्येयः सदाशिवः
अग्नितेजोमयं रूपमादिमध्यान्तवर्जितम् । सम्प्राप्यतस्थौतन्मध्येदिशोदशविभासयन्
तेजःस्तम्भस्य तस्याऽथ द्रष्टुमाद्यन्तभागयोः । हंसक्रोडतनूकृत्वा जग्मतुर्द्यांरसातलम्
तौ विषण्णमुखौदृष्ट्वाभगवान्करुणानिधिः । आविर्बभूव च तयोर्वरंप्रादादभीप्सितम्
तत्प्रार्थितश्च देवेशोयातःस्थावरलिङ्गताम् । अरुणाद्रिरितिख्यातः प्रशान्तःसम्प्रकाशते

दिव्यदुन्दुभिनिर्घोषैरप्सरोगीतनर्त्तनैः । पूज्यते तैजसं लिङ्गं पुष्पवृष्टिशतैः सदा ॥४८
ब्रह्मणामप्यतीतानां पुरा षण्णवतेः प्रभुः । विष्णुनाभिसमुद्भूतोब्रह्मालोकान्ससर्ज हि
स कदाचित्तपोविघ्नं कर्तुं कामेनयोगिनाम् । इन्द्रेणप्रार्थितोब्रह्मा ससर्ज ललितांस्त्रियम्
लावण्यगुणसम्पूर्णामालोक्य कमलेक्षणाम् । मुमोह कन्दर्पशरैःस विद्धहृदयो विधिः
स्प्रष्टुकामंतमालोक्यब्रह्माणंकमलासनम् । नत्वा प्रदक्षिणव्याजाद्गन्तुमैच्छद्वराप्सराः

अस्यां प्रदक्षिणां भक्त्या कुर्वाणायां प्रजापतेः ।
चतसृभ्योऽपि दिग्भ्योऽस्य मुखान्युदभवन्क्षणात् ॥ ५३ ॥

साबालापक्षिणी भूत्वा गगनं समगाहत । पुनश्च खगरूपेण समायान्तंसमीक्ष्य सा
शरणं याचमाना सा शोणाद्रिमिममाश्रयत् । ब्रह्मणा विष्णुना च त्वमदृष्टपदशेखरः
रक्ष मामरुणाद्रीश शरण्यशरणागताम् । इति तस्यांभयार्त्तायांक्रोशन्त्यामरुणाचलात्
उद्भूत्स्थावराल्लिङ्गाद्व्याधः कश्चिद्धनुर्द्धरः । सन्धाय सायकं चापे समेघगगनद्युतिः
निषादे पुरतो दृष्टे मोहस्तस्य ननाश हि । ततः प्रसन्नहृदयोऽतिनम्रः कमलोद्भवः ॥
नमश्चक्रे शरण्याय शोणाद्रिपतये तदा । सर्वपापक्षयकृते नमस्तुभ्यं पिनाकिने ॥५९
अरुणाचलरूपाय भक्तवश्याय शम्भवे । अजानतां स्वभक्तानामकर्मविनिवर्त्तने ॥६०॥

त्वदन्यः कः प्रभुः कर्तुमशक्यं चाऽपि देहिनाम् ।
उपसंहर मे देहं तेजसा पापनिश्चयम् ॥ ६१ ॥

अन्यं वा सृज विश्वात्मन्ब्रह्माणंलोकसृष्टये । अथ तस्यवचःश्रुत्वाशिवोदानस्यवेधसः
उवाच करुणामूर्तिर्भूत्वा चन्द्रार्द्धशेखरः । दत्तः कालस्तव मया पुरैव न निवर्त्स्यते ॥

कं वा रागादयो दोषा न बाधेरन्प्रभुस्थितम् ।
तस्माद्दूरस्थितोऽप्येतदरुणाचलसञ्ज्ञितम् ॥ ६४ ॥

भजस्व तैजसं लिङ्गं सर्वदोषनिवृत्तये । वाचिकं मानसं पापं कायिकं वा च यद्भवेत्
विनश्यति क्षणात्सर्वमरुणाचलदर्शनात् । प्रदक्षिणानमस्कारैः स्मरणैरर्चनैः स्तवैः ॥
अरुणाद्रिरयं नृणां सर्वकल्मषनाशनः । कैलासे मेरुशृङ्गे वा स्वस्थानेषु कलाद्रिषु ॥
सन्दृश्यः कश्चिदेवाहमरुणाद्रिरयं स्वयम् । यच्छृङ्गदर्शनान्नृणां चक्षुर्लाभेनकेवलम् ॥

भवेत्सर्वाघनाशश्च लाभश्च ज्ञानचक्षुषः । मदंशसम्भवो ब्रह्मा स्वनाम्ना ब्रह्मपुष्करे ॥
अत्र स्नातःपुरा ब्रह्मन्मोहोऽगाज्जगतीपतेः । स्नात्वात्वंब्रह्मतीर्थेमांसमभ्यर्च्यकृताञ्जलिः

मौनी प्रदक्षिणं कृत्वा विश्वात्मन्भव विज्वरः ॥ ७१ ॥
इति वचनमुदीर्य विश्वनाथं स्थितमरुणाचलरूपतो महेशम् ।
अथ सरसि निमज्ज्य पद्मजन्मा दुरितहरं समपूजयत्क्रमेण ॥ ७२ ॥
इममरुणगिरीशमेष वेधा यमनियमादिविशुद्धचित्तयोगः ।
स्फुटतरमभिपूज्य सोपचारं गतदुरितोऽथ जगाम चाऽऽधिपत्यम् ॥७३॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे ब्रह्मपुष्करमाहात्म्यवर्णनं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥५॥

षष्ठोऽध्यायः

अरुणाचलस्थविविधतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्

गौतम उवाच

पुरा नारायणः कल्पे शयानः सलिलार्णवे । शेषपर्यङ्कशयने कदाचिन्नैव बुध्यत ॥१॥
तमसा पूरितं विश्वमप्रज्ञातमलक्षणम् । वीक्ष्य कल्पावसानेऽपि विषेदुर्नित्यसूरयः ॥
अहो कष्टमिदं रूपं तमसाविश्वमोहनम् । येन कल्पावसानेऽपि विष्णुर्नाद्याऽपिबुध्यते
ज्योतिषः पुरुषं पूर्णमपश्यन्तं सुरा अपि । कथं वा तमसः शान्ति लभेरन्परिभाविनः
इति निश्चित्य मनसा देवदेवमुमापतिम् चिन्तयामासुरात्मस्थं तेजोराशिंनिरञ्जनम्
तत प्रसन्नो भगवांस्तेजोराशिर्महेश्वरः । विश्वावनाय विज्ञप्तः प्रणतैर्नित्यसूरिभिः ॥६
ततस्तेजोमयाच्छम्भोः स्फुलिङ्गांशुसमुद्भवाः । उदस्तम्भन्त देवानांत्रयस्त्रिंशच्चकोटयः

बोधितः सकलैर्देवैः समुत्थाय रमापतिः ।
प्रभातं वीक्ष्य सकलं मनस्येवमचिन्तयत् ॥ ८ ॥

मया तमसि उद्रेकादकाले शयनं कृतम् । प्रबोधाय परं ज्योतिः स्वयं दृष्टः सदाशिवः
जगदुत्पत्तिकृत्यानिस्वयंकर्तुं व्यवस्यति । किं मयाऽत्र पुनःकार्यंब्रह्मणावास्वयम्भुवा
धिङ्मां स्थितमनात्मज्ञं निद्रया हृतचेतसम् । अथवा सर्वकर्तारं शरणं यामि शङ्करम्
सर्वदोषप्रशमनं सर्वाभीष्टफलप्रदम् । पवित्रमल्पपुण्यानां दुर्लभं शम्भुदर्शनम् ॥१२॥
चिन्तयन्नेवमात्मस्थं ज्योतिर्लिङ्गंसदाशिवम् । प्रणनाम हरिर्भक्त्या देवमष्टाङ्गतोमुहुः
विश्वस्रष्टारमीशानं तुष्टाव दुरितच्छिदम् । अथ तेजोमयःशम्भुः शरण्यः शरणागतम्
अनुगृह्य कटाक्षैस्तं समुत्तिष्ठेत्यभाषत । उत्थाय करुणापूर्णं शम्भुं चन्द्रार्द्धशेखरम् ॥
नमस्त्रिभुवनेशाय त्रिमूर्तिगुणधारिणे । त्रिदेववपुषे तुभ्यं त्रिदृशे त्रिपुरद्रुहे ॥ १६ ॥
त्वमेव जगतामीशो निजांशैर्दैवतामयैः । कार्यकारणरूपेण करोषि स्वेच्छया क्रियाः
मां नियुज्य जगद्गुप्तौ परिमोह्य च मायया । न दोषमुत सङ्कल्पंविहातुमपिनेच्छसि

किं करोमि जगन्मूर्त्तौ न्यस्तभारोऽस्म्यहं त्वयि ।
न दोषमीहसे नूनमकालशयनेन माम् ॥ १६ ॥

हर शम्भो हरेरार्तिमनुतापं समीक्ष्य सः । आदिदेश हरः श्रीमान्प्रायश्चित्तंहरेरिदम्
अरुणाचलरूपेण तिष्ठामि वसुधातले । तस्य दर्शनमात्रेण भविता ते तमःक्षयः ॥२१॥
पूर्वस्मै विष्णवे तत्र वरो दत्तोमयापुरा । तदैव तैजसं लिङ्गमरुणाचलसञ्ज्ञितम् ॥
तेजोमयमिदं रूपं प्रशान्तं लोकरक्षणात् । यदग्निमयमव्यक्तमपारगुणवैभवम् ॥२३
नदीनां निर्झराणां च मेघमुक्ताम्भसामपि । अन्तर्ज्योतिर्मयत्वेन लयस्तत्रैव दृश्यते ॥
अन्धानां दृष्टिलाभेनपङ्गूनांपादसञ्चरैः । अपुत्राणांचपुत्राप्त्यामूकानांवाक्प्रवृत्तिभिः
सर्वसिद्धिप्रदानेन सर्वव्याधिविमोचनैः । सर्वपापप्रशमनैर्यंत्सर्वं वरदं स्थितम् ॥२६॥
इत्युक्त्वाऽन्तर्दधे शम्भुर्हरिश्चैवारुणाचलम् । आगत्य तप आस्थायशोणाचलमुपास्त च

तमद्रिं परितो दृष्ट्वा सुरान्काननसंश्रयान् ।
ऋषीणामाश्रमान् पुण्यान्स्थापयामास वै हरिः ॥
वेदान्साङ्गोपनिषदान्समन्तान्मूर्तिधारिणः ॥ २८ ॥

ससर्ज दिव्यरूपाणांशतमप्सरसांकुलम् । नृत्यैर्गीतैश्च वादित्रैस्सेवध्वमितिचादिशत्

स्नात्वा ब्रह्मसरस्यस्मिन्विष्णुःकमललोचनः । प्रदक्षिणंचकारामुमरुणाद्रिं समर्चितम्
अपापः सर्वलोकानामाधिपत्यञ्च लब्धवान् । रमया सहितो नित्यमभिरूपसुरूपया
भास्करस्तेजसां राशिरसुरैरपि पीडितः । ब्रह्मोपदेशादानर्च भक्त्याऽरुणगिरीश्वरम्
निमज्ज्य विमले तीर्थे पावने ब्रह्मनिर्मिते । प्रदक्षिणं चकारैनमरुणाद्रिं स्वयम्प्रभुम् ॥
अशेषदैत्यविजयं लब्ध्वा मेरुप्रदक्षिणम् । लेभे च परमं तेजः परतेजःप्रणाशनम् ॥३४
दक्षशापानलाक्रान्तः सोमः शिववचोबलात् । अरुणाचलमभ्यर्च्यलब्धरूपोऽभवत्पुनः
अग्निर्ब्रह्मर्षिशापेन यक्ष्मरोगप्रपीडितः । अपूतोऽपि पवित्रोऽभूदरुणाचलसेवया ॥

शक्रो वृत्रं बलं पाकं नमुचिं जम्भमुद्धतम् ।
शिवलब्धवरान्दैत्यान्पुरा हत्वा जगत्पतीन् ॥ ३७ ॥

पातकैश्च परिक्षीणस्तथा लोकान्तमाश्रितः । शम्भुं प्रसाद्य तपसा शिवेनपरिचोदितः
अरुणाद्रिंसमभ्यर्च्य विपापोऽभूत्सुराधिपः । इष्ट्वा च हयमेधेन प्रीणयामासशङ्करम्
लब्ध्वा चेन्द्रपदं शक्रःशतमप्सरसांकुलम् । सेवार्थमादिशच्छ्रीमान्दिव्यन्दुदुभिसेवया

पुष्पमेघान्समादिश्य दिव्याभिः पुष्पवृष्टिभिः ।
समर्चयति शोणाद्रिं दिवि नित्यं च वन्दते ॥ ४१ ॥

शेषोऽपि शोणशैलेशं समभ्यर्च्य शिवाज्ञया । अभजत्कामरूपत्वं महीमण्डलधारकः

अन्ये नागाश्च गन्धर्वाः सिद्धाश्चाऽप्सरसाङ्गणाः ।
दिक्पालाश्च तमभ्यर्च्य लेभिरेऽपेक्षितान्वरान् ॥ ४३ ॥

देवैरशेषैर्दैत्यादीञ्जेतुकामैः समुद्यतैः । प्रार्थितःसर्वतोऽभीष्टवरदोऽरणभूधरः ॥४४॥
त्वष्ट्रा विरचिताकार आदित्यस्तेजसा तपन् । ग्रहनाथस्तुशोणाद्रिम्विलङ्घयितुमुद्यतः

रथवाहाः पुनस्तस्य शक्तिहीनाः श्रमं गताः ।
सोऽपि श्रिया विहीनश्च जातः शोणाद्रितेजसा ॥ ४६ ॥

नाऽशक्नोच्च दिवं गन्तुं सर्वगत्यांशुमालिनः । स तु ब्रह्मोपदेशेनसमाराध्यारुणाचलम्

प्रीत्या तस्माद्विभोर्लेभे मार्गं व्योम्नो हयाञ्छुभान् ।
ततः प्रभृति तिग्मांशुः स हि शोणाख्यपर्वतम् ॥ ४८ ॥

न लङ्घयति किं त्वस्य प्रदक्षिणपरिक्रमैः । दक्षयागपरिध्वस्ता हीनाङ्गास्त्रिदशाः पुरा
अरुणाचलमाराध्यनवान्यङ्गानिलेभिरे । पूषा दन्तं शिखीहस्तं भगो नेत्रं त्वखण्डितम्
घ्राणंवाणीचलेभेसाशोणाचलनिषेवणात् । भार्गवः क्षीणनेत्रस्सविष्णुहस्तकुशाग्रतः
बलिदत्तावनीदानजलधारानिरोधतः । स तु शोणाचलं गत्वा तपःकृत्वाऽतिदुष्करम्
लेभे नेत्रं च पूतात्माभास्कराख्येगिरौस्थितः । अरुणाचलनाथस्यसेवयासूर्यसारथिः
प्रतर्दनाख्यो नृपतिर्ग्रहीतुं देवकन्यकाम् । अरुणाद्रिपतेर्गानं कुर्वन्तीं सादरोऽभवत् ॥
क्षणात्कपिमुखो जातोमन्त्रिभिश्चोदितोनृपः । प्रत्यर्प्यतांपुनश्चान्याःप्रादादरुणभूभृते
ततश्चारुमुखो जातःप्रसादादरुणेशितुः । सायुज्यमस्मै सकलंदत्तवान्भक्तिभावतः ॥
अरुणाचलनाथस्य सन्निधौ ज्ञानदुर्बलः । गन्धर्वः पुष्पकाख्यस्तुभक्तिहीनोह्यगात्पुरा
ततो व्याघ्रमुखं दृष्ट्वा गन्धर्वपरिचारकः । किमेतदिति साश्चर्यं पप्रच्छुस्ते परस्परम्
अथ नारदनिर्दिष्टमवज्ञाफलमात्मनः । बुद्ध्वारुणाद्रिं सम्पूज्य पुनश्च सुमुखोऽभवत्
शिवभूमिरियं ख्याता परितो योजनद्वयम् । मुक्तिस्तत्रप्रमीतानां कदापिविलयो नहि
सप्तर्षयः पुराभूमौशापदोषसमन्विताः । सिषेविरेऽरुणाद्रिम्वै नाथोज्ञात्वाविनिश्चयम्

शापमोक्षं ददौ श्रीमान्सप्तर्षीणां महात्मनाम् ।
सप्तर्षिभिः कृतं तीर्थं सर्वपापविनाशनम् ॥ ६२ ॥

शोणाचलस्य निकटे दृश्यते पावनं शुभम् । पङ्गुर्मुनिः शोणशैलात्पादौलब्धुंसमागतः
अन्तर्हितप्रार्थितार्थो दारुहस्तपुटे वहन् । जानुचङ्क्रमणव्यग्रः शोणनद्यास्तटं गतः ॥
दारुहस्तपुटे तीर्थं निचिक्षेप पिपासतः । जानुचङ्क्रमणे तस्मिन्धूर्तस्तोयं पिपासति
अथ शोणचलं प्राप्तः कथं वा दारुहस्तकः । किमेतदिति तं पृच्छन्नाधावत्कलिततत्परः
लब्धपादश्च सहसा जगाम च निजालयम् । नाद्राक्षीत्पुरुषं तत्र दारुहस्तौ पुरोगमौ
स्वयं गृहीत्वा चालोक्य ववन्देऽरुणपर्वतम् । ननन्द लब्धचरणो लब्धरूपोमहामुनिः

विस्मयोत्फुल्लनयनैः शिवभक्तैर्महात्मभिः ।
पूजितो लब्धपादः सञ्जगाम च यथागतम् ॥६९॥

बाली शक्रसुतः श्रीमाञ्छृङ्गादुदयभूभृतः । अस्ताचलस्य शिखरं प्रतिगन्तुं समुद्यतः ॥

आलुलोकेऽरुणगिरिं मध्ये देवनमस्कृतम् । ऊर्ध्वं गन्तुं समुद्युक्तःक्षीणवीर्योऽपतद्भुवि
पित्रा शक्रेण संगम्यचोदितःशोणपर्वतम् । लिङ्गं तैजसमभ्यर्च्य लब्धवीर्योऽभवत्पुनः ॥
नलः पूर्वं समभ्यर्च्य स्वसृष्टामानवप्रियाः । पालयामासधर्मात्मानीतिसारसमन्वितः
इलः प्रविश्य सहसा गौरीवनमखण्डितम् । स्त्रीभावंसमनुप्राप्तःपप्रच्छ स्वं पुरोधसम्
वशिष्ठेन समादिष्टः शोणाद्रिंसमपूजयत् । तपसाऽऽराध्य देवेशंपुनः पुंस्त्वमुपागतः
सोमोपदेशाद्भक्त्याऽथ सस्माराऽरुणपर्वतम् । ईशानुग्रहतोलेभे शापमोक्षंतपोऽधिकः
लेभेच परमं स्थानमप्राप्यममरैरपि । भरतो मृगशावस्य स्मरणादायुषोऽत्यये ॥७७॥
न मुक्तिं प्राप योगेन मृगजन्मनि सङ्गतः । पत्नीविरहजं दुःखं प्राप्तवानमितं हरिः ॥
पुनर्भृगूपदेशेनशोणाद्रिमिममर्चयन् । अवतारेषु सर्वेषु सर्वदुःखान्यपाकरोत् ॥७९॥
सरस्वती च सावित्री श्रीभूर्मिःसरितस्तथा । अभ्यर्च्यशोणशैलेशमापदो निरतारिषुः
भास्करः पूर्वदिग्भागेविश्वामित्रस्तु दक्षिणे । पश्चिमेवरुणोभागेत्रिशूलं चोत्तराश्रयम्
योजनद्वयपर्यन्तेसीमाः शैलेषु संस्थिताः । चतस्रो देवतास्त्वेताः सेवन्तेशोणपर्वतम्

स्थिताः सीमावसानेषु शोणाद्रीशमवस्थितम् ।
नमन्ति देवाश्चत्वारः शिवं शोणाचलाकृतिम् ॥ ८३ ॥

अस्योत्तरस्मिञ्छिखरे दृश्यन्ते वरभूरुहः । सिद्धवेषःसदैवाऽऽस्ते यस्य मूले महेश्वरः
यस्यच्छायातिमहती सर्वदा मण्डलाकृतिः । लक्ष्यते विस्मयोपेतैः सर्वदा देवमानवैः
अष्टभिः परितो लिङ्गैरष्टदिक्पालपूजितैः । अष्टासु संस्थितैर्दिक्षु शोभते ह्युपसेवितः
नृपाणां शम्भुभक्तानां शङ्कराज्ञानुपालिनाम् । अत्रैवमहदास्थानमादिदेवेन निर्मितम् ॥
बकुलश्च महांस्तत्र सदर्थितफलप्रदः । आगमार्थविदा मूले वामदेवेन सेव्यते ॥८८
अगस्त्यश्च वशिष्ठश्च सम्पूज्याऽरुणभूधरम् । संस्थाप्य लिङ्गं विमलेतेपातेतादृशंतपः

हिरण्यगर्भतनयः पुरा शोणनदः पुमान् ।
अत्र तीव्रं तपस्तप्त्वा गङ्गाभिमुखगोऽभवत् ॥ ९० ॥

अत्र शोणनदी पुण्या प्रवहत्यमलोदका । वेणा च पुण्यतटिनी परितः सेवतेऽचलम्
वायव्याश्चदिशोभागेवायुतीर्थं चशोभते । तत्र स्नात्वामरुत्पूर्वंजगत्प्राणत्वमाप्तवान्

उत्तरेऽस्यगिरेस्तीर्थंसुवर्णकमलोज्ज्वलम् । दिव्यसौगन्धिका कीर्णहंसभृङ्गमनोहर
कौबेरं तीर्थमैशान्यामैशान्यं तीर्थमुत्तमम् ।
तस्यैव पश्चिमे भागे विष्णुः कमललोचनः ॥६४॥
स्नात्वा विष्णुत्वमभजत्कमलालालिताकृतिः ॥ ६५ ॥
नवग्रहाः पुरा तत्र स्नात्वा ग्रहपदं गताः । नवग्रहप्रसादश्च जायते तत्र मज्जनात्
दुर्गा विनायकस्कन्दौ क्षेत्रपालः सरस्वती । रक्षन्ति परितस्तीर्थंब्राह्ममेतदनन्तरम् ॥
गङ्गा च यमुनाचैव गोदावरी सरस्वती । नर्मदासिन्धुकावेर्यःशोणः शोणनदी च सा
एता गूढा निषेवन्ते पूर्वाद्याशासु सन्ततम् । नश्यन्त्यः सकलं पापमात्मक्षेत्रसमुद्भवम्
अन्याश्चसरितोदिव्याः पार्थिव्यश्चशुभोदकाः । उदजृम्भन्तसहसाशोणाद्रीशप्रसादतः
आगस्त्यं दक्षिणे भागे तीर्थं महदुदाहृतम् । सर्वभाषार्थसंसिद्धिर्जायते तत्र मज्जताम्
अत्रागस्त्यः समागत्य स्नात्वामुनिगणावृतः । अभ्यर्चयतिशोणाद्रिमासिभाद्रपदेसदा
वशिष्ठमुत्तरेभागेतीर्थं दिव्यं शुभोदयम् । सर्ववेदार्थसंसिद्धिर्जायते तत्र मज्जनात् ॥
अत्र मेरोः समागत्य वशिष्ठो भगवानृषिः ।
करोत्याश्वयुजे मासि शोणाद्रीशनिषेवणम् ॥ १०४ ॥
गङ्गानाम महत्तीर्थं पूर्वोत्तरदिशि स्थितम् । तत्र स्नानाद्भवेन्नृणां सर्वपातकनाशनम्
गङ्गाद्याःसरितःसर्वाःकार्त्तिकेमासिसङ्गताः । अत्रारुणाद्रिनाथस्यसेवांकुर्वन्तिसादरम्
ब्राह्मयं नाम महातीर्थमरुणाद्रीशसन्निधौ । तस्योपसङ्गमात्सद्यो ब्रह्महत्यादिनश्यति
मार्गे मासिसमागत्य ब्रह्मलोकात्पितामहः । स्नात्वा तत्प्रत्यहंदेवमर्चयत्यरुणाचलम्
पौषेमासि समागत्य स्नात्वा गत्वा निजैःसुरैः । महेन्द्रःशोणशैलेशमभ्यर्चयति शङ्करम्
शैवंनाम महातीर्थं सन्निधौ तत्र वर्तते । रुद्रोब्रह्मकपालेन सह तत्र न्यमज्जत ॥११०
अत्र शम्भुर्गणैः सार्द्धं माघेमासिप्रसीदति । प्रायश्चित्तानिसर्वाणिनृणां सफलयन्भुवि
आग्नेयमग्निदिग्भागेतीर्थंसौभाग्यदायकम् । अग्निरत्रपुरास्नात्वास्वाहयासङ्गतःसुखी
अनङ्गोऽपि स्मरः स्नात्वा फाल्गुने मासि सङ्गतः ।
अभ्यर्च्य शोणशैलेशमभूत्सर्वसुखाधिपः ॥ ११३ ॥

दिशि दक्षिणपूर्वस्यां वैष्णवं तीर्थमद्भुतम् । ब्रह्मर्षयःसदातत्रवसन्ति कृतकौतुकाः ॥
चैत्रेमासिसमागत्यविष्णुस्तत्ररमापतिः । स्नात्वाऽभ्यर्च्यारुणाद्रीशमभवल्लोकनायकः
सौरंनाम महातीर्थं कौबेरदिशि जृम्भितम् । सर्वरोगोपशान्तिश्चजायते तत्रमज्जनात्
वैशाखेमासि दिनकृत्स्नात्वाऽत्रेशंनिषेवते । वालखिल्यैःसमं श्रीमान्वेदैश्चसह सङ्गतः
आश्विनंपावनंतीर्थमीशब्रह्मोत्तरेस्थितम् । आप्लुतौभिषजौदस्रौ पूजावत्रनिमज्जनात्
अत्राश्विनौसमागत्यस्नात्वाऽभ्यर्च्यचशङ्करम् । दक्षिणे शोणशैलस्यनिकटेवर्त्ततेशुभम्
कामदं मोक्षदं चैव तीर्थं पाण्डवसञ्ज्ञितम् ।
पुरा हि पाण्डवास्तत्र मज्जनात्क्षितिनायकाः ॥ १२० ॥
अत्र धात्री समागत्यसर्वौषधिफलान्विता । ज्येष्ठमासिसमंदेवैरार्चयच्चारुणाचलम्
आषाढेमासिसंत्यक्ताविश्वेदेवामहाबलाः । अभ्यर्च्यशोणशैलेशमागच्छन्मखराध्यताम्
वैश्वदेवं महातीर्थं सोमसूर्योत्तराश्रयम् । विश्वाधिपत्यमतुलं लभ्यते तत्र मज्जनात्
परितो लक्ष्यते तीर्थं पूर्वस्यां दिशि शोभने । अत्र लक्ष्मीःपुरास्नात्वालेभेपुरुषमुत्तमम्
उत्तरस्यां दिशि पुरा पुण्या स्कन्दनदी स्थिता ।
अत्र स्नात्वा पुरा स्कन्दः सम्प्राप्तो विपुलं बलम् ॥ १२५ ॥
पश्चिमस्यां दिशि ख्याता परा कुम्भनदी शुभा ।
अगस्त्यः कुम्भकः कुम्भस्तत्र नित्यं व्यवस्थितः ॥ १२६ ॥
गङ्गा च मूलभागस्था यमुना गगनेस्थिता । सोमोद्भवाशिरोभागेसेवन्तेशोणपर्वतम्
बहून्यपि च तीर्थानि सम्भूतानि समन्ततः । तेषां भेदान्पुरावेत्तुंमार्कण्डेयस्तुनाशकत्
तपोभिर्बहुभिस्सोऽयंशोणाद्रीशमतोषयत् । प्रार्थयामासचवरंप्रीतात्तस्मान्मुनीश्वरः

मार्कण्डेय उवाच

भगवन्नरुणाद्रीश तीर्थभेदाः सहस्रशः । प्रख्याताश्चप्रकाशन्ते दुर्बोधास्त्वल्पचेतसाम्
कथमेकत्र सान्निध्यं लभेरन्भुविमानवाः । अपर्याप्तश्च भवति पृथगेषांनिषेवणे ॥
अन्तर्निगूढतेजास्त्वं गत्वा यः सकलैःसुरैः । आराध्यसेकुरुतथाशोणाद्रिस्पर्शभीरुभिः
अहं च शम्भुमभ्यर्च्य तपसाऽरुणपर्वतम् । सर्वलोकोपकारार्थंसूक्ष्मलिङ्गमपूजयम् ॥

विश्वकर्मकृतंदिव्यंविमानंविविधोत्सवम् । सङ्कल्प्यसकलान्भोगान्नित्यानजनयत्पुनः
धर्मशास्त्राणिविविधान्यवापुर्मुनिपुङ्गवाः । शिवकार्याणिसर्वाणि चक्रुर्भक्तिसमन्विताः
मयाचशम्भुमभ्यर्च्यकृताग्न्याहुतिसम्भवाः । सप्रकन्यावरारोहाःपूजार्थं विनियोजिताः
हतशत्रुगणैर्भूपैर्लब्धराज्यैः पुरा नृपैः । प्रत्येकं विविधैर्भोगैः शोणशैलाधिपोऽर्चितः ॥

इदमनुभववैभवं विचित्रं दुरितहरं शिवलिङ्गमद्रिरूपम् ।
असलमनभिगम्यनामधेयं वरमरुणाद्रिनायकं भजस्व ॥ १३८ ॥
अबनतजनरक्षणोचितस्य स्मरणनिराकृतविश्वकल्मषस्य ।
भजनममितपुण्यराशियोगादरुणगिरेः कृतिनः परं लभस्व ॥ १३९ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धेऽरुणाचलस्थविविधतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः

अरुणाचलस्थितनानातीर्थमाहात्म्यवर्णनम्

पार्वत्युवाच

कथमग्निमयं लिङ्गमभिगम्यमभूद्भुवि । प्राणिनामपि सर्वेषामुपशान्तिं कथं गतः ॥
तीर्थानामुद्भवः पुण्यात्कथं चारुणपर्वतात् । उपसंहृतसर्वाङ्गः कथं वा वद मेऽचलः॥

गौतम उवाच

कृते त्वग्निमयः शैलस्त्रेतायां मणिपर्वतः । द्वापरे हाटकगिरिः कलौ मरकताचलः
बहुयोजनपर्यन्तं कृते वह्निमये स्थिते । बहिः प्रदक्षिणं चक्रुः प्रशाम्यति महर्षयः ॥
शनैःशान्तोऽरुणाद्रीशःश्रीमानभ्यर्थितःसुरैः । लोकगुप्त्यर्थमत्यर्थमुपशान्तोऽरुणाचलः
अथ गौरी मुनिं प्राह कथं शान्तोऽरुणाचलः । कथंवा प्रार्थयामासुर्देवेशंत्रिदशाइमम्

इतितस्यावचःश्रुत्वागौतमस्त्वभ्यभाषत । प्रशस्यभक्तिमतुलांतस्यास्तत्त्वार्थवेदिनीम्

गौतम उवाच

अग्निरूपं पुरा शैलमासादयितुमक्षमाः । पुरा सुराः स्तुतिं चक्रुरभ्यर्च्य क्रतुसम्भवैः ॥
भगवन्नरुणाद्रीश ,सर्वलोकहितावह । अग्निरूपोऽपि संशान्तः प्रकाशस्व महीतले ॥६
असौयस्ताम्रो अरुण उतबभ्रुः सुमङ्गलः । इतित्वांसकला वेदाःस्तुवन्तिशिवविग्रहम्
नमस्ताम्रायाऽरुणाय शिवाय परमात्मने । वेदवेद्यस्वरूपाय सोमाय सुखरूपिणे ॥११॥
त्वद्रूपमखिलं देव जगदेतच्चराचरम् । निधानमिव ते रूपं देवानामिदमीक्ष्यते ॥ १२ ॥
वर्षतां च पयोदानां निर्झराणां च भूयसान् । सलिलोपायसंहारो युक्तस्ते युगसंक्षये
अग्नेरापः समुद्भूतास्त्वत्तो हि परमात्मनः ।
विश्वसृष्टिं वितन्वन्ति विचित्रगुणवैभवात् ॥ १४ ॥
शीतोभव महादेव शोणचल कृपानिधे !। सर्वेषामपि जीवानामभिगम्यो भव प्रभो ॥
इति स्तुतः सुरैः सर्वैरानतैर्भक्तवत्सलः । सद्यः शीतलतां गच्छन्नभिगम्योऽभवत्प्रभुः
प्रावर्त्तन्त पुनर्नद्यो निर्झराश्च बहूदकाः । वर्षतामिव मेघानां न जग्राह जलं बहु ॥१७
तथापि तरुणार्कोद्यत्कालाग्निशतकोटिभिः । समानदीप्तिरभजज्जीवानामभिगम्यताम्
विसृज्य विश्वसलिलं नदीश्च रसविस्तरैः । सम्पूर्यः सकलैर्देवः सर्वदा सम्प्रकाशते॥
तीर्थानि तानि तान्यासन्परितः प्रार्थनावशात् ।
दिक्पालानां सुराणां च महर्षीणां महात्मनाम् ॥ २० ॥

ब्रह्मोवाच

इति तस्य वचः श्रुत्वा गौरी कुतुकसंयुता । तीर्थानामुद्भवं सर्वं श्रोतुं समुपचक्रमे ॥

पार्वत्युवाच

कानि तीर्थानि जातानि शोणाद्रेर्लोकगुप्तये । भगवन्ब्रूहि सकलं तीर्थानामुद्भवं मम॥
इति तस्यावचःश्रुत्वग्गिरीशात्संश्रुतंपुरा । तीर्थानामुद्भवं सर्वं व्याख्यातुमुपचक्रमे ॥

गौतम उवाच

ऐन्द्रंनाम महातीर्थमिन्द्रभागे समुत्थितम् । तत्रस्नात्वापुराशक्रोब्रह्महत्यांव्यपोहयत्

ब्रह्मतीर्थं पुनर्दिव्यं वह्निकोणेसमुत्थितम् । परस्त्रीसङ्गमात्पापंवह्निःस्नात्वात्रचात्यजत्
याम्यंनाममहातीर्थंयमभागेविजृम्भते । अत्र स्नात्वायमोऽत्याक्षीद्भयं ब्रह्मास्त्रसम्भवम्
नैरृतन्तु महातीर्थं नैरृत्यां दिशि शोभते । भूतवेतालविजयं तत्र स्नात्वर्षयो गताः
पश्चिमेवारुणं तीर्थं दिग्भागेच प्रकाशते । शल्यकोषं पुरालेभेस्नात्वाऽत्रवरुणोनिजम्
वायव्ये वायवीयं च तीर्थमत्र प्रकाशते । तत्र स्नात्वा ययौ वायुर्जगत्प्राणत्ववैभवम्
उत्तरेचाऽत्र दिग्भागे सोमतीर्थमितिस्मृतम् । तत्र स्नात्वपुरासोमोयक्ष्मरोगादमुञ्चत
ऐशानेचाऽत्रदिग्भागेविष्णुतीर्थमितिस्मृतत् । तत्रस्नात्वापुराविष्णुःश्रियाचसहसङ्गतः
मार्कण्डेयः पुरा देवि प्रार्थयामास शङ्करम् । सदाशिव महादेव देवदेव जगत्पते ॥

बहूनामिह तीर्थानामेकत्र स्यात्समागमः ।
केनोपायेन भगवन्कृपया वद शङ्कर ! ॥ ३३ ॥

इति तस्य वचः श्रुत्वा देवदेव उमापतिः । उपायं दर्शयामास मुनये प्रीतमानसः ॥

महेश्वर उवाच

सदोपहारवेलायां सर्वतीर्थसमुच्चयः । सन्निधिं मम सम्प्राप्तः सेवते गूढरूपतः ॥
नान्यदन्वेषणीयं ते तीर्थमत्र महामुने ! । ममोपहारवेलायांदृश्यते तीर्थसञ्चयः ॥३६॥
तस्माद्भक्तियुतैर्नित्यं सर्वतीर्थसमागमः । मुनिभिश्चसुरैःसर्वैर्वेद्यान्तेविलोक्यताम्
इति देवि पुरा देवो मार्कण्डेयाय शङ्करः । उपादिशदमेयात्मा तीर्थसन्दर्शनक्रमम् ॥

गौतम उवाच

सर्वाण्यपि च पुण्यानि तीर्थानिशिवसन्निधौ । सदोपहारवेलायांदृश्यानिकिलमानवैः
व्रतं तीर्थं तपो वेदा यज्ञाश्चर्चानियमादयः । योगाश्चशोणशैलेशदर्शनाद्दृष्टसञ्चराः ॥४०

निशम्य वाक्यं मुनिपुङ्गवस्य प्रसेदुषी पर्वतराजपुत्री ।
अवोचदत्यद्भुतमेतदत्र त्वयोपदिष्टं भुवि तीर्थजालम् ॥ ४१ ॥
अहं कृतार्था तपतां वरिष्ठ ! त्वत्सङ्गमात्सम्प्रति तीर्थजालम् ।
प्राप्ता नमस्तेऽस्तु तपोविशेषं शिवोऽपिमेऽत्रादिशदेवकर्तुम् ॥ ४२ ॥
कथं गिरीशः पुनरत्र देवः स्फुरन्महावह्निवपुर्धरोऽपि ।

प्रशान्तरूपः परमेश्वरोऽयमभ्यर्चनीयो भुवि मर्त्यवर्गैः ॥ ४३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धेऽरुणाचलस्थविविधतीर्थवर्णनं नाम
सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः

पार्वतीगौतमसम्वादेऽरुणाचलेस्थापिताऽरुणेश्वराराधनमाहात्म्यवर्णनम्

गौतम उवाच

श्रृणु देवि पुरावृत्तं कैलासे मेरुधन्विना । आदिष्टस्तीर्थयात्रार्थं महंलिङ्गानिवीक्षितुम्
रुद्रक्षेत्रे च केदारे तथा बदरिकाश्रमे । काश्यां पुण्येषु देशेषु तथा श्रीपर्वते शिवे ॥
काञ्चीमुख्यासु पुण्यासु पुरीष्वप्यगमं तदा । ऋषिभिर्विबुधैःसार्धैर्गणैर्योगिभिरुत्तमैः
स्थापितानि च लिङ्गानि स्वयम्भूनिचदृष्टवान् । तत्रतत्रमहाभागेतीर्थानिशिवसन्निधौ
सेवमानः सशिष्योऽहंपर्यटन्पृथिवीमिमाम् । एवंतीर्थानिसर्वाणिगाहमानोव्रतान्वितः
तपांसि यज्ञकर्माणिकुर्वन्भूमिं समाचरन् । शिवस्मरणसंयुक्तः शिवलिङ्गानिसन्नमन्

सर्वाणि भुवि पुण्यानि देशमेतमुपाश्रयम् ।
अत्र देवं महादेवमविकेशं त्रियम्बकम् ॥ ७ ॥

अरुणाद्रिरितिख्यातं पर्वतं लिङ्गमैक्षिषि । अत्र सिद्धा महात्मानो मुनयश्च दृढव्रताः
कन्दमूलफलाहारा दृष्टाः शोणाद्रिसेवकाः । अस्तौषमादिमं लिङ्गमरुणाद्रिमयं महत्
आद्येन ब्रह्मणा पूर्वमर्चितं दिव्यचक्षुषा । असौ यस्ताम्रो अरुण उत बभ्रुः सुमङ्गलः ॥

इति वेदाः स्तुवन्ति त्वामरुणाद्रीश ! सन्ततम् ।
नमस्ताम्राय चारुणाय शिवाय परमात्मने ॥ ११ ॥

सर्ववेदस्वरूपाय नित्यायामृतमूर्त्तये । कालाय करुणार्द्राय दृष्टिपेयामृताब्धये ॥

भक्तवात्सल्यपूर्णाय पुण्याय पुरभेदिने। दर्शनं तव देवेश सर्वधर्मफलप्रदम् ॥ १३ ॥
भुवि लब्धवतां भूयो नान्यत्कार्यंतपः क्वचित्। भवता कर्मभूरेषावर्ततेऽद्य निरोधिता
प्रार्थयन्ते स्वयं वासान्देवाश्चाऽत्रत्वदाश्रये। कालसंग्रहसञ्जातं फलं लब्धंमयाऽधुना
अन्यत्कृतं तपः सर्वं त्वद्दर्शनफलं मम। ईदृशं तव देवेश रूपमत्यद्भुतोदयम् ॥१६॥
एकमद्रिमयं लिङ्गं न क्वचिद्दृष्टवान्भुवि। सूर्येन्द्वग्निसुसंयुक्तकोणत्रयमनोहरम् ॥
त्रिमूर्तिरूप देवेश दृश्यते ते वपुर्महत्। शक्तित्रयस्वरूपेण कालत्रयविधानकम् ॥१८॥

त्रिवेदात्मं त्रिकोणाङ्गं लिङ्गं ते दृष्टमद्भुनम्।
त्रैलोक्यरक्षणार्थाय विततं रूपमास्थितः ॥ १६ ॥

दृश्यते वसुधाभागे शोणाद्रिरितिविश्रुतः। अजानताञ्च मर्त्यानां समालोकनमात्रतः
वितरत्यखिलान्भोगानव्याजकरुणानिधिः। अर्चया रहितं लिङ्गमन्यं शून्यमुदाहृतम्
इदन्तु पूजितं देवैः सदा सर्ववरप्रदम्। प्रसीद करुणापूर्ण शोणाचल महेश्वर ॥२२॥
त्रायस्व भवभीतं मां प्रपन्नं भक्तवत्सल। द्रष्टव्यं द्रष्टुमेतत्ते रूपमत्यद्भुतं महत् ॥
कृतार्थय कृपासिन्धो शरण्य शरणागतम्। इति संस्तूयमानो मे देवः शोणाचलेश्वरः

अदर्शयत्परं रूपं दिव्यमेहीत्युवाच माम्
प्रीतोऽस्मि भवतः स्तोत्रैर्भक्त्या च परया भृशम् ॥ २५ ॥

अत्रैव भवतो वासोनित्यमस्तुममान्तिके। सम्पूजय च मां नित्यंभुविभोगैःसनातनैः
तपसा तप सर्वेषां महत्त्वमिह दर्शय। पूर्वं कैलासशिखरे वसन्तं त्वां तपोऽन्वितम्
आदिशं पृथिवीभागे शोणाद्रौपूजयेति माम्। सप्तर्षिपूजितापूजा दिविमे सम्प्रकाशते
तथा नित्यार्चनायुक्त प्रकाशय धरातले। सर्वेषामेव जन्तूनां हिताय त्वं तपोऽधिकः

भुवि मां पूजयाऽर्चाभिरागमोक्ताभिरादरात्।
दिव्या मम महापूजा दृश्या हि दिवि दैवतैः ॥ ३० ॥

प्रकाशनीयाभवता पार्थिवी वसुधातले। माहात्म्यं पूर्वमेवोक्तं यथाऽहमरुणाचलः॥

स्थितो वसुन्धराभागे मया प्रीतं तु ते भृशम्।
ये वा सम्पूजयन्ति स्म पूर्वं मां सुकृताधिकाः ॥ ३२ ॥

तेभ्यस्त्वमधिकोभूमौप्रकाशस्वशिवार्चनम्। इत्यादिष्टो हि देवेशंप्रणम्यभवभक्तिमान्
अन्वपृच्छं दयापूर्णमरुणाद्रीशमानमन्। अनासाद्यमिदं रूपमग्निरूपं महेश्वरम् ॥३४
कथमद्यार्चयाम्येनं मर्त्यलोकोचितार्चनैः। आदेशमिममन्वर्थं कथं वा कल्पयाम्यहम्
उपायमादिश श्रीमन्नभिगम्योयथाभवान्। इति विज्ञापितोदेवःश्रीमाञ्छोणाचलेश्वरः
अन्वग्रहीदशेषात्मा प्रणतं मां दयानिधिः। अहन्तु सूक्ष्मलिङ्गानि प्रकाशिष्येमहीतले
आगमोक्तक्रियाभेदैः पूजां मे प्रतिपादय। पञ्चावरणसंयुक्तं लिङ्गं मे सूक्ष्ममद्भुतम् ॥
अरुणाद्रीश्वराभिख्यं सम्पूजय तपोबलैः। इत्यादिश्य महादेवः स्वयम्भु विमलंमहत्

रूपं मे दर्शयामास सूक्ष्मलिङ्गात्मना शिवः।
आलोक्य विमलं लिङ्गं सूक्ष्मं तत्स्वयमुच्छ्रितम् ॥४०॥

अशेषाऽऽवरणोपेतं कृतार्थहृदयोऽभवम्। पुनर्व्यज्ञापयं देवं शम्भुमाश्रितवत्सलम् ॥
आगमोक्तप्रकाराणामनिरीक्ष्यत्वमागतम्। कथन्तुतवरूपाणांनामभेदान्वियोजितान् ॥
जानीयां करुणामूर्त्ते स्वयमीश्वर मत्प्रभो। पूजकास्तवके वा स्युर्मन्दिरंवाऽत्रकीदृशम्
कथं स्तोत्रं कथं पूजाकेवात्रपरिचारकाः। स्थानरक्षाकथंवास्यात्केवात्मपरिरक्षकाः ॥
कथं वा मानुषी पूजा नित्या सम्बर्धते तव। आगता बहवो देवाःश्रद्धेयंमनुजैःकथम्
प्रसीद परमेशान स्वयमाज्ञापयाखिलम्। एवं विज्ञापितो देवः शोणाद्रीशः स्वयंप्रभुः
आज्ञापयत्तदा देवोविश्वकर्माणमागतम्। सृज त्वं नगरं दिव्यमरुणाख्यंगुणाधिकम् ॥
मन्दिरं मम दिव्यञ्च महामणिगणोज्ज्वलम्। तौर्यत्रिकं सपर्याङ्गं तन्मे सर्वं प्रकल्पय
आबभाषे शिवः श्रीमान्नामभेदार्चनक्रमम्। व्रतं च करुणामूर्त्तिररुणाद्रीश्वरःशिवः ॥
शृणु तन्मे च ये सृष्टाः पूजार्थं परिचारकाः। शृणु गौतम सर्वं मे मानुषं पूजनक्रमम्
य एष सर्वलोकानां क्षेमाय प्रथते भुवि। इदं तेजोमयं लिङ्गमतुलं दृश्यते महत् ॥
अरुणाद्रीश्वराभिख्यं पूज्यतां सततं त्वया। शक्तिर्ममोत्तरे भागे पूज्यानित्योदयामुदा

दधती स्थानमाहात्म्यमपीतकुचनामिका।
अरुणाचलराजोऽयमविभागः प्रियान्वितः ॥ ५३ ॥

उत्सवार्थो महादेवः पूज्यो भोगसुतावृतः। बोधदो भक्तलोकस्यदत्ताभयकरःशिवः ॥

सारङ्गं परशुं बिभ्रत्प्रसन्नवदनः सदा। उमास्कन्देश्वरः शम्भुर्दिव्यरत्नविभूषणः ॥
आभया भासयँल्लोकानविकुण्ठश्रियान्वितः। शक्तेरुत्सवभद्रे च सम्पूज्यासुन्दरेश्वरी
सर्वभूषणसंयुक्ता शृङ्गाररसवर्द्धनी। बालो गणपतिः पूज्यः पुरस्ताद्भूतिनन्दनः ॥
मदन्तिकमलङ्कुर्वन्भक्ष्यैर्भोज्यैर्वहूदयैः। मत्पार्श्वमतिमुञ्चन्ती शोणरेखाञ्चितेक्षणा ॥

उत्सवार्था परा शक्तिरन्तिकस्थैव पूज्यताम्।
मुखराङ्घ्रिपतिः श्रीमान्नृत्यंस्ताण्डवपण्डितः ॥५६॥

उत्सवार्थंसमभ्यर्चयँश्चक्षुरग्रेऽमृतेश्वरः। शक्तिश्चान्यामहाभागासम्पूज्या भूविनायका
द्वारे नन्दी महाकालः पुरस्तात्सूर्यसन्निभः। भक्तानांममसर्वेषांपूजनंचापिकल्प्यताम्
दक्षिणेमातरःपूज्याविघ्नशास्तृसमन्विताः। सम्पूज्योनैर्ऋ तेकोणोविघ्ननाशोविनायकः
स्कन्दःशक्तिधरश्चैवैशानकोणेशमर्च्यताम्। लिङ्गानि च मनोज्ञानिपूजनीयान्यनन्तरम्
मन्दिरं मम सम्पूज्य दक्षिणामूर्ति दक्षिणम्। पश्चिमेविष्णुरूपाङ्कमग्निरूपान्वितंतथा
उत्तरे ब्रह्मरूपाङ्कं पूर्वे सारङ्गभू युतम्। सर्वदेवगुणोपेतं सर्वशक्तिसमन्वितम् ॥६५॥
अपीतकुचनाथायाः सर्वशक्तिसमन्वितम्। मन्दिरं गुरु सम्पूज्य दिक्पालकवधूवृतम्

मन्दिरस्याऽवनार्थाय देवीवैभवनायकः ॥ ६७ ॥

क्षेत्रपालं तु सम्पूज्य सर्वावरणसंयुतम्। पुत्रस्य त्राणमायाता पूज्यारुणगिरीश्वरी

काली बहुविधाश्चान्या देवता विधिपालकाः।
उत्सवा विविधा कल्प्याः प्रतिमासमहोदयाः ॥६९॥

सृजस्व कन्यका दिव्याः शिवदेवार्हणे रताः। नृत्तगीतकलाभिज्ञारुपसौभाग्यसंयुताः

चारुविभ्रमसंयुक्ताः कामदा नित्यपावनाः।
शिष्यानादिश वेदज्ञान्सदाचारसमुज्ज्वलान् ॥७१॥

दिव्योपचारसंसिद्ध्यैसुभगाञ्छुद्धचेतसः। दीक्षितान्विमलाञ्छुद्धाञ्छैवागमविशारदान्

शैलाचारप्रसिद्ध्यर्थमादिशाऽभ्यर्चने मम।
मार्दङ्लाञ्छाङ्खिकान्वैणांस्तालिकान्वेणुवादकान् ॥ ७३ ॥
शौल्विकान्सृज सद्विद्यांश्चतुर्विद्याविशारदान्।

क्षत्रियान्विविधान्वैश्याञ्छूद्रांश्च शिवसम्मतान् ॥ ७४ ॥

चत्वारश्चमठाःकल्प्याश्चतुर्दिक्तीर्थवासिनाम् मुनीनांशिवभक्तानांनिराशानांनिवासतः
तेषु स्थिता मुनीन्द्रा मे रक्षन्तुशिवपूजनम्। भिक्षमाणाःपुनःशैवाभक्ताःपाशुपताअपि
पालयन्तुसदाऽन्येचयुक्ताःकापालिकाअपि। सर्वेषांजायमानानांजातानांसंभविष्यताम्
अव्याहताज्ञमारक्ष्यमिदं स्थानं महीभृताम्। वकुलश्च महानत्र दृश्यतेदिव्यभूरुहः ॥
अत्र भक्ता वितन्वन्तु शिवकार्यविनिश्चयम्। अत्र मे दीयते द्रव्यमप्रेक्षितपराप्तये ॥७६
यत्तदक्षय्यफलदमारक्ष्यं शिवसेवकैः। भक्तैर्विज्ञापितं चार्थं श्रोष्यामि पुरतः स्थितैः
सर्वंसम्पादयिष्यामि तेषांचित्तानुकूलकम्। अपराधसहस्राणिक्षंस्येमांस्वर्चंतामहम् ॥
आगमोक्ता च पूजेयं मानुषी निर्मिता यतः। ग्रहीष्ये तामहंसर्वामर्चांसर्वागमोदिताम्
सङ्कल्पितंभवेत्कर्मप्रीतिकृन्ममसेवकैः। आगमार्थानशेषांस्त्वमालोक्यसमयोचितान्
विधायाभ्यर्चनाभेदाँल्लोकरक्षाकृते मुने। कर्त्तव्या महती पूजा पौर्णमास्यांतुसादरम्

सत्राणि विविधान्यत्र कर्तव्यानि सहस्रशः।
विविधानि च दानानि शक्त्या चैवाऽस्य सन्निधौ ॥ ८५ ॥

अव्युच्छिन्नप्रदीपस्य दातारो मम सन्निधौ। तेजोमयमिदं रूपं मम यान्ति न संशयः
जलजं तरुगं पुष्पं कक्षजं च लतोद्भवम्। ददते ये च भक्त्या मे ते भविष्यन्तिभूभृतः
तेषांपुरोगतःसाक्षादहंजेष्यामिविद्विषः। •यस्ययस्य तु देशस्य योयोराजातपोधिकः ॥
तत्तत्समर्द्धितं रम्यं सम्भवं ददतेऽत्र मे। मत्सन्निधिमुपागत्यदुरात्मनोऽपिभूमिपाः

शिवभक्ता भृशं पूर्णा भविष्यन्ति न संशयः ॥ ९० ॥
इति शम्भुमुखोत्थितं वचः समुपश्रुत्य विधूतकल्मषः।
अहमानतवान्व्यजिज्ञपं कुतुकाच्छोणगिरीश्वरं शिवम् ॥९१॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीति साहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धेऽरुणेश्वराराधनामाहात्म्यवर्णनं
नामाऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

———

नवमोऽध्यायः

गौतमाय श्रीशङ्करेणशिवमुख्यनाम्नांपरिगणनपुरःसरं पार्वतीकृते गौतम-प्रश्नेऽरुणेश्वरप्रदक्षिणामाहात्म्यवर्णनम्

गौतम उवाच

भगवन्नरुणाद्रीशनामधेयानितेभृशम् । विशेषाच्छ्रोतुमिच्छामिस्थानेऽस्मिन्सुरपूजिते

महेश्वर उवाच

नामानिशृणु मे ब्रह्मन्मुख्यानिद्विजसत्तम । दुर्लभान्यल्पपुण्यानां कामदानिसदाभुवि
शोणाद्रीशोऽरुणाद्रीशो देवाधीशो जनप्रियः । प्रपन्नरक्षको धीरः शिवसेवकवर्धकः ॥
अक्षिपेयामृतेशानः स्त्रीपुम्भावप्रदायकः । भक्तिविज्ञप्तिसन्धाता दीनबन्दिविमोचकः ॥
मुखराङ्घ्रिपतिः श्रीमान्मृडो मृगमदेश्वरः । भक्तप्रेक्षणकृत्साक्षी भक्तदोषनिवर्तकः ॥
ज्ञानसम्बन्धनाथश्च श्रीहलाहलसुन्दकः । आहवैश्वर्यदाता च स्मर्तृ सर्वाघनाशनः ॥
व्यत्यस्तनृत्यद्ध्वजधृक्सकान्तिर्नटनेश्वरः । सामप्रियः कलिध्वंसी वेदमूर्तिनिरञ्जनः
जगन्नाथो महादेवस्त्रिनेत्रस्त्रिपुरान्तकः ।
भक्तापराधसोढा च योगीशो भोगनायकः ॥ ८ ॥
बालमूर्त्तिः क्षमारूपी धर्मरक्षो वृषध्वजः । हरो गिरीश्वरो भर्गश्चन्द्ररेखावतंसकः ॥
स्मरान्तकोऽन्धकरिपुः सिद्धराजो दिगम्बरः । आगमप्रियईशानोभस्मरुद्राक्षलाञ्छनः ॥
श्रीपतिः शङ्करः स्रष्टा सर्वविद्येश्वरोऽनघः । गङ्गाधरः क्रतुध्वंसो विमलो नागभूषणः
अरुणो बहुरूपश्च विरूपाक्षोऽक्षराकृतिः । अनादिरन्तरहितः शिवकामः स्वयम्प्रभः ॥
सच्चिदानन्दरूपश्च सर्वात्मा जीवधारकः । स्त्रीसङ्गवामसुभगो विधिर्विहितसुन्दरः ॥
ज्ञानप्रदो मुक्तिदश्च भक्तवाञ्छितदायकः । आश्चर्यवैभवः कामी निरवद्यो निधिप्रदः
शूली पशुपतिः शम्भुः स्वयम्भुर्गिरिशो मृडः ।
एतानि मम मुख्यानि नामान्यत्र महामुने ॥१५॥

अन्यानि दिव्यनामानि पुराणोक्तानि संस्मर । प्रदक्षिणेनमांनित्यंविशेषात्त्वं समर्चय
प्रदक्षिणप्रियो यस्मादहं शोणाचलाकृतिः । इत्याज्ञप्तो महादेवमर्चयन्नरुणाचलम् ॥
अविमुञ्चन्निहावासं कृतवानहमद्रिजे ! ॥१७॥

गौर्युवाच

भगवन्सर्वधर्मज्ञ गौतमार्घ्यं मुनीश्वर !। प्रदक्षिणस्य माहात्म्यं ब्रूहि मे शोणभूभृतः ॥
कस्मिन्काले कथं कार्यं कैर्वा पूर्वं प्रदक्षिणम् ।
कृतं शोणाद्रिनाथस्य प्राप्तमिष्टं परं पदम् ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच

इति पृष्टो मुनिःप्राह गौतमः शैलकन्यकाम् । श्रूयतां देविमाहात्म्यमादिशन्मे महेश्वरः

महादेव उवाच

अहं हि शोणशैलात्मा प्रकाशो वसुधातले ॥२१॥
परितो मां सुराः सर्वे वर्तन्ते मुनिभिः सह ॥२२॥
यानि कानि च पापानि जन्मान्तरकृतानि च । तानि तानिविनश्यन्तिप्रदक्षिणपदेपदे
अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयायुतानि च । सिद्ध्यन्ति सर्वतीर्थानि प्रदक्षिणपदे पदे ॥
अपि प्रहीणस्य समस्तलक्षणैः क्रियाविहीनस्य निकृष्टजन्मनः ।
प्रदक्षिणीकृत्य शशाङ्कशेखरं प्रयास्यतः कस्य न सिद्धिरग्रतः ॥२५॥
समस्ततीर्थाभिगमेषु पुण्यं समस्तयज्ञागमधर्मजातम् ।
अवाप्यते शोणमहीधरस्य प्रदक्षिणाप्रक्रमणेन सत्यम् ॥२६॥
पदेनैकेन भूलोकं द्वितीयेनान्तरिक्षकम् । तृतीयेन दिवं मर्त्यो जयत्यस्य प्रदक्षिणे ॥
एकेन मानसं पापं द्वितीयेन तु वाचिकम् । कायिकन्तु तृतीयेन पदेन क्षीयते नृणाम्
पातकानि च सर्वाणि पदेनैकेन मार्जयेत् । द्वितीयेन तपःसर्वंप्राप्नोत्यस्यप्रदक्षिणात्
पर्णशाला महर्षीणांसिद्धानाञ्चसहस्रशः । सुराणाञ्चतथाऽऽवासाविद्यन्तेऽत्रसहस्रशः
अत्र सिद्धः पुनर्नित्यंवसाम्यग्रे सुरार्चितः । ममान्तरे गुहा दिव्याध्यातव्याभोगसंयुता
अग्निस्तम्भमयं रूपमरुणाद्रिरिति श्रुतम् । ध्यायल्लिङ्गं मम बृहन्मन्दंकुर्यात्प्रदक्षिणम्

अष्टमूर्तिमयं लिङ्गमिदं यैस्तैजसं भृशम् ।
ध्यात्वा प्रदक्षिणं कुर्वन्पातकानि विनिर्दहेत् ॥ ३३ ॥
न पुनःसम्भवस्तस्य यःकरोतिप्रदक्षिणाम् । शोणाचलाकृतेर्नित्यंनित्यत्वंध्रुवमश्नुते॥
अस्य पादरजःस्पर्शात्पूयते सकला मही । पदमेकन्तु धत्ते यः शोणाद्रीशप्रदक्षिणे ॥
नमस्कुर्वन्प्रतिदिशंध्यायन्स्तौतिकृताञ्जलिः । असंसृष्टकरःकैश्चिन्मन्दंकुर्यात्प्रदक्षिणम्
आसन्नप्रसवा नारी यथा गच्छेदनाकुलम् । तथा प्रदक्षिणं कुर्यादशृण्वंश्च पदध्वनिम्
स्नातो विशुद्धवेषः सन्भस्मरुद्राक्षभूषितः । शिवस्मरणसंसृष्टो मन्दं दद्यात्पदं बुधः
मजूनां चरतामग्रे देवानाञ्च सहस्रशः । अदृश्यानाञ्च सिद्धानां नान्येषांवायुरूपिणाम्
संघट्टमतिसम्मर्दं मार्गरोधं विचिन्तयन् । अनुकूलेन भक्तः सञ्छनैर्दद्यात्पदं बुधः
अथवा शिवनामानि सङ्कीर्त्य•वरगीतिभिः । शिवनृत्यञ्च रचयन्भक्तैःसार्द्धं परिक्रमेत्
माहात्म्यं मम वा शृण्वन्ननन्यमतिरादरात् । शनैः प्रदक्षिणं कुर्यादानन्दरसनिर्भरः ॥
दानैश्च विविधैःपुण्यैरुपकारस्तथार्थिनाम् । यथामति दयापूर्णआस्तिकःपरितोव्रजेत्
कृते त्वग्निमयं लिङ्गं त्रेतायां मणिपर्वतम् । द्वापरे चिन्तयेद्धैमं कलौ मरकताचलम् ॥
अथवा स्फाटिकं रूपमरुणं तु स्वयंप्रभुम् । ध्यायन्विमुक्तः सकलैः पापैःशिवपुरंव्रजेत्
अवाङ्मनसगम्यत्वादप्रमेयतया स्वयम् ।
अग्नित्वाच्च परं लिङ्गमनासाद्याचलाभिधम् ॥ ४६ ॥
ध्यात्वा प्रदक्षिणं कर्तुरभिगम्योऽहमञ्जसा । तस्य पादरजो नॄणमजरामरकारणम्
रूपमेकन्तु धत्ते यः शोणाद्रीशप्रदक्षिणे । वाहनानि सुरौघाणां प्रार्थयन्ते परस्परम्
कुर्वतां चरणं वोढुमरुणाद्रिप्रदक्षिणाम् । छायाप्रदानं कुर्वन्ति कल्पकाद्याःसुरद्रुमाः
कुर्वतां भुवि मर्त्यानामरुणाद्रिप्रदक्षिणाम् । देवगन्धर्वकाद्यानां सहस्रेण समावृताः
सेवन्ते ते गणाकीर्णा विमानशतकोटयः । मम प्रदक्षिणं भूमौ कुर्वतां पादपांसुभिः
पाविता महती वीथी दृष्टा शिवपदप्रदा । अङ्गप्रदक्षिणं कुर्वन्क्षणात्स्वर्ग्यंतनुर्भवेत् ॥
प्राप्तो वज्रशरीरत्वं न धृष्येत महीतले । व्योमयानोत्सुका देवाः सिद्धाश्च परमर्षयः
अदृश्याः सञ्चरन्त्यत्र पश्यन्ते मम सन्निधिम् ।

विनयं मम भक्तिञ्च प्रदक्षिणपरिक्रमे ॥ ५४ ॥
दृष्ट्वा हर्षसमायुक्ता मर्त्येभ्यो ददते वरम् । अत्र देवास्त्रयस्त्रिंशत्पुराकृत्वाप्रदक्षिणाम् ।
प्रत्यहंमार्गमासीनाःप्रत्येकंकोटिताङ्गताः । आदित्याद्याग्रहाःसर्वेपुराकृत्वा प्रदक्षिणाम्
सम्पूर्णजगतीभागे सर्वे ग्रहपताङ्गताः । यः करोति नरो भूमौ सूर्यवारे प्रदक्षिणाम् ॥
स सूर्यमण्डलं भित्त्वा मुक्तः शिवपुरं व्रजेत् । सोमवारे नरः कुर्वन्नरुणाद्रिप्रदक्षिणाम्
अजरामरतां प्राप्तो नाऽसौम्यो भवतिक्षितौ । भौमवारे नरः कुर्वन्नरुणाद्रिप्रदक्षिणाम्
आनृण्यमखिलं प्राप्य सार्वभौमो भवेद्ध्रुवम् ।
बुधवारे नरः कुर्वञ्छोणाद्रीशप्रदक्षिणाम् ॥ ६० ॥
सर्वज्ञतामनुप्राप्तः स वाचां पतितामियात् । गुरुवारे नरः कुर्वन्सर्वदेवनमस्कृतः ॥
प्रदक्षिणेन शोणाद्रेः स तु लोकगुरुर्भवेत् । भृगुवारे नरः कुर्वन्नरुणाद्रिप्रदक्षिणाम् ॥
सम्प्राप्य महतीं लक्ष्मींलभतेवैष्णवं पदम् । मन्दवारेनरःकृत्वाशोणाद्रीशप्रदक्षिणाम्
विमुक्तो ग्रहपीडाभिः स विश्वविजयी भवेत् । नक्षत्राणि च सर्वाणिपुरातद्दैवतैःसह
मम प्रदक्षिणां कर्तुः पुण्यानि सहसा व्रजेत् । तिथयः करणानीहयोगाश्चाममसंमताः
अभीष्टफलदा जाताः कुर्वतां मत्प्रदक्षिणाम् ।
मुहूर्ता विविधा होराः सौम्याश्च सततोदयाः ॥ ६६ ॥
मत्प्रदक्षिणकर्तॄणां जायन्तेसततंशुभाः । प्रच्छिनत्ति प्रकारोऽघं दकारो वाञ्छितप्रदः
क्षिकारात्क्षीयते कर्म णकारो मुक्तिदायकः ।
दुर्बलाः कार्श्यसंयुक्ता आधिव्याधिविजृम्भिताः ॥ ६८ ॥
मम प्रदक्षिणं कृत्वा मुच्यन्ते सर्वदुष्कृतैः । मम प्रदक्षिणं कर्तुर्भक्त्या पादेन सन्ततम्
क्षणेन साध्वीं पश्यामि त्रैलोक्यस्य प्रदक्षिणाम् ।
लोकेशाश्च दिगीशाश्च ये चाऽन्ये कारणेश्वराः ॥ ७० ॥
मम प्रदक्षिणां कृत्वा स्थिरा राज्ये पुराऽभवन् । अहञ्च गणसंयुक्तः सर्वदेवर्षिसंयुतः
उत्तरायणसंयोगे करोमि स्वप्रदक्षिणाम् । मद्रूपं तैजसं लिङ्गमरुणाद्रिरिति श्रुतम् ॥
त्रैलोक्यस्यहितार्थायकरिष्यामिप्रदक्षिणाम् । आगता च परान्तेचगौरीतपश्चाद्भुतम्

कर्तुं प्रदक्षिणं कृत्वा मामेष्यत्यनघा पुनः। कार्तिके मासि नक्षत्रे कृत्तिकाख्येमहातपाः
मम प्रदक्षिणं गौरी प्रदोषे रचयिष्यति। नराणामल्पपुण्यानां दुर्लभं तत्प्रदक्षिणम्
ज्योतिर्लिङ्गस्य दृष्टस्य देवीप्रार्थनया तथा। मया समेतादेवीसाप्राप्ताऽपीतकुचाभिधा
आश्वास्यति सुरान्सर्वानुत्तरायणसङ्क्रमे। देवगन्धर्वयक्षाणां सिद्धानामपि रक्षसाम्
सर्वेषां देवयोनीनां भविता तत्र सङ्क्रमः। ये तदा मां समागत्य पूजयन्तितपोधिकाः
सर्वजन्मकृताघौघप्रायश्चित्तं व्रजन्ति ते। दुर्लभं तद्दिनं पुंसामुत्तरायणसङ्क्रमे॥
तदा मद्रूपमभ्यर्च्य कृतार्थाःसन्तुमानवाः। प्रदक्षिणं तु मे दिव्यं कुर्वन्तिच महीभुजः
तेषां पुरोगतःसाक्षादहंजेष्यामिविद्विषः। राजायस्य तु देशस्य योयोराजातपोधिकः
स कारयेद्विप्रमुख्यैःश्रोत्रियैर्मेप्रदक्षिणाम्। मण्डलंमण्डलार्द्धं स्वासङ्कल्पविधिपूर्वकम्
तस्य तस्य स्थिरंराज्यंशत्रूणाञ्च पराहतिम्। करिष्यामि मुनेनित्यमहमेवपुरःस्थितः
न वाहनेन कुर्वीत मम जातु प्रदक्षिणाम्। धर्मलुब्धमना जानञ्छिवाचारपरिप्लुतिम्
धर्मकेतुः पुरा राजा यमलोकादुपागतः। मम प्रदक्षिणां कर्त्तुं तुरगेणाऽभ्यरोचयत्॥
क्षणेन तुरगो जातो गणनाथः सुरर्चितः। प्रतिपेदे पदं शैवं विमुच्य धरणीपतिम्॥
वीक्ष्य त वाहनं भूयो गणनाथवपुर्द्धरम्। पादप्रदक्षिणांकृत्वा स्वयञ्च गणपोऽभवत्
तदाप्रभृति शक्राद्याःसुराविष्णुसमन्विताः। पादाभ्यामेव कुर्वन्तिममसर्वेप्रदक्षिणाम्

स्वर्गान्निपातितः कोऽपि सिद्धः काले तपःक्षयात्।
प्रदक्षिणां ततः कृत्वा पुनर्लब्धपदोऽभवत्॥ ८६॥

स्खलितं पादजं रक्तं मम कर्तुः प्रदक्षिणम्। मार्ज्यते तस्य देवेन्द्रमौलिमन्दारकेसरैः
प्रदक्षिणमहावीथी शिलाशकलघट्टितम्। पदं सन्धार्यते पुंसां श्रीपयोधरकुङ्कुमैः॥
मणिपर्वतशृङ्गेषु कल्पद्रुमवनान्तरे। सञ्चरन्ति सदा मर्त्या मम कृत्वा प्रदक्षिणम्॥

गौर्युवाच

उपचारप्रवृत्तानां फलं मे शंस सुव्रत। यैर्वै जनः कृतार्थः स्याद्यथाशक्ति कृतादरः

मुनिरुवाच

उपचारफलं देवि! शृणु वक्ष्याम्यहं तव। यन्मह्यं कृपया पूर्वमुक्तवान्परमेश्वरः॥६४

लूतीतन्तुकजालानिसंसृज्यक्वचिदेवमे। जातिस्मरोमहीध्रेऽस्मिन्सोंऽशुकैर्मां व्यवेष्टयत्
गजः कश्चित्तृषाक्रान्तोविमुच्यच मधुक्वचित्। वनपल्लवमुत्कीर्यमुक्तोऽभूद्गणनायकः
कृमयो विलुठन्तो मे पार्श्वे दुरितवर्जिताः। सिद्धवेषाः पुनः सर्वे मम लोकंव्रजन्तिते
अव्युच्छिन्नप्रदीपार्चिः क्षणमप्यादधातियः। स्वयम्प्रकाशः स भवन्ममसारूप्यमश्नुते
हारीतः कोऽपिसंप्राप्तःशाखानीडोममान्तिके। खद्योतोदीपवन्नक्तंतावन्मुक्तिसमागतः

गावः प्रस्रवणैः सिक्ता वत्सस्मरणसम्भवैः।
मत्पार्श्वे मुक्तिमापुस्ता मम लोकं समाश्रयन्॥१००॥

काकः पक्षजवातेन बलिग्रहणलोलुपः। मार्जयन्मत्पुरोभागं मुक्तिं प्रापद्यत क्षणात्॥
मूषको मद्गुहाभागं मणिसङ्घविकर्षणैः। प्रकाशयन्वितिमिरं मम रूपमपद्यत॥१०२
छायावृक्षत्वमास्थातुं मुनयस्त्रिदशा अपि। प्रार्थयन्त्येव मत्पार्श्वे नपुनःसम्भवेच्छया
गोपुरं शिखरं शालां मण्डपं वापिकामपि। कुर्वतांमत्पुरोभागेसिध्यन्तीष्टार्थसम्पदः
सदा मर्त्यैरनासाद्यमग्निलिङ्गमिदं मम। अनासाद्याचलेशाख्यं पूज्यतां वसुधातले॥

वीक्षणस्पर्शनध्यानैः स्वभूतं निखिलं जगत्।
पोषयन्ती परा शक्तिः पूज्याऽपीतकुचाभिधा॥ १०६॥

सर्वलोकैकजननीसम्प्राप्तानित्ययौवनम्। यौवनप्रार्थिभिःसेव्यासदाऽपीतकुचाभिधा
क्षणात्तस्य पुरोभागे वसतां प्राणिनामिह। परत्र वाऽत्र दुष्प्राप्यमिष्टवस्तु न विद्यते
अप्रमेयगुणाधारमपेक्षितवरप्रदम्। अशेषभोगनिलयं शोणाद्रीशं समर्चय॥ १०६॥
लब्धकामा पुनः शम्भुमाश्रयिष्यसि सुव्रते। तपश्चरणमप्येतत्तव लोकहितावहम्॥
न केवलं तव तपःस्ववाञ्छितफलप्रदम्। तपस्यतामृषीणाञ्च क्षेमायैव भविष्यति॥
कारणान्तरमाशङ्क्य तपः कुर्वन्ति देवताः। रहस्यं देवतानान्तु फलेनैवाऽनुमीयते॥
वयञ्च सहसम्वासास्तवव्रतनिरीक्षणात्। कृतार्थाः स्याम देवेशितपसा नः कृतार्थता
इति तस्य मुनेर्वाक्यमर्थगर्भं निशम्य सा। गौरी कौतुकसंयुक्ता प्रशशंस महामुनिम्
तपः किमन्यत्कर्तव्यं लब्धं तव तु दर्शनम्। अरुणाद्रिरयं दृष्टः श्रुतं माहात्म्यमस्य च
अहो भूमेस्तु वैचित्र्यं यतो दृष्टा दिवोऽधिका। यत्रैव तैजसं लिङ्गं देवतानां वरप्रदः

शिवः प्रसादसिद्धो मे दर्शितं स्थानमात्मनः । अत्रैवशिवमाराध्यवशोकुर्यां जगद्गुरुम्
अविनाभूतमैक्यं मे देवेन भवतात्सदा । त्वया कृतेन साह्येन भवेयं शिवनायिका ॥
इति गौतमसन्निधौ तदानीं कृतसम्वित्तप आदरेण कर्तुम् ।
अभजद्रुचिराञ्च पर्णशालां मुनिना चानुमता तथेति भक्त्या ॥ ११९ ॥
सुकुमारतनुः सरोरुहाक्षी घनतुङ्गस्तनकलिपतोत्तरीया ।
जटिला हरिनीलरत्नकान्तिर्गिरिजा राजति देहवत्तपःश्रीः ॥ १२० ॥
नियमैर्बहुभिस्तपोविशेषैः क्रतुषु प्राप्तविचित्रयोगबन्धैः ।
निगमागमदृष्टधर्ममार्गं सकलं सा तु कृतार्थतामनैषीत् ॥ १२१ ॥
तपसा विविधेन तप्यमाना न कदाचित्परिखेदमाप तन्वी ।
हरिरत्नमयी च काऽपि वल्ली नितरां दीप्तिमती बभूव बाला ॥ १२२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशातिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धेऽरुणेश्वरप्रदक्षिणामाहात्म्यवर्णनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

दशमोऽध्यायः

देव्यास्तपश्चर्यायांमहिषासुरेणसहयुद्धवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

अथ देवा महीं हित्वामहिषासुरपीडिताः । नत्वा गौरींतपस्यन्तांजग्मुःशरणमाकुलाः
अथ तानभयंदेहिदेवीतिभयविह्वलान् । अमरान्वीक्ष्यसादेवीकिंकार्यमितिचाभ्यधात्
ततो विज्ञापयामासुर्दैत्येन्द्राद्भयमात्मनाम् । देव्यै बद्धाञ्जलिपुटा देवा इन्द्रपुरोगमाः

देवा ऊचुः

अप्सरोभिः परिवृतः सुखं क्रीडति नन्दने । ऐरावतमुखान्सर्वान्दिङ्नागान्निजमन्दिरे

आवासयन्विनोदार्थमङ्गनाभिः सहागमान् । उच्चैःश्रवःपुरोगानामुपभोगंकरोत्यसौ
मन्दुरास्वस्य रम्यासु दृश्यन्ते लक्षकोटयः । हुताशवाहनं मेषं पुत्रारोहार्थमीप्सति ॥
याम्यं महिषमानीय शकटे सोऽभ्यवाहयत् ।
सिद्धीराकृष्य सकला गृहकर्मणि चाऽऽदिशत् ॥७॥
अप्सरःसङ्घमखिलमात्मसेवार्थमानयत् । अन्यत्किमपि यद्वस्तु रत्नभूतं जगत्त्रये ।
अनाहृतं पुनर्हर्तुं न विश्राम्यति कोपवान् । वयञ्च सेवकाभूत्वानित्यभीतिसमन्विताः
पूजयन्तश्च तस्याऽऽज्ञां नान्यांवीक्षामहेगतिम् । शरणागतसन्त्राणंतपःफलमुदाहृतम्
दुर्जयोऽयं वरो दैत्यः सर्वेषांबलिनामपि । सुराणामपि दैत्यानां शिवाल्लब्धवरोदयः
अस्य शृङ्गाहतः सिन्धुर्ध्यावर्जितमिति ब्रुवन् । रत्नोपहारदानेननित्यंतत्प्रीतिमिच्छति
पर्वतांश्च समुत्क्षिप्य शृङ्गाग्रेण महोद्धतः । क्रीडति क्षोदिताशेषधातुधूलिविलेपनैः ॥
न शक्यमतुलं तस्य बलमन्यदुरासदम् । स्वयमेव विजानीहि हत्वा ते निजतेजसा
शम्भुशक्तिः परा सेयंस्त्रीरूपेणाऽत्रदृश्यते । त्वयैवाऽयंनिहन्तव्यः शिवाल्लब्धवरोह्ययम्
न जानीमो वयं देवि ! किञ्चिच्छम्भुविचेष्टितम् ।
केवलं पालनीयाः स्म जगन्मात्रा सदा त्वया ॥१६॥
इति तेषां भयार्तानामाकर्ण्य वचनंशुभम् । व्याजहार प्रसन्नात्मा देवी दत्त्वाऽभयंतदा
शरणागतसन्त्राणं तपसि स्थितया मया । कर्त्तव्यममराः कालात्क्षीणःशत्रुर्भविष्यति
उपायेन समाकृष्य हनिष्यामि महासुरम् । निरागसस्तु हननमद्य मे नहि युज्यते॥।
धर्मगेधर्मभेत्तारः शलभत्वं व्रजन्ति हि । देवास्तद्वचनं श्रुत्वा प्रणम्य गिरिकन्यकाम्
जग्मुर्यथागतं सर्वे निर्भया हृष्टचेतसः ॥२१॥
गतेषु तेषु देवेषु गौरी कमललोचना । बभूव मोहिनी शक्तिः कान्तियुक्ता ततोदरी ॥
सा देवी दिक्षु शैलेषु चतुर्ष्वरुणभूभृतः । रक्षार्थं स्थापितवती चतुरो वटुकान्वरान्
यदा कैलासशिखरादागता शैलकन्यका । अन्वगच्छन्सेवमानाश्चतस्रो मातरस्तदा
दुन्दुभिःसत्यवत्याख्यातथाचाऽनवमीपरा । सुन्दरीतिचतस्रस्तामन्वयुःपरिचारिकाः
विमुञ्चताऽतिथिं श्रान्तं क्षुत्पिपासासमन्वितम् ।

अरुणाद्रिमिमं द्रष्टुं नान्यमित्यब्रवीच्च तान् ॥२६॥
सीमाशैलस्थितान्वीरांस्तानादिश्य बलाधिकान् ।
तपश्चचाराऽद्रिकन्या गौतमाश्रमसन्निधौ ॥२७॥

तस्यांतपन्त्यांतन्वङ्ग्यांनतापःकश्चिदप्यभूत् । ववर्षकालेजलदःसफलाश्चाभवन्द्रुमाः
विरोधीनि च सत्त्वानि मुमुचुः पूर्वमत्सरम् । आश्रमःसर्वजन्तूनांशरण्योऽभूद्भयापहः
योजनद्वयपर्यन्तं सीमाशैलेषु संस्थितैः । चतुर्भिर्बटुकैः शूरै रक्षितश्चाऽरुणाचलः ॥
नोद्भूत्कश्वनत्रासो न च दृष्टोभयोदयः । न व्याधिपीडनंचासीत्तत्रनारिविजृम्भणम्
कृतार्थामुनयः सर्वेप्रशंसन्तोनगात्मजाम् । शिवलोकपदंकेचित्प्रत्यशंसंस्तथाश्रमम् ॥
सा च गौरी तपोघोरंकुर्वतीचदिवानिशम् । न तृप्तिमाययौबालाशिवसन्तोषकारकम्
महिषश्च महावीर्यो मृगयां कर्तुमुद्यतः । चचार काननं सर्वं विदूरे शोणभूभृतः ॥
दैत्यसैन्यसमायुक्तो मृगयूथान्यनेकशः । वनेषु निघ्नंस्तरसा विचचाराऽऽशुभक्षयन् ॥
धन्विभिर्बलिभिर्वीरैर्मृगाः केचिदनुद्रुताः । भयार्त्ताः परिधावन्तःप्राविशंस्तंतथाश्रमम्
अनुव्रजन्तो दितिजा मृगांस्तान्हन्तुमुद्यताः । वारिताबटुकैर्वीरैर्मायाताऽत्रेतिसत्वरैः ॥
किमत्रेति तदा पृष्टा बटुका दुष्टदानवैः । तपस्यति वरारोहा कन्याऽत्रेत्याहुरञ्जसा ॥
न केनचित्प्रवेष्टव्यं बलिना मुनिसेवितम् । तपःस्थानमिदं देव्याः शरणागतरक्षकम्
इति तेषां वचः श्रुत्वा बलिनो दुष्टदानवाः । तथेतिविनिवृत्त्याशुकर्त्तव्यंसमचिन्तयन्

मायया पक्षिरूपास्ते प्रविश्याऽऽश्रममादरात् ।
आरामवृक्षशाखासु निषेदुःखादिहेक्षितुम् ॥ ४१ ॥

सा पुनर्ल्लसितारण्ये सर्वर्तुकुसुमान्विते । तपस्यन्ती तदा दृष्टा मायादैत्यस्यसैनिकैः
रूपलावण्यमेतस्यानिश्चयंतपसिस्थितम् । वीक्ष्य ते विस्मयोपेतागत्वातस्मैन्यवेदयन्
सस्मरार्त्तोवृद्धरूपःप्रविवेशाऽऽश्रमंतदा । पूजितोऽस्याःसखीभिश्चगतश्रान्तिरिवस्थितः
वृद्धोऽपृच्छत्किमर्थन्तुतपोऽस्याइतितास्तथा । बालाकान्तप्रसादार्थंचिरमत्रतपस्यति
परं स बलवान्कान्तो न कदापि प्रसीदति । कार्यं विवाहसमये मनोरथं यथोचितम्
अपूर्वंप्रभुणा तेन नवोपकरणं महत् । सद्योजातकुलालेन सद्यः सृष्टैर्विपाचितैः ॥४७

भाजनैरपि साद्यस्कैर्न्यस्तैः पक्वैश्च शालिभिः ।
तादृशैः साधनैः सर्वैस्तादृशैर्द्रव्यसञ्चयैः ॥ ४८ ॥

अपूर्वंदृष्टविभवैःकार्यंस्यादुपकारणम् । सिद्धे तथोपकरणेऽस्याः सद्योऽस्तुस्वयम्वरः
इतितासांवचःश्रुत्वाविहसन्महिषोऽभ्यधात् । तपःफलमहंप्राप्तःसत्यमस्याइतिस्थितम्

मदीयां सकलां मूर्तिं शृणु बाले तपस्विनि ! ॥ ५० ॥

महिषोऽहं महावीरो दैत्येन्द्रः सुरवन्दितः । जगत्त्रयमिदं सर्वं मयैव परिगृह्यते ॥
अनन्यवीरसद्भावो मय्येव भुजशुष्मणा । कामरूपोऽस्म्यहं बाले सर्वभोगप्रदायकः ॥
भज मां तव भर्त्तारं प्राणिनां तपसः फलम् । सर्वंसम्पादयिष्यामिकल्पवृक्षैःसमाहृतैः
सृजामितपसा चाऽहं विश्वकर्माणमादितः कामधेनुसहस्राणिसृजामितपसाक्षणात्
नवभिर्निधिभिः प्राप्तैःपार्श्वस्थैर्नित्यदा मम । अपेक्षितार्थसंसिद्धिः सहसैवोपपाद्यते
इति तस्य वचः श्रुत्वा स्मृतदेवाभवत्क्रमात् । विसृज्यमौनंशारकैर्विहसन्तीतमब्रवीत्

अहं बलवतो भार्या भविष्यामि तपश्चिरम् ।
करोमि यद्यसि बली बलं दर्शय मे निजम् ॥५७॥

विरच स्त्रीस्वभावंस्वंश्रुत्वातद्वाक्यमुत्थितम् । हतेकोऽयमिति क्रोधान्ननर्द महिषासुरः
जिघृक्षन्तंसमायान्तंवीक्ष्य तं महिषासुरम् । अभूद्दुरासदादुर्गाकन्यासाज्वलनाकृतिः
महामायांसमालोक्य ज्वलन्तींपुरतःस्थिताम् । स्वयं स महिषाकारोववृधेमेरुसन्निभः
कुलभूधरशृङ्गाणि शृङ्गाभ्यां मुहुराक्षिपन् । आजुहाव निजां सेनामापूरितदिगन्तराम्
अथ ब्रह्ममुखा देवाः प्रणम्यविविधायुधैः । पूजयामासुरात्मीयैर्दुर्गां कालाग्निरूपिणीम्
पञ्चहेतीर्हरिः प्रादाद्दश चाऽपिसदाशिवः । ब्रह्मा चतस्रश्च तदा तस्यै मायातिरोहिताः
दिक्पालाश्च सुराश्चान्ये पर्वताश्चपयोधयः । स्वीयैराभरणैःशस्त्रैरधृष्यास्तामपूजयन्
माया सा बहुभिर्हस्तैर्ज्वलदायुधसञ्चयैः । आबद्धकवचा तूर्णं दुर्गाऽभूत्सिंहवाहना ॥
आपूरितदिशाभोगा तेजस्तत्सोढुमक्षमः । दुर्गाया घोरमालोक्य महिषस्तुपलायितः
अथ तेजो निजं घोरंप्रज्वलत्सोढुमक्षमम् । पलायमानमालोक्य महिषंसाव्यचिन्तयत्
उपायेन निहन्तव्यो दुष्टोऽयं महिषासुरः । मदपूर्वं निवृत्यन्ते मृगा मृगयुभिर्वने ॥

दूतोक्तिभिःसमाकृष्यमृद्वीभिर्मर्मवृत्तिभिः । कोपमस्यसमुद्भाव्यकरिष्येऽभिमुखंक्षणात्
अधर्मवृत्तियुक्तानां धर्मवाक्यपरिश्रवात् । कोपः समुद्भवेत्सद्यः स्वजीवक्षयकारणम्

अथवा धर्मबुद्धिस्सन् यदि शान्तो भविष्यति ।
तदा हितोपदेशेन धर्मलोपो न सम्भवेत् ॥ ७१ ॥

तपस्यद्भिःसदाकार्यःकोपत्यागःफलान्वितः । धर्महानिर्नसोढव्यातत्कोपोहितपःपरम्
इति सञ्चिन्त्य सा गौरी नाम्नासुरगुरुं मुनिम् । सङ्कल्प्यवानरमुखंप्राहिणोदसुरंप्रति
गच्छ त्वं मायया युक्तो महर्षे वानरानन । महिषं बोधयित्वा च वचनं शीघ्रमाव्रज
मैव त्वमरुणाद्रीशमुपपीडय दुर्मते । अत्र दुर्मनसां वीर्यमदृश्यं भवति क्षणात् ॥७५॥
न कलेरुपतापोऽत्र नाऽसुरैरपि पीडनम् । न साहसं च शुभदं शिवभक्तिमतामपि ॥
पूर्वजन्मकृतैः पुण्यैर्लब्धवीर्यमहोदयः । मा त्वं शोणाचलेशाग्नौ शलभत्वं भजाऽसुर!
शिवेन दत्ता विभवास्तव पूर्वतपोबलात् । दह्येरन्यत्र तरसा दाववह्नौ यथा द्रुमाः ॥
अत्र धर्मात्मनां वासः शिवभक्तिमतां सदा । परपीडाप्रसक्तानां भवेद्रोगशतावृतः ॥
ऐश्वर्यमतुलं प्राप्तो बलमन्यद्दुरासदम् । किमर्थं स्वल्पबुद्धिःसन्स्वदोषैर्नाशमेष्यसि
मया कन्या पुनर्दृष्टा विशेषादबलामता । अन्तर्गतोऽरुणाद्रीशएतस्मात्साविशिष्यते
अथवा युक्तिभेदैस्त्वं शास्त्रैर्वा शिवसम्मतैः । अनिग्राह्यमनोवृत्तिरात्मसैन्यं समानय
येन लोकान्समस्तांस्त्वंबाधसेबलगर्वितः । तत्सैन्यं तव वृद्धंचक्षणाद्धक्ष्यामितेजसा

आनीय सकलं सैन्यमग्रे स्थापय सायुधम् ।
सद्यस्त्वात्मबलैः सृष्टैः संहरिष्यामि तत्क्षणात् ॥ ८४॥

मच्छस्त्रपरिकृत्तस्य ससैन्यस्यतवाऽऽयुषः । मुक्तिरत्रैवभविताको जानातिशिवेहितम्
वार्यमाणोऽपि पूर्वेण कर्मणा प्रेरितो जनः । अवशः कर्म कुरुते भुङ्क्ते च सदृशंफलम्
त्वयाऽपि करुणावाक्यं वक्तव्यंकिलभूरिभिः । अकार्यविनिवृत्त्यर्थंनित्यधर्मानुपालने
इति गौर्या समादिष्टांवाचांकपिमुखोमुनिः । दूतःसन्सर्वमाचष्टमहिषस्याग्रतः स्थितः
सोऽपि सर्वं समाकर्ण्य क्रोधवेगसमाकुलः । तं भक्षयितुमारेभेसोऽपिमायाबलाद्ययौ
अथ सैन्यं निजं सर्वं समाहूयदुराशयः । सन्नद्धंसायुधंयोद्धुमादिशल्लोकभीषणम् ॥

युगान्तसमयोद्वेलचतुरर्णवसन्निभम् । सैन्यानां सैन्यमतुलं शोणाद्रिं पर्यवेष्टयन् ॥
अथ गौरीसमालोक्यदैत्यानांसैन्यमद्भुतम् । ससर्जतैजसाञ्छूरान्घोरान्भूतगणान्बहून्
एकपादाक्षिचरणा लम्बकर्णपयोधराः । पाणिपादशिरःकुक्षिवक्त्राः केचिद्विनिर्गताः
अहं ग्रसामि सकलमपर्याप्तमिदं मम । अहमेव हनिष्यामि दैत्यसैन्यमशेषतः ॥ ९४ ॥

किं त्वयाऽत्र पुनः कार्यं वीक्ष्य त्वं तिष्ठ केवलम् ।
अहमेवाऽत्र योत्स्यामीत्यभाषन्त परस्परम् ॥ ९५ ॥

तेषां कथयतां शङ्कं गणानां योगिनीगणैः । अधमत्सा भगवती हन्तुं तद्दैत्यमण्डलम्
आलोक्यतांतथारूपामापरं स्तस्यसैनिकाः । दर्शयन्तःस्ववीर्याणिस्वामिनोऽग्रे धृतायुधाः
ववृषुः शस्त्रवर्षाणिदैत्याःप्रतिदिगन्तरम् । बाणैःकार्मुकनिर्मुक्तैस्तानिसातुन्यवारयत्
रथानां वारणेन्द्राणां हयानां लक्षकोटिभिः । युयुधुर्भूतवेतालादेव्या सृष्टास्तुदुर्जयाः
मातरोविविधाकाराडाकिन्योयोगिनीगणाः । सृष्टाश्चतेजसाभूयःपिशाचाःप्रेतराक्षसाः
देव्या सृष्टेन सैन्येन दुर्जयेनमहासुराः । भक्षिताश्चूर्णिताभिन्नादारितानिहताःक्षणात्

देवी च सायुधा दृष्टा ज्वलन्ती निहतासुरैः ।
नृत्यद्भूतगणैर्भुक्तै रक्तैर्मांसैश्च तोषितैः ॥ १०२ ॥

यदा कैलासशिखरात्प्राप्ताकर्तुं तपोभुवम् । तदा समागताः काश्चिन्मातृकादेहगुप्तये
दुन्दुभिःसत्यवत्याख्यातथाचान्तवतीपरा । सुन्दरीतिचतस्रस्ताअन्वयुःपरिचारिकाः
देव्या सृष्टा च चामुण्डा दंष्ट्रावलयभीषणा । दैत्यकृत्तिवसामांसरक्ततृप्ताचचार सा ॥

असुरं कञ्चिदाक्रम्य नटनं सा चकार ह ॥ १०६ ॥
अथ तां समवेक्ष्य दुर्मदो हि ज्वलयामास च कोपवह्निना सः ।
अतितीव्रविवृत्तभीषमनेत्रश्रुति-शृङ्गाग्रविभिन्न-मेघजालः ॥ १०७ ॥
ज्वलदग्निशिखाभदीर्घजिह्वा परिलीढोन्नतशैलशृङ्गभागः ।
अवनिं दलयन्खुराभिघातैरसकृत्पांसुभिरास्वनन्दिगन्तान् ॥ १०८ ॥
अतिघर्घरदीर्घघोरनादस्फुटदण्डभ्रममोहितामरो यः ।
धृतवालधिदण्डताड्यमानप्रतिशीर्णामितशस्त्रवर्षसङ्घः ॥ १०९॥

मृतये व्यगमद्वलित्रयाढ्यां मृगराजस्थितिभासुरां भवानीम् ॥११०॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे देव्यास्तपश्चर्यायांमहिषासुरेण सह युद्धवर्णनं नाम दशमोऽध्यायः ॥१०॥

———

एकादशोऽध्यायः

महिषासुरवधोत्तरंदेवीहस्तेमहिषासुरशिरःसंलग्नतावर्णनमरुणाचलमाहात्म्यञ्च

ब्रह्मोवाच

सतुसिंहस्थितां गौरीं ज्वलन्तीं विविधायुधाम्। शैलवर्षेणमहताकुपितः समपूरयत्
शरवर्षेण महता तन्निवार्य विदूरतः। बिभेद निशितैः शस्त्रैरशेषं तस्य विग्रहम् ॥२॥
भिद्यमानोऽपि दैत्येन्द्रः शैलसारप्रदुर्धरः। विषादं नागमत्किञ्चिद्ववृधे युद्धदुर्मदः
भिद्यमानः स खड्गेन चक्रैरसिभिरृष्टिभिः। शूलेन चाऽऽयुधैश्चान्यैरन्तर्धानमगाहत
ततः सिंहाकृतिर्भीमः प्रचण्डनिनदाननः। तीक्ष्णदंष्ट्रः शितनखः परिबभ्राम केसरी ॥
देवीसिंहश्चपेटेनताडयामास पाणिना। दैत्यसिंहस्य च नखैस्तस्य वक्षो व्यदारयत्
अथ व्याघ्रतया प्राप्तः स्फुटव्यात्ताननोमहान्। तंहन्तुं च बलाद्देवी वेगेनकरमक्षिपत्
दीर्घाभिर्नीलरेखाभिः पूर्णःपिङ्गलविग्रहः। यानावलिभिराकीर्णःस्वर्णाद्रिरिवसञ्चरन्

मृगैरिव परित्रातुं मुच्यमानोऽग्रतो बली।
ज्वलन्तमिव रोषाग्नि जिह्वाहेतिभिरावहन् ॥६॥

आगच्छन्तं रयाद्देवी भल्लेन शशिवर्चसा। प्रतिविव्याध तं व्याघ्रं पुरत्रयमिवेश्वरः ॥
स बाणस्तन्मुखे भग्नस्तद्रक्तेन समुक्षितः। जगाहे गगनं भित्त्वादेहमस्यविनिर्गतः ॥११॥

स दैत्यो वारणो भूत्वा देवीमाशवभ्युपागमत्।
बलिभिः पशुभिर्भिन्नैस्तस्याः प्रीतिमिवाऽवहन् ॥१२॥

तं गजेन्द्रं समायान्तं मदक्लिन्नमहीतलम्। देवीसिंहस्तदा दृष्ट्वा ननर्द च जघान च
अथ खड्गधरो वीरश्चर्मपाणिःसमुद्गतः वक्त्रं दधानो बभ्राम दंष्ट्राभ्रुकुटिभीषणम् ॥
देवी च विलसत्खड्गचक्रचक्रलसत्करा। युयोध तेन वीरेण भग्नशीर्षाभ्यपद्यत ॥
भूयः स माहिषं रूपमास्थायासुरमायया। देव्या योद्धुं प्रववृते यथापूर्वमनाकुलम् ॥
अथदेवैर्मुनीन्द्रैश्चचोदितो गौतमोमुनिः। प्रबोधयितुमारेभे स्तुतिभिर्जगदम्बिकाम् ॥
त्वयि सर्वस्य जगतः प्राणशक्तिः परा मता। ओजःशक्तिर्ज्ञानशक्तिर्बलशक्तिश्चगम्यते
किमेतदद्य मोहाय युद्धमारभ्यते त्वया। उपसंह्रियतामेष दैत्यो भुवनगुप्तये ॥ १९ ॥
भिन्नानामस्य देहानामुपसंहरणात्तव। बलयश्चोपदिश्यन्ते निगमोक्ता वरप्रदाः ॥

अन्यथा तृणकल्पस्य शत्रोरस्य निबर्हणे।
कालाग्निवर्चसो देवि ! किमर्थं सम्भ्रमस्त्वयान् ॥ २१ ॥

स्वशक्तिमवसंस्तस्य समाकर्षयतां रिपोः। प्राणशक्तिं त्रिशूलेन गुणत्रयवपुर्धृता ॥
इति स्म बोधिता तेन पुरा भगवती तदा। महिषासुरमाक्रम्यत्रिशूलेनाऽभ्यधारयत्
अनेकगिरिसङ्काशं देव्या विग्रहमात्मना। अशक्तस्तं धारयितुं ससाद महिषासुरः ॥
निष्पिष्टो विलुठन्क्रोशन्नाक्रान्तश्चपरिस्फुरन्। निर्गन्तुमुद्गतशिरानशशाकासुराधिपः
त्रिशूलमुखभिन्नाङ्गरक्तधारासमुद्धतः। समुद्र इव सञ्जातः सन्ध्यारुणकलेवरः ॥ २६
अथ खड्गेन तीक्ष्णेन कर्तयित्वाचतच्छिरः। ननर्त तस्य शिरसितिष्ठन्तीमहिषार्दिनी
दुर्गां सिद्धाश्च गन्धर्वाः प्रशशंसुर्महर्षयः। पुष्पवृष्टिश्च महती देवैर्मुक्ता समन्ततः ॥

प्रणतः प्राञ्जलिर्देवीं तुष्टाव विबुधाधिपः।

इन्द्र उवाच

नमस्ते जगतां मात्रे भूतानां बीजसम्विदे ! ॥ २९ ॥

भक्तिःश्रद्धाचभजतांशक्तिश्चासित्वमम्बिके। कारणंपरमाकीर्तिःशान्तिर्दान्तिःव लक्ष्मी
एकैव विश्वरूपा त्वं नामभेदैर्निगद्यसे। तेषुतेषुपदेष्वस्मांस्तपोऽनुगुणसिद्धिषु ॥
नियुज्य शत्रुंनिर्भिद्य शिवा ज्ञेयाप्रकाशसे। हतोऽयंमहिषोदुष्टो विनिकृत्तश्चशाम्भवि
छिन्नमेतस्यतु शिरः सजीवमिव लक्ष्यते। रक्तनेत्रं तीक्ष्णशृङ्गं ज्वलज्जिह्वं चलं शिरः

आक्रम्य तव तिष्ठन्त्या रूपमेव सदाऽस्तु नः। चक्रश्रृङ्गधनुर्बाणखड्गचर्मवराभयैः॥
शूलघण्टाङ्कुशकशाकपालकुलिशादिभिः। अशेषदेवतामूर्तिरशेषैर्देवतायुधैः॥ ३५॥
आपूरिता त्वमेवाऽम्बसर्वशत्रून्निहंसि नः। आयुधानां सहस्राणितन्मयास्तेविभूतयः
त्वज्जितारातयः सर्वे विविधायुधवाहनाः। रथनागहयैर्युक्ताः ससैन्या अपि भूभृतः

क्षणेन दग्धवीर्याः स्युस्त्वत्प्रसादविवर्जिताः।
अपदोऽप्यल्पवीर्योऽपि त्वत्पादाम्बुजसेवकः॥ ३८॥

त्रिलोकनाथतां प्राप्तः प्रथते कीर्तिमण्डितः। तद्रूपमिदमत्युग्रं ध्यायतामर्चतां सदा॥
न शत्रुभ्यो भयं किञ्चिद्भवेद्विजयशालिनाम्। ईदृशं सर्वलोकेषु रूपं ते देववन्दितम्॥
पूज्यतामिष्टसिद्ध्यर्थं देवैर्भृत्यैश्च सर्वदा मातरश्च त्वया सृष्टाःसर्वाभीष्टफलप्रदाः
सगणाः प्रतिपूज्यन्तां सर्वस्थानेषु सर्वदा। अयं च निहतोदैत्यस्त्वत्पादकृतलाञ्छनः
तव भक्तैः सदा पूज्यस्त्वत्प्रसादात्त्वदग्रतः। इत्थं सुरेन्द्रप्रणुता सर्वर्षिसुसेविता॥
तथेति वरदा देवी ससर्ज च दिवं प्रति। स्वयमप्यात्मनस्तत्र तद्रूपं विविधायुधम्
संस्थाप्य मातृभिः सार्धं स्थानरक्षणमातनोत्। सङ्गृह्यविमलंरूपंसखीजनसमावृता
महिषस्य शिरोऽपश्यद्द्विकृतं खड्गधारया। कथयन्तीपुनस्तस्यचित्रंलोकविभूषणम्
सखीभिःसहसाबालाकण्ठंतस्यव्यलोकयत् अपश्यच्चतदालिङ्गंकर्त्तुं तस्य च पूजनम्
आदत्त सहसा गौरी लिङ्गं तस्यगलेस्थितम्। आलोकयच्चसुचिरंरक्तधारापरिप्लुतम्

आसज्जत पुनर्लिङ्गमस्याः पाणितलं गतम्।
विमोचयितुमुद्युक्ता नाशक्नोल्लग्नमञ्जसा॥ ४६॥

अचिन्तच्च सा देवी किमेतदितिविस्मयात्। विषादेनच संयुक्तामहर्षीणांपुरःस्थिता
आहतःशिवभक्तोऽयमितिशोकंसमाविशत्। अगर्हतभृशंमौढ्यमात्मनःस्त्रीस्वभावजम्
अविचारसमारब्धं शिवभक्तनिबर्हणम्। उपतापपरीताङ्गी गौतमं मुनिसत्तमम्॥
उपगम्याऽब्रवीद्बाला साहसं कृतमात्मना। भगवन्सर्वधर्मज्ञ गौतमार्यमुनीश्वर!॥
मान्यथा धर्मरूपेण कोऽप्यधर्मः प्रकल्पितः। देवानां रक्षणं कर्तुमभयं दातुमुद्यता॥
अज्ञानान्महिषं दैत्यं शिवभक्तिममर्दयम्। रजसाक्रान्तबुद्धीनां न भवेद्धर्मसंग्रहः॥

गुरुप्रसादसुलभः स्फुरद्विघ्नशताकुलः। सुदुर्धर्षा निराचारदुर्दमाः शिवसंश्रयाः॥

विशेषतो लिङ्गधराः शिवस्तान्बहु मन्यते।
पुरा पुरत्रयावासा दैतेया लिङ्गधारकाः॥५७॥

अजिताः शम्भुनापूर्वमुक्तलिङ्गानिषूदिताः। अस्यकण्ठस्थितंलिङ्गं मम पाणि नमुञ्चति
कथंपापंनिरस्यामिशिवभक्तवधाश्रितम्। अस्यकण्ठस्थितं लिङ्गं धारयन्तीतपोन्विता
तीर्थयात्रांकरिष्यामियावच्छम्भुःप्रसीदति। पुनः कैलासमुख्येषु शम्भुस्थानेषु भूरिषु
तीर्थेषुरचितस्नाना लप्स्ये पापविशोधनम्। इति तस्याः परिश्रान्ति दुर्धर्मपरिशङ्कया
आकर्ण्यशिवधर्मज्ञो भयार्त्तां तामवोचत। माभैषीर्गिरिजेमोहाच्छिवभक्तोहतस्त्वति
धर्मसूक्ष्मार्थवेत्तारो दुर्लभाः गिरिकन्यके। सदा शिवस्य वदनैः सद्योजातादिसंश्रितैः
आगमाःपञ्चभिःप्रोक्ताअष्टाविंशतिकोटयः। निर्णयाःशिवभक्तानांशिवमार्गस्यशोभनाः
तेषुतेषु मुनीन्द्रैश्च नत्वैव प्रतिपद्यते। कालो मुखं च कङ्कालं शैवं पाशुपतं तथा॥

महाव्रतं पञ्च चैताः शिवमार्गप्रवृत्तयः।
भेदाश्चबहवस्तेषामन्योन्यस्य शिवे रताः॥ ६६॥

साध्य एको हि बलवान्सर्वैस्तैरनिशं शिवः। सर्व एवसदापूज्याःस्वधर्मपरिनिष्ठितैः
अमत्सरैः शिवे भक्तः शिवाज्ञापरिपालकैः। वेदैश्च बहुभिर्यज्ञैर्भक्त्या च परयाशिवः
आराध्यते महादेवः सर्वदा सर्वदायकः। जीवहिंसा न कर्त्तव्या विशेषण तपस्विभिः
शिवधर्मस्य भेत्तारो निहन्तव्यास्तथाऽञ्जसा। न वेषजुषिवीक्षेतन लिङ्गंनैव सम्भवम्
शिवधर्मस्य भेत्तारं हन्यादेवाऽविचारयन्। बहुभिः स्फूर्तयाबुद्ध्याधर्मविद्भिर्निरूपिते
शिवधर्मस्य विलये सद्यः शक्तिः प्रवर्तते। अस्य कर्म पुनर्दिष्टं लिङ्गमैश्वर्यंचर्चितम्
न जेतुं शक्यते देवि तेनाऽसौ सर्वदैवतैः। यदयं निहतो देवि त्वयाशङ्करमान्यया॥

आक्रान्तः शापदोषेण महर्षीणां शिवाश्रयात्।
अथ ते कुपितास्तस्य वैषम्यादवमानतः॥ ७४॥

शेपुर्महिषवद्दुष्टो महिषोऽयं भवत्विति। ततस्तद्वचनात्सद्यो महिषोऽभूत्क्षणात्तथा
प्रणम्य तोषयामास ययाचे शापमोचनम्। दत्वा प्रकामरूपत्वं ददुरस्मै प्रसादिताः

महिषत्वेऽपि संहारंस्वयं देव्या शिवाज्ञया । विषादो न च कर्त्तव्योअङ्गदर्शनतस्त्वया
सिद्धानां शिवरूपाणामवज्ञा कं न बाधते । महिषत्वे समुत्पन्ने दोषेण समुपस्थिते
सिद्धप्रसादाल्लब्धोऽयंशापनाशस्त्वयाकृतः । सर्वलोकाश्चसन्त्राताद्दुष्टोऽयंपरिरक्षितः
शापदोषसमुत्पन्ने महिषत्वे विमोचिते । त्वया च गिरिशप्रीत्यै तपः कुर्वाणयाऽद्रिजे
द्रष्टव्यं तैजसं लिङ्गमरुणाचलसञ्ज्ञितम् । पूर्वजन्मनिभक्तोऽयमरुणाद्रिपतेः स्फुटम् ॥
महिषत्वे मदाक्रान्तः परं लिङ्गेन सङ्गतः । भक्त्या लिङ्गधरं हन्तुं कः समर्थो जगत्त्रये
दृष्टाः पुरत्रये पूर्वं रुद्रेण पूजितास्त्रयः । त्वत्खड्गपरिकृत्तेन कण्ठेनाऽस्य वरानने ॥८३

दीक्षादिरहितं लिङ्गं दत्तं हन्तीति चोदितम् ।
कृतं हि महिषेणाऽपि भक्तितो लिङ्गधारणम् ॥८४॥

कदाचित्क्षपणोक्तानांविभाषात्प्रत्ययंगतः । पूर्वजन्मतपोयोगात्स्मरणोलिङ्गधारणात्
त्वत्पादपद्मसंस्पर्शादयं मुक्तो न संशयः । मदुक्तनिष्कृतीनान्तु पातकानाञ्च नाशनम्
दर्शनं शैलवर्यस्यप्रायश्चित्तं परंमतम् । संस्थाप्य विविधाञ्छैवाञ्छिवसिद्धान्तवेदिनः
आवाह्य सर्वतीर्थानि सर्वदोषनिवृत्तये । सरः किमपि सम्पाद्य स्नात्वा तत्र वरानने
अघमर्षणसंयुक्ता सलिङ्गा स्नानमाचर । त्रिसन्ध्यं चैव मासान्ते देवयागमहोत्सवे ॥

आराधयोपचारैस्त्वमरुणाद्रिमयं शिवम् ॥९०॥
एवं तस्य मुनेर्निशम्य वचनं शैवार्थसम्भावितं-
प्रीता देवनमस्कृता गिरिसुता देवी जगद्रक्षिका ।
शैवं धर्ममिमं विधातुमुचितं शोणाचलस्याऽग्रत-
स्तीर्थागाहनबुद्धिमाशुविदधे कर्तुं त्वघक्षालनम् ॥९१॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे महिषासुरवधोत्तरंदेवीपाणौ महिषासुर-
शिरःसँल्लग्नतावृत्तान्तवर्णनं नामैकादशोऽध्यायः ॥११॥

द्वादशोऽध्यायः

सनवतीर्थप्रतिष्ठापनं देव्याशिवसमागमवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

इति सम्भाषमाणे तु महर्षौ मुनिसेविते । विजहौ गिरिजा शङ्कांशिवभक्तवधाश्रिताम्
अथान्तरिक्षादुदभूद्वाणी कर्ममनोहरा । माऽगमः शैलकन्ये त्वं पापनिष्कृतिकारणात्

गङ्गा च यमुना सिन्धुर्गोदाऽपि च सरस्वती ।
नर्मदा सा च कावेरी शोणः शोणनदी च सा ॥३॥

अत्रैव नवतीर्थानि सम्भवन्तु शिलातले । त्वत्खड्गदारिते देवि कुरु तत्राऽघमर्षणम्
अस्मिन्नाश्वियुजेमासिज्येष्ठानक्षत्रआगते । निमज्ज्यखड्गतीर्थेत्वंसलिङ्गामासमावस

निवर्त्य सावनं मासमत्र दिक्पालसम्मितम् ।
ततः पाणिस्थितं लिङ्गं लब्ध्वा पापविशोधनम् ॥६॥

प्रतिष्ठापय तीर्थाग्रे लोकानुग्रहकारणात् । उत्तीर्यतीर्थवर्येऽस्मिन्स्नात्वालिङ्गेऽर्चितेशिवे
तापत्रयोपशान्तिश्च त्रैलोक्यस्य न संशयः । सर्वपापहरं लिङ्गं स्थावरं तीर्थसन्निधौ
स्थापय स्थिरया भक्त्या सदालोकहिताय च । नक्षत्रे वैश्वदैवत्येदेवक्याःसङ्गमाचर ॥
महोत्सवसमायुक्तं यावद्दशदिनावधि । कृत्वा चाऽवभृथं पुण्यनक्षत्रे वह्निदैवते ॥१०॥
सायमभ्यर्च्यं विधिवच्छोणाचलवपुर्मम । ततस्ते दर्शयिष्यामि तैजसं रूपमात्मनः ॥
एतत्कृतन्ते लोकानां रक्षायै सम्भविष्यति । इति तद्वचनं श्रुत्वा महर्षिवचनं च सा
उभयं कर्तुमारेभे तपसा शैलकन्यका । खड्गेन दारयामास शिलातलमनाकुला ॥
उदजृम्भत तीर्थानां नवकंतत्रतत्क्षणात् । तस्य कण्ठस्थितंलिंगंध्यायन्तीपर्वतात्मजा
तीर्थे ममज्ज तस्मिन्सा मुनीनामभ्यनुज्ञया । तीर्थानां नवकं यत्र सञ्जातंस्फटिकप्रभम्
अन्तर्वसतितः कान्त्या मेचकी कृतमञ्जसा । वसन्त्यां शैलकन्यायांतीर्थेत्रिंशद्दिनंत्वथ
शम्भोर्विरहसन्तप्तं मनश्चञ्चलतां ययौ । तत्र श्रिया सरोजानि चक्षुषोत्पलकाननम् ॥

मन्दस्मितेन कुमुदं ससर्ज सलिलस्य सा। देव्यास्तेनोदवासेन लोकास्तु निरुपद्रवाः
कृतार्थास्सहसा जातास्तत्तत्कालफलान्विताः ।
मासान्ते सा समुत्तीर्य कृत्वा देव्युत्सवं तथा ॥१६॥
कार्तिके मासि नक्षत्रे कृत्तिकाख्ये निशोदये । पूजयित्वा तपः सिद्धैरुपचारैर्बहूदयैः
अरुणाद्रिमयं लिङ्गं तुष्टाव जगदम्बिका । नमस्ते विश्वरूपाय शोणाचलवपुर्भृते॥२१॥
तेजोमयाद्रिलिङ्गाय सर्वपातकनाशिने । ब्रह्मणा विष्णुना च त्वं दुष्परिच्छेद्यवैभवः ॥
अग्निरूपोऽपि सञ्छान्तो लोकानुग्रहक्लृप्तये ।
शक्त्या च तत्त्वसङ्घातकरः कालानलाकृतिः ॥२३॥
अद्रिश्रेष्ठारुणाद्रीश रूपलावण्यवारिधे। विचित्ररूपमेतत्ते वेदवेद्यं सुरार्चितम् ॥२४॥
तेजसां देव सर्वेषां बीजभूतं निगद्यसे । दिव्यं हि परमं तेजस्तव देव महेश्वर ॥२५॥
यत्पुरा ब्रह्मणा दृष्टं विष्णुनाच विचिन्वता । अद्य पूताऽस्मि देवेशतवसन्दर्शनादहम्
तेजो दर्शय मे दिव्यं सर्वदोषहरं परम् । प्रार्थयन्त्यां तदा देव्यामरुणाद्रिमयःशिवः
आविर्बभूव तेजोभिरापूर्य भुवनान्तरम् । कोटिसूर्योदयप्रख्यं तुल्यं पूर्णेन्दुकोटिभिः
कालाग्निकोटिसङ्काशं तेजः परमदृश्यत । प्रणम्य परया भक्त्या मुनिभिःसार्धमम्बिका
विस्मयाक्रान्तहृदया ननन्द नलिनेक्षणा । अथ तेजोनिधेस्तस्मादरुणाद्रिः समुत्थितः
हिरण्मयोऽब्रवीद्वाचंपुरुषः कालकन्धरः । प्रसन्नोऽस्मितपोभिस्तेस्थानेषुममकल्पितैः
तेजोमयमिदं रूपमीक्षितं च त्वयाऽधुना । कारणैर्बहुभिर्लोकान्रक्षेथास्त्वं जगन्मयि
तपांसि कुरुषे भूमौ किमन्यत्प्रार्थितंतव । मल्लोचनत्विषातेऽद्यतमोराशिःसमुत्थितः
अशेषोहि प्रशान्तोऽभूत्तेजसोऽस्यनिरीक्षणात् । अयं तु महिषोदुष्टोमद्भक्तिलिङ्गपूजकः
जग्राह सहसा ह्येतत्तस्य लिङ्गं गले स्थितम् ।
अनेन भक्षितं तच्च नास्तिकस्योपदेशतः ॥३५॥
अकरोन्मय्यविश्वासं लिङ्गरूपे गलेस्थिते । क्रमेण सोऽपिसम्प्राप्तोमुनिजन्ममनोहरम्
मामेवाभ्यर्च्यंयन्ध्यायन्गणनाथत्वमावसन् । पूर्वंजन्मनि भक्तोऽयंमहिषोऽपित्वयाहतः
चिरंमल्लिगधृग्यस्मात्सिद्धिरस्याऽपिदेव्यतः ।शिवलिङ्गेष्वविश्वासःशिवभक्तावमाननम्

न कर्त्तव्यं सदा भक्तैस्तस्माद्वै मुक्तिकाङ्क्षिभिः ।
दीक्षया रहितं लिङ्गं येन सन्धार्यते बलात् ॥३६॥
न तादृशं फलं दत्ते वज्रवत्तं निहन्ति च। न दोषस्तत्रकिञ्चित्तेशोणाचलनिरीक्षणात्
सफला नयनावाप्तिः सर्वदोषविनाशनात् । त्वत्पुत्रस्तन्यदानेन धात्र्योपकृतमात्मजे
त्वामपीतकुचां चक्रे वत्सलांभक्तरक्षिणीम् । नक्षत्रे कृत्तिकाख्येऽत्रतवसन्निधिलोभतः
प्रायश्चित्ताभिधानेन भवाऽपीतकुचाभिधा । पूजाशेषं समाधाय भक्तानुग्रहहेतवे॥४३॥
भज मां करुणामूर्तिरपीतकुचनायिका । इति देवस्य वचनमाकर्ण्याऽत्यन्तशीतलम्
प्रणम्य प्रार्थितवती प्रोवाच च तमम्बिका । देवदेवप्रसादेन त्वयाऽनुग्रहशालिना ॥
एतत्ते दर्शितं तेजो दृष्टं देवैश्च मानवैः । प्रत्यक्षं कृत्तिकामासि मद्व्रतान्तमहोत्सवे॥
नक्षत्रे कृत्तिकाख्येऽस्मिस्तेजस्ते दृश्यतां परम् । तद्वीक्षितमिदं तेजःपरमं प्रतिवत्सरम्
दृष्ट्वा समस्तैर्दुरितैर्मुच्यन्तां सर्वजन्तवः । तथेति देवदेवेन प्रोचेऽथाऽन्तर्दधे गिरौ
प्रदक्षिणं चकारैनं सखीभिः सा ततोऽम्बिका ।
घनश्यामलया कान्त्या परितो जृम्भमाणया ॥४६॥
अरुणाद्रिमयं लिङ्गं चक्रे मरकतप्रभम् । मन्दं चरन्ती जाताभिः प्रभाभिः पादपद्मयोः
तस्तार परितो भूमिं पद्मपत्रैः सपल्लवैः । प्रफुल्लकनकाम्भोजनीलोत्पलदलोत्करैः ॥
अर्चयन्तीव शोणाद्रिमभितोदृष्टिकान्तिभिः । इन्द्रादिलोकपालानामङ्गनाभिर्निषेविता
प्रसादिता मातृगणैर्गन्धदानविभूषणैः । छत्रचामरभृङ्गारतालवृन्तफलाञ्चिकाः ॥५३॥
वहन्तीभिः सुरस्त्रीभिर्वृता मुनिवधूयुता । प्रदक्षिणं चकारैनमरुणाद्रिं स्वयम्प्रभम् ॥
काङ्क्षन्ती शिवसायुज्यं विवाहाग्निमिवाऽद्रिजा ।
तस्यां प्रदक्षिणं भक्त्या कुर्वाणायां पदे पदे ॥५५॥
प्रेषिता शम्भुना देवा परिवव्रुः सुरेश्वराः । सरस्वतीसमं धात्राविष्णुनाच समं रमा
सर्वदिक्पालकान्ताभिः समेता शैलबालिका । निरुन्धतीव देवेन्द्रं सलिलैर्वरदानतः
अद्रिनाथस्वरूपस्य शीतत्वमिव कुर्वती । तपस्ययाऽविनाभावाद्देवस्येव कृतस्मृतिः
दुष्करस्योदवासस्य बोधयन्तीव साधुताम् । ऋषीणांदेवमानानामुपदेष्टुमिव क्रमात्

क्रीडामिवपुराभ्यस्तांतपसाऽपिच सङ्गता । आत्मानंविरहोत्तप्तामात्मस्थंतादृशंशिवम्
सञ्चिन्त्य चोभयोःकर्तुंशीतलत्वंजलेस्थिता । तीर्थानामिवसर्वेषामुद्भूतानांशिलातले
आधिक्यमथ लोकस्य वक्तुकामा स्वयं स्थिता ।
दुरितघ्नं च पञ्चाग्निमर्थावासं सुदुष्करम् ॥ ६२ ॥
अधिगम्य तपस्तस्यशान्तिकर्तुमिवस्थिता । महिषासुरकण्ठोत्थरक्तधारापरिप्लुतम्
क्षालयन्तीव लिङ्गं तदमलैस्तीर्थवारिभिः । अरुणाख्यं पुरं रम्यं निर्मितं विश्वकर्मणा
अपीतकुचनाथेशशोणाद्रीश्वरतुष्टये । शृङ्गेषु यस्य सौधेषु वसन्त्यो वारयोषितः ॥
अधःकृताभ्रतडितो जिगीषन्तीव चामरीः । यत्तुङ्गसौधशृङ्गाग्रे गायन्तीर्वारयोषितः ॥
सिद्धचारणगन्धर्वविद्याधरविराजितम् । अष्टापदरथाक्रान्तमष्टवीथिविराजितम् ॥६७॥
अष्टापदयथाकारमष्टदिक्पालपूजितम । अष्टसिद्धियुतैः सिद्धैरष्टमूर्तिपदाश्रयैः ॥६८॥
अष्टाङ्गभक्तियुक्तैस्तैर्युक्तमष्टाङ्गबुद्धिभिः । चातुर्वर्ण्यगुणोपेतमुपवर्णपरिष्कृतम् ॥६६
लसत्सुवर्णदुर्वर्णशालामालासमास्थितम् । शङ्खदुन्दुभिनिस्साणमृदङ्गमुरजादिभिः ॥
वीणावेणुमुखैस्तालैः सालापैरुपरञ्जितम् ।
ब्रह्मघोषनिनादेन महर्षीणां शिवात्मनाम् ॥ ७१ ॥
सेवितव्यं दिने दिव्यसमदर्शवृषध्वजम् । नवरत्नप्रभाजालैर्नवग्रहसमोदयैः ॥ ७२ ॥
निशादिवसयोरेवं दर्शयन्निव सर्वदा । विष्णुः स्थितश्च तं प्रीत्यासिषेवेपुरतोविभुम्
शक्रः सुरगणैः सार्धं सहस्राक्षः समाययौ । पपात दिव्यगन्धाढ्यापुष्पवृष्टिःसमन्ततः
व्योमगङ्गाजलोत्सङ्गशीतलो मरुदाववौ । अतीव सौरभामोदवासिताखिलदिङ्मुखः
कनकाङ्कितशृङ्गाग्रपरिधूतवनावलिः । दर्पसम्भ्रमसन्नद्धो ननाद वृषभो मुहुः ॥ ७६ ॥
वसन्तप्रमुखाः सर्वे सहर्षमृतवः पुरः । असेवन्त प्रियकरैः पुष्पैः स्वयमथोचितैः ॥
गणैश्च विविधाकाराः सिद्धाश्च परमर्षयः । सुराश्च कुतुकोपेताः समागच्छन्दिदृक्षवः
कुङ्कुमक्षोदसम्मिश्रकर्पूररजसान्वितः । चर्यामुष्टिमहासारः समकीर्यत सर्वतः ॥७६॥
अथ मृदङ्गकमर्दलझल्लरीपटहदुन्दुभितालसमन्वितैः ।
जलजकीचककाहलनिःस्वनैः सुरकृतैर्भुवनं समपूरयन् ॥ ८० ॥

सुरवधूजननृत्त्यनिरन्तरोल्लुलिततुम्बरुगायनगीतिभिः ।
अभिवृतो मुनिदेवगणान्वितो वृषगतः समदर्शि वृषध्वजः ॥ ८१ ॥
सरसमेत्य शिवः करुणानिधिर्नतमुखीमपि तामपलज्जया ।
ललितमङ्कमनङ्गरिपुः शिवां धृतिमहानधिरोप्य जहर्ष सः ॥ ८२ ॥
ललितया निजया प्रिययाऽन्वितः सुरमुनीन्द्रसमाजसमावृतः ।
ललितमप्सरसां मुहुरादरान्नटनमैक्षत गीतिसमन्वितम् ॥ ८३ ॥
अथ शिवः सुरराजसमर्पिताञ्छुभपटीरमुखानिलसौरभान् ।
हिमगिरिप्रहितांश्च समग्रहीन्मृगमदैः सह गन्धसमुच्चयान् ॥ ८४ ॥
समनुलेपितहारसुमण्डितावभिगतौ सिततां समलङ्कृतौ ।
स्वयमपीतकुचाकुचकुड्मलावरणरम्भणचञ्चलसत्करौ ॥ ८५ ॥
कठिनतुङ्गघनस्तनकोरकस्थगितमङ्गलगन्धमनोहराम् ।
गिरिसुतामधिगम्य शिवः स्वयं विरहतापमशेषमपाकरोत् ॥ ८६ ॥
अथ विनोदशतैरुपलक्षितां निजवियोगजतापकृशान्विताम् ।
अरुणशैलपतिः स्वयमद्रिजां वरमभीप्सितमर्थय चेत्यशात् ॥ ८७ ॥
सकुतुकं प्रणिपत्य नगात्मजा पुररिपुं भुवनत्रयगुप्तये ।
इममयाचत शोणगिरीश्वरं वरमुदारमनुग्रहसम्मुदम् ॥ ८८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे देव्याः शिवसमागमवर्णनं नाम
द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥

—

त्रयोदशोऽध्यायः

शिवेनाऽरुणाचलस्यसर्वश्रेष्ठत्वायवरप्रदानवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

अथ गौरी पुरारातिं प्रणम्य जगदम्बिका । अयाचत्तादृशा शम्भुमविनाभावमात्मनः
इदं विज्ञापयामास लोकानुग्रहकारणात् । कृपया परया पूर्णा गौरी सम्वादसुन्दरा
न त्याज्यमेतत्ते रूपमत्रदृष्टिमनोहरम् । अहंत्वया न च त्याज्या सापराधाऽपि सर्वदा
मनोहरमिदं रूपमेतत्ते लोकमङ्गलम् ॥ ३ ॥
आलोक्यतां सदा सर्वदिव्यगन्धसमन्वितम् । भुजङ्गगरलब्रह्मकपालशिरभस्मभिः ॥
भीषणैरलमीशान जयवेषपरिग्रहैः । सुकुमारो भवेदिव्यमाल्यगन्धाम्बरादिभिः ॥५॥
भूषितो रत्नभूषाभिर्विहरस्व महेश्वर । आगता नित्यमीशानः देवगन्धर्वकन्यकाः
सेवन्तामत्र देवेशंनृत्यवादित्रगीतिभिः । गणाश्च मानुषाभूत्वासेवन्तां त्वामहर्निशम्
त्वत्प्रसादादयं देव सुगन्धिः पुष्टिवर्द्धनः । आवयोः सङ्गमो दृष्टोभूयात्सर्वार्थदायकः
गृहीतमत्र देवेश सर्वमन्त्रात्मकं वपुः । चरितं तव कैङ्कर्यमस्तु भक्तिः सदा तव ॥
ज्ञानाज्ञानकृतं नित्यमपराधसहस्रकम् । क्षम्यतां तव भक्तानामनन्यशरणेक्षणात् ॥
इति देव्या वचः श्रुत्वा शम्भुः शोणाचलेश्वरः । तमेव वरदः प्रादाद्वरंसर्वमभीप्सितम्
आभाष्यगौरी कुतुकाद्रन्तुकामः स्वयं शिवः । धारय त्वं मृगमदंमनोज्ञमिदमूचिवान्

महादेव उवाच

पुलकाख्यो महान्दैत्योमृगरूपी तपोधिकम् । कृत्वाप्रापवरंमत्तः सौगन्ध्यंपरमाद्भुतम्
लब्ध्वा वरं स्वगन्धेनामोहयत्सुरयोषितः । तथैवाधर्मसम्प्राप्तो व बाधे सकलं जगत्
देवैभ्यर्थितः सोऽहमाहूयाऽसुरनायकम् । विमुञ्च लोकरक्षार्थमासुरं देहमित्यशाम् ॥

पुलक उवाच

त्यक्ष्यामि देवदेवेश देहमेतं त्वदाज्ञया । प्रणम्य भक्तिमनसा मामभ्यर्चेदमूचिवान्

मदङ्गसम्भवं दिव्यं सौरभं विश्वमोहनम् । धायतां देवदेवेश सदा सादरञ्चेतसा
पुलकस्वेदजातो हि सदा प्रख्यायतां तव । अयं मृगमदो लोके श्रृङ्गाररसवर्द्धनः ॥
त्वत्प्रियः कान्तिसौभाग्यरूपलावण्यदायकः । विसृजामि निजं देहं देवदेवजगत्पते
सदा बहुमतो देव्या दिव्यसौरभलुब्धया । मदंशसम्भवा ये स्युर्मत्तपोलब्धसौरभाः
लीयन्तां तव देवेश मूर्तावालेपनच्छलात् । तथेति मय्युक्तवति स दैत्यःपुलकाभिधः
विससर्ज निजं देहं मयि सन्यस्तजीवितः । ततस्तदङ्गसम्भूतं मदं बहुलसौरभम् ॥
अधारयमहं प्रेम्णा शतश्रृङ्गारवर्द्धनम् । तपसा देवदेवेशि तप्तं तव वपुःकृशम् ॥२३॥
मदङ्गं च वियोगात्त इदं निर्वापयाऽधुना । इति प्रशस्य बहुधा पुलकस्नेहमद्भुतम ॥
आलिलिम्प महादेवः पार्वतीं प्रेममन्दिरम् ।
अपृच्छच्च हसन्देवः पार्वतीं ललनाकृतिम् ॥ २५ ॥
किमेतदिति हस्तोत्थं दृष्ट्वा तं जगदम्बिका । अब्रवीदरुणाद्रीशमानम्य जगदम्बिका ॥
आगतिं तस्य पुष्पस्य सदा स्वकरवर्तिनः ॥ २७ ॥

देव्युवाच

अहं कैलासशिखराद्देवदेव त्वदाज्ञया । तपः कर्तुमनुप्राप्ता काञ्चीं कनकतोरणाम् ॥
अवाप्यमानसोद्भूतं कह्लारमिदमुत्तमम् । आराधयं महादेवमम्लानगुरुसौरभम् ॥२६
यदक्षयमविश्रान्तमर्चनायोजितं मया । अविच्छिन्नमहादीप्तिः कामधेनुघृताप्लुतः ॥
अवेक्षणीयो भूपालैरनुपाल्यश्च सर्वदा । धर्मलक्षणमाधेयं लोकरक्षार्थमादरात् ॥
सर्वाभीप्सितसिद्ध्यर्थं मत्प्रीतिकरणाय च । मया संस्थापिताधर्माद्वात्रिंशल्लोकगुप्तये
रक्षणीया प्रयत्नेन तत्सन्निधिमुपागतैः । सर्वालङ्कारसंयुक्तं सर्वभोगकृतोत्सवम् ॥
आलोक्यतामिदं रूपं कन्यायां मम कान्तिमत् ॥३३॥

ब्रह्मोवाच

इति देव्या वचः श्रुत्वा शम्भुः शोणाचलेश्वरः ॥ ३४ ॥
तथेति वरदः प्रादाद्वरं सर्वमभीप्सितम् । एष शोणाचलः श्रीमान्दृश्यते लोकपूजितः
सर्वदा वरदागौर्या सर्वभोगैश्च सम्भृतः । यः एतच्छाम्भवं रूपमरुणाद्रितयास्थितम्

सम्पश्यन्ति नमस्यन्ति कृतार्थाः सर्वएवते । अरुणाचलमाहात्म्यमेतच्छृण्वन्तियेभुवि
भवन्ति सततं तेषां समग्राः सर्वसम्पदः । श्रीमत्त्वं वाक्पतित्वञ्च रूपमव्याहतं बलम्
लभन्तेपापनाशञ्चमाहात्म्यस्याऽस्यधारणात् । सर्वतीर्थाभिषवणंसर्वंयज्ञक्रियाफलम्
सदाशिवप्रसादञ्च दत्ते शोणाद्रिदर्शनम् ॥ ४० ॥
इति कैलासशिखरात्प्राप्ता देवी शिवाज्ञया । शापमोक्षं गतवतीशोणाचलनिरीक्षणात्
स्थानेष्वन्येषु देवस्य विद्यमानेषु च क्षितौ । दिवि चात्यन्तपुण्येषुशम्भुरत्र प्रसेदिवान्
अयं सदाशिवः साक्षादरुणाचलरूपतः । दृश्यते परमन्तेजः सर्गस्थित्यन्तकारणम् ॥
एतत्तु तैजसं लिङ्गं सर्वदेवनमस्कृतम् । दृश्यते कर्मभूरेषा तेन धर्माधिका मता ॥४८
अरुणाचलनाथस्य तेजसा धूतकल्मषाः । भक्तिमन्तोनरालोकेसुखमाप्स्यन्तिसर्वतः
प्रदक्षिणैर्नमस्कारैस्तपोभिर्नियमैरपि । येऽर्चयन्त्यरुणाद्रीशं तेषां शम्भुर्वशङ्गतः ॥
न तथा तपसा योगैर्दानैः प्रीणाति शङ्करः । यथा सकृदपि प्राप्तादरुणाचलदर्शनात्
स्वयम्भुवःसदावेदाःसेतिहासादिविस्थिताः । परितोगिरिरूपास्तेस्तुवन्त्यरुणपर्वतम्॥
एतस्य वैभवं सर्वं न मया न च शार्ङ्गिणा । वचसा शक्यते वक्तुं वर्षकोटिशतैरपि ॥
देवाश्च हरिमुख्यास्ते कल्पकाद्याःसुरद्रुमाः । प्रच्छन्नरूपाःसेवन्तेसर्वदैवाऽरुणाचलम्
नतस्यकलिदोषःस्यान्नाधिव्याधिविजृम्भणा । यत्रसम्पूज्यतेलिङ्गमरुणाचलसञ्ज्ञितम्
इत्येतत्कथितं सर्वं तव शम्भुपदाश्रयम् । चरितंह्यरुणस्याऽस्य कल्पपुण्यदुर ।रुदम्

सूत उवाच

इति विधिमुखनिःसृतामुदारामरुणगिरीशकथासुधापगां हि ।
श्रुतिपुटयुगलात्पिबन्मनोज्ञां सनकमुनिस्तपसां फलं स लेभे ॥ ५२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे शिवेनाऽरुणाचलस्य सर्वश्रैष्ठ्यवरप्रदानवर्णनं
नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

इत्यरुणाचलमाहात्म्यम्पूर्वार्धं समाप्तम्

* श्रीगणेशाय नमः *

अथ स्कान्देमहापुराणे प्रथमे माहेश्वरखण्डे

तृतीयमरुणाचलमाहात्म्यम्

तत्र उत्तरार्धः प्रारभ्यते

——::००::——

प्रथमोऽध्यायः

स्थानमाहात्म्यप्रस्तावर्णनम्

व्यास उवाच

वसन्तो नैमिषारण्ये मुनयः सूतमब्रुवन् ।

मुनय ऊचुः

स्थानानामुत्तमं शैवं यत्स्थलं तद्वदस्व नः ॥ १ ॥

सूत उवाच

यूयं शृणुत यत्पूर्वं नन्दीश्वरमुखाच्छ्रुतम् । मार्कण्डेयेन तद्वक्ष्येमुनयः शृणुताऽऽदरात्

मार्कण्डेय उवाच

नन्दीश्वर त्वया प्रोक्तो महिमा माध्यमेश्वरः । मयाऽप्यवधृतःसर्वोभक्तिश्रद्धार्द्रचेतसा

तथापि वद मे भूयो देवदेव दयानिधे । अहं यत्परिपृच्छामि भवन्तं विहितादरः ॥

त्वयाऽप्यविदितं किञ्चिन्नास्त्यत्र भुवनत्रये । सर्वागमपुराणेषु बाह्येष्वाभ्यन्तरेषु च ॥

स्वर्गापवर्गयोः पुंसां भूमिरेव विशिष्यते । सर्वकर्माणि निर्मातुं तत्तत्फलपरायणैः
फलं च त्रिविधं पुंसां त्वयैव कथितं पुरा । भूमौ सुखं स्वर्गभोगःकैवल्यमितिभेदतः
पुण्यक्षयेण क्षीयेत प्रायः प्राथमिकं द्वयम् । क्षीयते न तृतीयन्तु कर्मणामेव नाश्रयात्
तत्सिद्धिस्तु त्वया प्रोक्ता विशुद्धज्ञानगोचरा । सर्वेषां दुर्लभं शुद्धजानं देहभृताम्पुनः
तज्ज्ञानंकुत्र वा क्षेत्रे शास्त्रादिपठनम्विना । शिवपूजनमात्रेणसिद्ध्येत्सर्वशरीरिणाम्
ज्ञानयोगक्रियाचर्यास्वशेषाणां शरीरिणाम् । अपिशैवागमोक्तासु न बुद्धिःसम्प्रवर्त्तते

यस्य स्थानस्य माहात्म्यादल्पैरपि शरीरिणः ।
लप्स्यन्ते नियमैः शुद्धज्ञानं तन्मम कथ्यताम् ॥ १२ ॥

भस्मरुद्राक्षवहनादीश्वरस्मरणात्सकृत् । यत्र मुग्धैरपि श्रेयो लभ्यंतत्स्थानमुच्यताम्
अबुद्धिपूर्वकेणाऽपियत्रवासेनदेहिनाम् । अविघ्नंसेत्स्यते श्रेयःस्थानंतन्मेऽनुगृह्यताम्
जातानांवर्णसाङ्कर्यैरश्चीयोनिमीयुषाम् । स्थावराणामपिश्रेयोयत्रतत्क्षेत्रमुच्यताम्

इतीरयित्वा स मृकण्डुनन्दनः समं मुनीन्द्रैरपरैर्महात्मभिः ।
पपात तस्याऽङ्घ्रिसरोरुहद्वये शिलादसूनोरखिलागमाब्धेः ॥ १६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे स्थानमाहात्म्यप्रस्ताववर्णनं नाम
प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

———

द्वितीयोऽध्यायः

नन्दिकेश्वरमार्कण्डेयसम्वादे महीमण्डलस्थितानाम्विविधशिवक्षेत्राणां शक्तिसहितानाम्वर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

स्थानं त्वया मुने पृष्टमस्ति माहेश्वराग्रणि । चराचराणां सर्वेषां भूतानामपिशर्मणे ॥
प्रकल्पितं हि देवेन तत्तत्कर्मानुगुण्यतः । शरीरभाजां जननं तासुतास्वपि योनिषु ॥

त्वया शुश्रूषितं तेषां हिताय महते ह्यलम् । अन्यथा संसृतेर्हानिः कल्पकोटिशतैर्नहि
स्वल्पैर्हि कर्मभिर्ज्ञानैरपि प्राप्ता पुनःपुनः । घटीयन्त्रनयाज्जन्ममरणे नैव शाम्यतः ॥
कथं नु विरतो देही गर्भमोकसमागमात् । विश्रान्तये प्रकल्पेत विशुद्धज्ञानतो विना
प्रदेशाः कथिताः पूर्वं प्रसङ्गवशतो मया । ऋषिभेदादिकं तेषु निवासः कृत्तिवाससः
केचित्तीरेषु गङ्गायाः केचित्सारस्वतेतटे । कालिन्दीतीरयोरन्येकतिचिच्छोणरोधसि
अपरे नर्मदातीरे परे गोदावरीतटे । कतिचिद्गोमतीतीरेष्वन्ये हैमवतीतटे ॥ ८ ॥
समुद्रपार्श्वेष्वितरे द्वीपेष्वन्ये सरस्वताम् । मुखेषु केचित्सिन्धूनां सम्भेदेष्वपि केचन
कृष्णावेणीतटे केचित्तुङ्गभद्रान्तिके परे । उपवेण्यां कतिपये परे शक्त्यापगान्तिके ॥
कावेरीतीर इतरे केचिद्वेगवतीतटे । अन्ये तु ताम्रपर्ण्याश्च कतिचिन्मुरलातटे ॥११॥

केचिदैरावतीतीरे त्वितरे यातुकाङ्क्षिके ॥ १२ ॥
कन्यातटेषु कतिचित्कतिचित्कुमारीतीरे परे च तमसावरुणान्तिकेऽन्ये ।
मन्दाकिनीसविधयोरितरे परेऽपि शिप्रातटे परिसरेषु परे सरय्वाः ॥१३॥

विपासाभ्याश इतरे शतद्रुतितटे परे । चर्मण्वत्युपकण्ठेऽन्ये केचिद्धोमरथीतटे ॥१४॥
केचिद्बिन्दुसरोऽभ्यर्णे परेपम्पासरस्तटे । अभ्यर्णकेऽपिभैरव्याःकतिचित्कौशिकीतटे
अपरे मालिनीतीरे परे गन्धवतीतटे । कतिचिन्मानसोपान्ते केचिदच्छोदरोधसि ॥
इन्द्रद्युम्नसरस्यन्य एके तु मणिकर्णिके । परे तु वरदातीरे ताप्यां कतिचनाऽपरे ॥

पातालगङ्गासविधे शरावत्यन्तिके परे ॥ १७ ॥
लोहित्याकूलयोः केचित्कतिचित्कालमातटे ।
वितस्तोपान्तिके त्वन्ये चन्द्रभागान्तिके परे ॥ १८ ॥

सुरलोपान्तिके केचित्पयोष्णीतीरयोःपरे । केचिन्मधुमतीतीरेकेचनाऽनुपिनाकिनीम्
उक्तंवाराणसीक्षेत्रं क्रोशपञ्चकपावनम् । देवस्तत्राऽविमुक्ताख्योविशालाक्ष्यासमाचतः
कपालमोचनं यत्रयत्राऽऽस्तेकालभैरवः । मृतानांयत्र रुद्रत्वं काशींविद्धि हि तां मुने
गयाप्रयागावपि ते कथितौ सर्वसिद्धिदौ । यत्र पिण्डप्रदानेन तुष्यन्ति पितरः किल
आकर्णितं च केदारं यस्मिन्महिषरूपधृक् । देवोऽपिच हतोदेव्यासर्वश्रेयस्करोनृणाम्

सर्वसिद्धकरं पुंसां क्षेत्रंवदरिकाश्रमम्। यत्राऽऽस्तेत्र्यम्बको देव्या नरनारायणर्चितः
श्रुतं हि नैमिषं क्षेत्रं त्वया यत्र महेश्वरः। देवदेवाभिधः पुण्यो देवी सारङ्गधारिणी
अमरेशमिति स्थानं प्रोक्तंसर्वार्थसाधकम्। ॐकारनामातत्रेशश्चण्डिकाख्यामहेश्वरी
पुष्कराख्यं महास्थानं श्रुतं ते कथितं मया। यत्र देवो रुजोगन्धिः पुरुहूता महेश्वरी
आषाढीनाम ते स्थानं पावनं कथितं मया। आषाढेशो हरस्तत्र रतीशा परमेश्वरी
दण्डिमुण्डिसमाख्यं च स्थानं ते कथितं मया।
यत्र मुण्डी महादेवो दण्डिका परमेश्वरी ॥२६॥
लाकुलंनाम ते स्थानं संशुद्धं कथितंमया। लाकुलीशो हरोयस्मिन्ननङ्गा सर्वमङ्गला
भारभूतिरितिस्थानं भवतोऽभिहितंमया। यत्रभाराभिधःशम्भुर्मूर्त्याख्याभूधरात्मजा
अरालकेश्वरंनाम स्थानं ते कथितंमया। यत्र सूक्ष्माभिधःशूलीसूक्ष्माख्याशैलनन्दिनी
गयानाम महाक्षेत्रं तव प्रस्तावितं मया। मङ्गलाख्या शिवा यत्र शङ्करः प्रपितामहः ॥
कुरुक्षेत्रमिति स्थानं भवते विनिवेदितम्। यत्र स्थाणुप्रियादेवीदेवः स्थाणुसमाह्वयः
उक्तं कनखलं नाम मया ते स्थानमुत्तमम्। उग्रो यत्र पुरारातिरुग्रा गिरिवरात्मजा ॥
तालकाख्यं महाक्षेत्रं मार्कण्डेयमयोदितम्। देवी स्वायम्भुवी यत्र स्वयम्भूःपरमेश्वरः
अट्टहासमिति प्रोक्तं महास्थानं मया तव। यत्राऽर्कः पूजयित्वेशमासीत्पूर्णमनोरथः
कृत्तिवासाभिधं क्षेत्रमुक्तंतेवेदवित्तम!। यःकैलासादपिश्लाघ्योनिवासःकृत्तिवाससः
भ्रमराम्बिकया देव्या महेशो मल्लिकार्जुनः। श्रीशैले सृष्टिसिद्ध्यर्थंपूजितःपरमेष्ठिना
सुवर्णमुखरीतीरे कालहस्तीति शङ्करः। व्यासेनाराधितोभृङ्गमुखरालकयाऽम्बया ॥
काञ्च्यामेकाम्रमूलस्थः कामाक्ष्या कामशासनः।
तपस्यन्त्याऽभिसंश्लिष्टो वलयेनाऽङ्कितोऽभवत् ॥४१॥
अस्ति व्याघ्रपुरंनाम तिल्लिकाननमध्यगम्। यत्र नृत्यन्तमीशानं पर्युपास्ते पतञ्जलिः
श्वेतारण्यमिति स्थानमुक्तं तव मयापुरा। भग्नमैरावतोदन्तं भेजे यत्र शिवार्चनात्
सेतुबन्धमिति स्थानमवोचं तत्र राघवः। रामनाथाख्यया देवमंहोघ्नं प्रत्यतिष्ठिपत्
गतप्रत्याह्वयस्थानं विद्यते वृषभध्वजः। यत्र जम्बूतरोमूले जगद्रक्षार्थमाश्रितः ॥४५॥

मणिमुक्तानदीमन्वक्क्षेत्रे वृद्धाचलाह्वये। नित्यं सन्निहितो देव इत्याकर्णित एव ते ॥
श्रीमन्मध्यार्जुनंनाम श्रुतं स्थानमनुत्तमम्। यस्मिन्वरप्रदो नित्यं गौरीसहचरो हरः॥
आस्थितं सोमनाथेन सोमतीर्थं त्वया श्रुतम्।
यत्र त्यक्तवतां देहं न भूयो भवबन्धनम् ॥४८॥
आकर्णितंहि भवताक्षेत्रं सिद्धवटाह्वयम्। यत्र सिद्धाः समर्चन्तिज्योतिर्लिङ्गमनुत्तमम्
अश्रावि खलु ते क्षेत्रं कमलालयसञ्ज्ञकम्। वल्मीकेशार्चनाल्लेभेयत्रश्रीजीविता हरेः
श्रुतवानसि कङ्काद्रिंयत्र सन्निहितो हरः। इदानीमप्युपासाते मोक्षाय ब्रह्मकेशवौ ॥
श्रीमद्द्रोणपुरं वेत्सि यस्मिन्कलियुगक्षये। नौकामारूढवानब्धौक्षुभिते पार्वतीपतिः
श्रुतं ब्रह्मपुरंनाम क्षेत्रं यत्रेन्द्रजित्पुरा। आर्यपुष्करिणीतीरे स्थापयामास धूर्जटिम् ॥
श्रीकोटिकाख्यं ज्ञानाभिक्षेत्रं यत्रेन्दुशेखरः। समाराधयतां पुंसां पापकोटीर्व्यपोहति
आकर्णितं च गोकर्णं शिवं यत्सन्निधानतः।
आरिराधायिषुः स्वर्गं जामदग्न्यो न काङ्क्षति ॥५५॥
त्रिपुरान्तकमुक्तं ते क्षेत्रं यत्र त्रियम्बकः। निराकरोति निरयाद्भयं दृष्टवतां नृणाम् ॥
उक्तं कालाञ्जनं क्षेत्रं यद्वासीकालकन्धरः। निर्वापयति भक्तानां घोरसंसारसंज्वरम्
प्रियालवणमाख्यातं क्षेत्रं यत्राऽम्बिकापतिः। पयोऽर्थिनेपयःसिन्धुं विततारोपमन्यवे
क्षेत्रं प्रभासमुक्तं ते यत्र खण्डेन्दुशेखरः। पूजितः शौरिसीरिभ्यां दत्तवानक्षयं फलम्
वेदारण्यं विजानीषेयस्मिन्प्रमथनायकः। अभ्यर्थितोऽभून्मोक्षार्थंदक्षेणप्राक्कृतागसा
हेमकूटं त्वमश्रौषीः स्थानं विषमचक्षुषः। पुंसां तपस्यतां यत्र पुनर्जननतो न भीः ॥
क्षेत्र वेणुवनंनाम विद्यते पापनाशनम्। यत्र वंशलतागर्भाज्जातो मुक्तामणिः शिवा ॥
जालन्धरमिति स्थानमन्धकारेस्त्वयाश्रुतम्। लेभे गणपतां तत्र तपस्याभिर्जलन्धरः
ज्वालामुखमिति स्थानमज्ञासीः कथितं मया।
यत्र ज्वालामुखी देवी कालरुद्रमपूजयत् ॥६४॥
अस्ति भद्रवटोनाम क्षेत्रमुक्तं श्रुतं त्वया। त्र्यम्बकं यत्र हेरम्बः सम्पदे पर्यपूजयत् ॥
न्यग्रोधारण्यमुक्तं ते यत्रोग्रोनिर्ममे किल। उच्चण्डताण्डवंकाल्यासाकंसङ्घर्षमेयिवान्

गन्धमादनसञ्ज्ञं तत्क्षेत्रमाकर्णितं त्वया । आञ्जनेयेन रचितं यत्र मृत्युञ्जयार्चनम् ॥
गोपर्वतमिति स्थानं शम्भोः प्रख्यापितंमया । यत्रपाणिनिनालेभेवैयाकरणिकाग्र्यता
घोरकोष्ठमिति क्षेत्रस्थानं नन्ववधारितम् । यत्र प्रचेतसा लेभे तपसा कविमुख्यता ॥
महातीर्थमिति प्रोक्तं जानीषेयत्र शम्भुना । अध्यापितास्सुपर्वाणःसर्वेऽपिद्रुहिणादयः
मयूरपुरमुक्तं ते क्षेत्रं माहेश्वरं मया । लेभे यत्र व्रतस्थेन ह्लादिनी वज्रपाणिना ॥७१॥
श्रीसुन्दरमिति क्षेत्रमुक्तं वेगवतीतटे । कलावपि युगे यस्मिन्देवदेवेन दीप्यते ॥७२ ॥
कुम्भकोणमिति स्थानंशम्भोर्वेत्सि हि यत्र सा ।
गङ्गाऽपि माघे सान्निध्यं कुरुते स्वाघशान्तये ॥ ७३ ॥
अनुगोदावरीतीरं त्र्यम्बकंनाम ते श्रुतम् । शक्तिं यत्र गुहो लेभे तारकासुरघातिनीम्
श्रीपाटलं व्याघ्रपुरमाख्यातं वेदवित्तम । त्रिशङ्कुना जातिशुद्ध्यै यत्र गङ्गाधरोऽर्चितः
क्षेत्रं कदम्बपुर्य्याख्यंभवता चाऽवधारितम् । त्वत्कृतेयत्रशूलेन कृतान्तंशम्भुरक्षिणोत्
अविनाशाख्यमुक्तं ते क्षेत्रं यत्र वृषध्वजः । सान्निध्यं पडिकण्ठायवितताप्रसेदिवान्
रक्तकाननमाख्यातं मया क्षेत्रं तवाऽनघ ।
मित्रावरुणयोर्यत्र रुद्रोऽजनि वरप्रदः ॥ ७८ ॥
श्रीहाटकेश्वरं क्षेत्रं पातालस्थं त्वया श्रुतम् । यत्र वैरोचनिर्देवं स्वपदप्राप्तयेऽर्चति ॥
वेत्सि शम्भोः प्रियावासंकैलासंनित्यसेवकः । यत्रयक्षेश्वरस्त्र्यक्षमभ्यर्चयतिभक्तितः
स्थानानिखण्डपरशोरित्युक्तानिमयापुरा । त्वयाप्यवधृतान्येवकिम्भूयः श्रोतुमिच्छसि
इत्यूचिवानेष शिलादनन्दनो मुनेर्मृकण्डोस्तनयं मुनीश्वरम् ।
भक्त्यानमन्तं पदयोः करेण पस्पर्श मौलौ करुणारसार्द्रः ॥ ८२ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे महीमण्डलस्थविविधशिवक्षेत्रवर्णनंनाम
द्वितीयोऽध्यायः ॥ २॥

तृतीयोऽध्यायः

अरुणाचलस्यरहस्यस्थानवर्णनम्

मार्कण्डेय उवाच

भगवन्वञ्चनेनाऽलंत्वदेकप्रवणेमयि । किंमादृशोऽस्तितेशिष्यस्तत्कृपैवाऽत्रसाक्षिणी
स्थानेषु प्राक्त्वदुक्तेषु फलानिचपृथक्पृथक् । यत्र सर्वफलप्राप्तिः स्थानं तद्वद मे विभो
चराचराणां भूतानां जानतामप्यजानताम् । यस्य स्मरणमात्रेण मुक्तिस्तद्वद देशिक
पश्यैतेन मयैकेन भगवान्नानुराध्यसे । सर्वैरप्येतदर्थं हि मुनिभिः परिवार्यसे ॥ ४ ॥
पुलहेन पुलस्त्येन वशिष्ठेन मरीचिना । अगस्त्येन दधीचेन नक्रुणा भृगुणाऽत्रिणा
जाबालिना जैमिनिना धौम्येन जमदग्निना । उपयाजेन याजेन भरतेनार्वरीवता ॥६॥
पिप्पलादेन कण्वेन कुमुदेनोपमन्युना । कुमुदाक्षेण कुत्सेन वत्सेन वरतन्तुना ॥७ ॥
विभाण्डकेन व्यासेन कण्वरीषेण कण्डुना । माण्डव्येनमतङ्गेनकुक्षिणामाण्डकर्णिना
चण्डकौशिकशाण्डिल्यशाकटायनकौशिकैः । शातातपमधुच्छन्दोगर्गसौभरिरोमशैः
आपस्तम्बपृथुस्तम्बभार्गवोदङ्कपर्वतैः । भारद्वाजेन दाल्भ्येन दान्तेन श्वेतकेतुना ॥१०
कौण्डिन्यपुण्डरीकाभ्यां रैभ्येण तृणबिन्दुना ।
वाल्मीकिना नारदेन वह्निना दृढमन्युना ॥ ११ ॥
बोधायनसुबोधाभ्यां हारीतेन मृकण्डुना । दुर्वाससातितीक्ष्णेन जलपादेन शक्तिना ॥
कांकार्येण नदन्तेन देवदत्तेन न्यङ्कुना । सुश्रुता चाऽग्निवेश्येन गालवेन मरुत्वता ॥१३
लोकाक्षिणा विश्रवसा सैन्धवेन सुमन्तुना । शिशुपायनमौद्गल्यपथ्यच्यावनमातुरैः ॥
ऋष्यशृङ्गकपोतक्रौञ्चदृढगोमुखदेवलैः । अङ्गिरोवामदेवौर्वपतञ्जलिकपिञ्जलैः ॥ १५ ॥
सनत्कुमारसनकसनन्दनसनातनैः । हिरण्यनाभसत्याख्यवाताशनसुहोतृभिः ॥१६॥
मैत्रेयपुष्पजित्सत्यतपःशालीष्यशैशिरैः । निदाघोतथ्यसम्वर्त्तशौल्कायनिपराशरैः ॥
वैशम्पायनकौशल्यशारद्वतकपिध्वजैः । कुशास्वार्चिककैवल्ययाज्ञवल्क्याश्वलायनैः ॥

कृष्णातपोत्तमानन्तकरुणामलकप्रियैः । चरकेण पवित्रेण कपिलेन कणाशिना ॥१६॥
नरनारायणाभ्यां च दिव्यैश्चान्यैर्महर्षिभिः । मत्प्रश्नोत्तरशुश्रूषातत्परैः प्रत्यवेक्ष्यसे
माहेश्वराग्रगण्यस्त्वं समस्यागमपारगः । व्याप्तश्च सर्वलोकेषु यस्मात्तदनुशाधि नः
त्वन्मुखादेव भगवन्वयमेते सुशिक्षिताः । पूर्वमेव त्वया देव किं वाऽन्यदुपपद्यते ॥२२
दिव्यागमपुराणानि द्रष्टव्यःपरमेश्वरः । कात्यायनीवास्कन्दोवाभगवान्वाथवाभवान्

त्वयि यद्यस्ति नो भक्तिर्दया चाऽस्मासु ते यदि ।
रहस्यमिदमुद्घाट्य प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ २४ ॥

इत्थं मृकण्डुतनयेन स नन्दिकेशो विज्ञापितः सविनयं स्मयमानवक्त्रम् ।
तं प्राह चोन्नततरं शिवभक्तिमत्सु प्राग्भक्तितोषितशिवाप्तशरीरसिद्धिम् ॥२५॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धेऽरुणाचलाख्यरहस्यस्थानवर्णनं
नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

———

चतुर्थोऽध्यायः

अरुणाचलस्थानमाहात्म्यवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

मुनेमनःपरीक्षार्थं तथा त्वं भाषितो मया । तवचेन्नाभिधास्यामिकस्यवान्यस्यकथ्यते
त्वादृगन्योऽस्तिकिलोकेशिवधर्मपरायणः । येनस्वल्पायुषाऽप्येवंनित्येनाभाविभक्तितः
कस्यान्यस्यकृतेदेवःस्वस्यैवाज्ञाकरंयमम् क्रुद्धो नियन्त्रयामास चरणाङ्गुष्ठपीडितम्
त्वमेवशङ्करान्धर्मान्सर्वान्विधिरहस्यतः।योऽग्रेऽसिकालवद्भ्रान्तःपरिपक्वोऽसिचेतसा
त्वयैवाऽन्येनकेनाऽहमेवंशुश्रूषितश्चिरम् । त्वयीवकस्मिन्नन्यस्मिन्ममापिप्रीतिरीदृशी
उपदेक्ष्यामिते क्षेत्रं गुप्तं तद्धर्मशासनैः । भक्त्याऽवधारणीयं यद्भक्तिकैवल्यकाङ्क्षिभिः

आदरादनुयुञ्जानंशिष्यंयोदेशिकः स्वयम् । उपदेशेन सन्तुष्टं न करोति स किं गुरुः
समाहितमनाभूत्वा विश्वासं कुरु शाश्वतम् । मयोपदिश्यमानेऽस्मिन्रहस्ये परमेश्वरे

स्मर स्मरान्तकं देवं वन्दस्वाध्याय शाङ्करीम् ।
उपांशूच्चारयोङ्कारं श्रेयस्ते महदागतम् ॥ ६ ॥

अस्ति दक्षिणदिग्भागे द्राविडेषु तपोधन । अरुणाख्यं महाक्षेत्रं तरुणेन्दुशिखामणेः
योजनत्रयविस्तीर्णमुपास्यं शिवयोगिभिः । तद्भूमेर्हृदयं विद्धि शिवस्य हृदयङ्गमम् ॥
तत्र देवः स्वयं शम्भुः पर्वताकारतां गतः । अरुणाचलसञ्ज्ञावानस्तिलोकहितावहः
आवासःसर्वसिद्धानांमहर्षीणांसुपर्वणाम् । विद्याधराणांयक्षाणांगन्धर्वाप्सरसामपि
सुमेरोरपि कैलासादप्यसौ मन्दरादपि । माननीयो महर्षीणां यः स्वयं परमेश्वरः
स्पृहयन्तियदीयेभ्योजन्तुभ्योऽपिदिवौकसः । अयत्नलभ्यमुक्तिभ्योदिवावासप्रवञ्चिताः
न कल्पवृक्षाःसदृशा यत्रत्यानाम्महीरुहाम् । पत्रपुष्पफलैर्नित्यं येऽर्चयन्तिगिरीहरम्
हिंसैकरुचयो व्याधा अपि रूपानुसारतः । अनन्ता यत्र देवस्य प्रादक्षिण्यफलास्पदम्
यदुद्देशचरामेघाः शिखराण्यभिबन्धकाः । गङ्गावतो हिमवतोऽप्यधिकंस्वं विजानते
कलारावाः खगा यत्र क्वणन्ते कीचका अपि । यक्षकिन्नरगन्धर्वैर्लभ्यते दुर्लभं पदम्
स्मरन्तो यत्र खद्योताः कृष्णपक्षेनिशागमे । आरार्तिकप्रदातॄणां देवस्याऽश्नुवते पदम्

निष्प्रत्यूहकृताश्लेषा नित्यं यत्तटिनीरुहाः ।
सौभाग्यपर्वतो देवीमपर्णामवमन्वते ॥ २१ ॥

यस्योत्तुङ्गस्य शृङ्गाग्रसङ्गमाअपितारकाः । आत्मनोलब्धसामान्याश्चन्द्रेण बहुमन्वते
मृगाः सर्वेऽपि सततं चरन्तो यत्र सानुषु । पाणिप्रणयिनं शम्भोरेणमप्यवजानते ॥
यस्य पादान्तिकचरैः प्रायेण शबरैरपि । निकुम्भकुम्भसादृश्यमयत्नादुपलभ्यते ॥
किं बहूक्त्याभ्यसूयन्ते द्वैमातुरकुमारयोः । यदङ्गरूढास्तरवस्तिर्यञ्चः शबरा अपि ॥
सिंहव्याघ्रद्विपायस्मिन्कालेत्यक्तकलेवराः । वासप्रदत्वान्मान्यन्तेध्रुवंशोणाद्रिशम्भुना
अस्यभास्करनामाद्रिः पूर्वस्यां दिशि दृश्यते । यत्रस्थितःसदावज्रीसेवतेशोणपर्वतम्
प्रतीच्यां दिशि दण्डाद्रिरिति कश्चिन्महीधरः । प्राचेतसस्तदगगः सेवतेऽरुणपर्वतम्

दक्षिणस्यां च शोणाद्रेरद्रिरस्त्यमराचलः ।
कालः शोणाद्रिसेवार्थमध्यास्ते तदधित्यकाम् ॥२६॥
उत्तरेऽस्मिन्हरिद्भागे सिद्धाध्यासितकन्दरः । विराजतेत्रिशूलाद्रिः श्रीदेनपरिपालितः
तत्पर्यन्तप्रभूतानामन्येषामपि भुभृताम् । तटकेष्वपरे चैव दिक्पालाः पर्युपासते ॥
धारिता येन सततं सर्वेऽपि धरणोरुहाः । आराधनादप्यधिकमधिगच्छन्ति वैभवम्
यस्मिन्गिरीशेसंदृष्टे मेनातुहिनभुभृतोः । समानसम्बन्धतया प्रमोदो वर्द्धतेतराम् ।।
तरुपल्लवलक्षेण लक्ष्यमाणजटाधरः । स्थावरोऽयं स्वयं शम्भुरिहेश इव जङ्गमः॥३४॥
ज्योतिष्मत्तोयश्रृङ्गस्य द्विपार्श्वस्थेन्दुभास्करः ।
व्यनक्ति स्वस्य लोकेभ्यस्तेजस्त्रितयनेत्रताम् ॥३५॥
वर्षासुशिखराधस्तादभिनीलबलाहकः । विराजते यः कण्ठेन कालकूटमिवोद्वहन् ॥
सहस्रपादः साहस्रशीर्षो यः पर्वतेश्वरः । उक्तो न केवलं श्रुत्या साक्षादप्युपलक्ष्यते ॥
शिरोलीनामरसरित्स्रोताः प्रागिति नाद्भुतम् ।
गिरीशोऽद्याऽपि यः श्रृङ्गलीनानेकसरिद्गणः ॥ ३८ ॥
आसादितापकटकः शारदैर्यैः पयोधरैः । विडम्बयति गोश्रेष्ठमारूढवृषपुङ्गवम् ॥३९॥
यत्र श्रृङ्गाग्रसँलग्नसँलग्ननीललोहितः । स्थाणुत्वं स्थावरत्वेन गहनत्वेन भीमताम्
सुदुर्गमत्वादुग्रत्वमपि धत्ते न नामतः । क्षुद्राः सरीसृपा यत्र कटकेषु कृतास्पदाः ॥
तक्षकानन्तसर्पाद्यैः स्पर्धन्तेभुजगेश्वरैः । अष्टाभिर्योऽभितः कोणैराविर्भूतोविभूतिभिः
सुस्पष्टं विशिनष्टीव स्वकीयामष्टमूर्तिताम् ।
येण्यां (अद्या) शक्तितरङ्गिण्योरिडा पिङ्गलयोः स्वयम् ॥ ४३ ॥
शिवस्यश्रृङ्गतो मध्येसुषुम्नाकमलापगा । ज्योतिःस्तम्भस्वरूपस्यमूलाग्रे यस्यवोक्षितुम्
कोलहंसाकृतीनालंब्रह्मविष्णूबभूवतुः । ताभ्यांचप्रार्थितःशम्भुस्तस्मिन्सांनिध्यवानभूत्
अरुणाचलनाथाख्यं प्रपन्नः प्रमदैः समम् । गौतमस्तत्र योगीन्द्रः सहस्रं परिवत्सरान्
तप्त्वा तपांसि तीव्राणिसाक्षाच्चक्रेसदाशिवम् । प्रालेयशैलकन्यापितत्रकृत्वातपःपुरा
अलब्धवामदेहार्द्धं मन्मथारेः प्रसेदुषः । गौर्या प्रतिष्ठितं तत्र प्रवालाद्रीश्वराभिधम्

लिङ्गं भोगप्रदं पुंसां कैवल्याय प्रकल्पते । तत्र गौरीनिदेशेन दुर्गा महिषमर्दिनी ॥
साक्षाद्भूय सतां दत्ते मन्त्रसिद्धिमविघ्नतः । खड्गतीर्थमितिख्यातं तत्रगौर्याश्रमेनवम्
सकृन्निमज्जनान्नृणां पञ्चपातकनाशनम् । दुर्गया चार्च्चितं लिङ्गं पापनाशननामकम्
सकृत्प्रणाममात्रेण सर्वपापप्रणाशनम् । तत्र वज्राङ्गदो राजा वित्तसारो व्यतिक्रमात्
पुनस्तद्भक्तिमाहात्म्याच्छिवसायुज्यमाप्तवान् । तस्यप्रदक्षिणेनैवकान्तिशालिकलाधरौ
विद्याधरेश्वरौ मुक्तौ दुर्वासःशापबन्धनात् ।
नास्ति शोणाद्रितः क्षेत्रं नास्ति पञ्चाक्षरान्मनुः ॥ ५४ ॥
नास्ति माहेश्वराद्धर्मो नास्ति देवो महेश्वरात् ।
नास्ति ज्ञानं शिवज्ञानान्नास्ति श्रीरुद्रतः श्रुतिः ॥ ५५ ॥
नास्ति शैवाग्रणीर्विष्णोर्नास्ति रक्षा विभूतितः ।
नास्ति भक्तेः सदाचारो नास्ति रक्षाकराद्गुरुः ॥ ५६ ॥
नास्ति रुद्राक्षतो भूषा नास्ति शास्त्रं शिवागमात् ।
नास्ति बिल्वदलात्पत्रं नास्ति पुष्पं सुवर्णकात् ॥ ५७ ॥
नास्ति वैराग्यतः सौख्यं नास्ति मुक्तेः परं पदम् ।
नारुणाद्रेः समो मेरुर्न कैलासो न मन्दरः ।। ५८ ॥
ते निवासा गिरिव्याप्ताः सोऽयन्तु गिरिशः स्वयम् ॥५९॥
इति वदति शिलादनन्दने मुदितमनाः स मृकण्डुनन्दनः ।
पुनरपि बहुशः प्रणम्य तं चकितमना भवतो व्यजिज्ञपत् ॥ ६० ॥
किं किं नृणां कर्म भवाय जायते कथं नु तत्तन्नरकायश्रूयते ।
तेषां च तेषां च कथं प्रतिक्रिया कथं नु तत्तन्मम कथ्यतामिति ।। ६१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धेऽरुणाचलस्थानमाहात्म्यवर्णनं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः

कर्मविपाकवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

शुद्धसत्त्वगुणोपेतो लोकेऽस्मिन्दुर्लभःपुमान्। रजस्तमोगुणोपेताभवन्तिसुलभानराः
सात्त्विकःपुण्यशीलत्वान्निःश्रेयसमवाप्नुयात्। वैचित्र्यात्कर्मणामेषामनुभोगायवेधसा
वैचित्र्याण्येव सृष्टानिनरकाण्यत्रतत्र च। महारौरवभाग्भूत्वा खरःश्वाःशूकरोऽपिवा
चण्डालो वा भवेत्प्रेत्य पुरुषो ब्रह्महत्यया। चिरं रौरवसंरुद्धः कृमिकीटपतङ्गताम् ॥
प्राप्नुयात्कर्मकर्तृत्वं सुरापानेन च द्विजः। ब्रह्मस्वहरणाद्ब्रह्मराक्षससत्वमवाप्नुयात्
यद्यत्तु चोरयेत्तत्तच्छून्यं स्यादन्यजन्मनि। असिपत्रवने पीडामवाप्य सुचिरं पुनः ॥
नपुंसकत्वं सङ्गच्छेत्पुरुषो गुरुतल्पगः। तप्तैः कालायसैर्दण्डैः पीडितो यमकिङ्करैः॥
नरके कालसूत्राख्ये निवसेत्परदारगः। अग्निदो निवसेद्घोरे सुघोरे गरदायकः ॥८॥

महाघोरे च पिशुनोऽवीच्यां धर्मविनिन्दकः।
वसेत्कराले मित्रध्रुग्भीमे हिंसैकतत्परः ॥ ९ ॥

संहारे छन्नपापिष्ठो मृषावादी भयानके। असिघोरे वसेद्वाऽपि कूपक्षेत्रनरादिहृत् ॥
वज्रे परद्रोहरतो मांसाशी तरले द्विज !। तीक्ष्णे मातृपितृद्रोही तापने जपदूषकः॥११॥
अश्वघ्नोऽपिनिरुच्छ्वासे वसेद्गोघ्नश्चदारुणे। भ्रूणहा निवसेच्चण्डेस्त्रीहत्याकृत्कुकूलके
देवस्वहारी दहने घोरघोरे परस्वहृत्। कृतान्तदूता नरके सर्वानेव हि पापिनः ॥१३॥
बध्नन्तिपाशैर्निघ्नन्तिदण्डैर्विध्यन्तिशङ्कुभिः। तीक्ष्णायश्चञ्चवःकङ्काःक्रूरदंष्ट्रामहोरगाः

कालेयकाश्च व्याघ्राश्च हिंस्राश्चाऽन्ये दशन्त्यमून्।
शकलीकुर्वते शस्त्रैर्दहन्ति देहमेव च ॥ १५ ॥

खनन्ति गहनेश्वभ्रेकशाभिस्ताडयन्तिच। तैलद्रोण्यां विपच्यन्तेतुद्यन्तेसूक्ष्मसूचिभिः
वाह्यन्ते दुर्वहान्भारान्यमदूतैर्हिपापिनः। ब्रह्महा क्षयरोगी स्यात्सुरापः श्यावदन्तकः

स्वर्णापहारी कुनखी दुश्चर्मा गुरुतल्पगः। अपस्मारी गुरुद्रोही चण्डालो वेददूषकः

कूटसाक्षी चाक्षिरोगी मन्दाग्निश्चाग्रभोजनः।
विद्यापहारो मूकः स्यादन्धः पुस्तकचोरकः ॥ १९ ॥

परदाररतः पङ्गुर्बधिरः परनिन्दकः। विडवराहो निराचारो जिह्वारोगो च तस्करः ॥
अभ्यागतातिथित्यागीकपोलकण्टकोभवेत्। पर्वसुस्त्रीरतोमेहीपूत्यास्योऽभक्ष्यभक्षकः
मर्यादाभेदको दासस्तटाकारामहृत्खरः। प्रतिश्रुताप्रदातास्यादल्पायुः श्वा विकत्थनः
विष्णुद्रोही च सरटः शिवद्रोही च मूषकः। एवं पापफलं ज्ञात्वा प्रायश्चित्तं समाचरेत्

तच्चाऽस्मिन्नरुणक्षेत्रे कर्तव्यं सम्यगास्तिकैः ॥ २४ ॥
इति निशम्य स दुष्कृतकारिणां वहुविधां नरकेषु नृणां व्यथाम्।
चरणयोः पतितश्च तदा पुनःपुनरयाचत तच्छमनक्रियाम् ॥ २५ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्ध्रे कर्मविपाकवर्णनं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५॥

षष्ठोऽध्यायः

पापापनोदकप्रायश्चित्तवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

विस्तारात्कथयाम्यद्य प्रायश्चित्तं महांहसाम्।
सर्वेषामवधत्स्व त्वमवलम्ब्याऽऽस्तिकीं धियम् ॥ १ ॥

ब्रह्महा प्राप्य शोणाद्रिं निमग्नः खड्गतीर्थके। जपन्पञ्चाक्षरं मन्त्रं भस्मरुद्राक्षधारकः
कृतोपवासः सम्पूज्य प्रयतः परमेश्वरम्। ब्राह्मणान्भोजयेद्वर्षं भिक्षाशीनियतेन्द्रियः॥
विशेषपूजाशुश्रूषां कुर्याद्देवस्य भक्तितः। ब्रह्महत्याविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥

सुरापोऽप्यरुणक्षेत्रे वर्षमेकं वसन्प्रति । प्राग्वत्कृतसमाचारः सम्पूज्यैवं महेश्वरम् ॥
क्षीरेण स्नापयेद्देवं शतरुद्रीयमुच्चरन् । सुरापानोद्भवेनाऽऽशुपापेन परिमुच्यते ॥ ६ ॥
सुवर्णस्तेयकृच्छोणक्षेत्रे बिल्वदलैर्हरम् । अभ्यर्च्यभोजयेद्विप्रान्पापान्मुच्येतदुष्करात्
गुरुदाररतिर्गत्वा कृत्तिकास्वरुणाचलम् । यथापूर्वं व्रती भूत्वा सहस्रेण प्रदीपकैः ॥
मासत्रयं समाराध्य श्रीशोणाचलशङ्करम् । प्रदद्याद्भूषितां कन्यां ब्राह्मणायसुधीमते
षडक्षरं जपेन्नित्यं तेन मुच्येत पाप्मना । शिवलोके च निवसेदासंसारं न संशयः ॥
परदारापहर्त्ता च क्षेत्रेऽस्मिन्नियतेन्द्रियः । मासमेकं नवैः पुष्पैरभ्यर्च्याऽरुणशङ्करम्
माहेश्वराय वितरेद्धनं शक्तयानुगुण्यतः । तत्क्षणेन विनिर्मुक्तस्तस्मात्पापाद्भविष्यति॥
गरदोऽप्यरुणक्षेत्रे व्रती भूत्वा यथापुरा । क्षीरोपहारं देवाय दत्त्वा दोषेण मुच्यते
पिशुनोऽप्यरुणक्षेत्रे व्रती वेदरतो नरः ।
अध्यापयेद् द्विजान्मुख्यांस्ततो निष्कल्मषो भवेत् ॥ १४ ॥
अग्निदोऽप्यरुणक्षेत्रे त्रीन्मासान्पूर्ववद्व्रती । दद्याच्छैवाय निर्माय गृहं तत्पापशान्तये
धर्मनिन्दाकरः शोणक्षेत्रे वर्षं व्रतीवसन् । सत्रादिकं प्रकुर्वीत यथाशक्त्याघशान्तये ॥
पितृद्रोह्यरुणक्षेत्रे तिष्ठन्मासमतन्द्रितः । गिरीशाय द्विजेभ्योऽपि प्रदद्याद्गाः सहस्रशः
ग्रहोपरागकालेषु भोजयित्वा द्विजान्बहून् । विमुञ्चेद्वृषभंनीलं विमुच्येतततोऽहसः
स्त्रीघ्नश्चाऽपि शिशुघ्नोऽपि शोणक्षेत्रमुपेयिवान् ।
व्यतिपाते तिलान्दद्याद् द्विजेभ्योदुरितच्छिदे ॥ १६ ॥
प्रच्छन्नपापकृच्छोणक्षेत्रेऽस्मिन्नियतेन्द्रियः । गुप्तदानानि कुर्वीत भवेद्वै गतकल्मषः ॥
मृषाभाष्यरुणक्षेत्रे षण्मासान्निवसन्व्रती । शोणाचलेश्वरस्तोत्रपाठेन स्यादकल्मषः
कूपादिभेदकृच्छोणक्षेत्रमासाद्य भक्तितः । तटाकान्खानयेत्तत्र ध्रुवं निर्वर्जितो भवेत्
क्षेत्रापहारो देवाय क्षेत्रं दद्यान्महाफलम् । आरामकण्टकोऽप्यस्मै दद्यादुद्यानमुत्तमम्
गृहापहारो कुर्वीत देवस्यायतनं नवम् । अंहसा तेन निर्मुक्तः शिवसायुज्यमाप्नुयात्
परद्रोही वसञ्छोणक्षेत्रेमाहेश्वरान्धनैः । प्रीणयित्वापरांल्लोकान्निःसंशयमवाप्नुयात्
पश्वादिमांसभुक्छोणक्षेत्रे पक्षत्रयं व्रती । प्रीणयेदरुणेशानं सोपहारैर्मनोहरैः ॥२६॥

त्रिःशोणाचलनाथेति निनदन्ननघो भवेत् । निवसन्नरुणक्षेत्रे पूजयेदरुणेश्वरम् ॥२७॥
अरुणेश्वरमन्त्रञ्च जपेन्मोक्षेच्छुरादरात् । यद्यस्याऽभिहितं तेन पद्भ्यामेव प्रदक्षिणाम्
कुर्वतारुणशैलस्य तत्प्राप्यं शुभमञ्जसा । क्षुतेषु स्खलितेष्वत्याहिते दुःस्वप्नदर्शने ॥
प्रीत्युत्कर्षेऽपि च बुधैरुच्चार्योऽरुणशङ्करः । अपि वर्णाश्रमभ्रष्टः शिवद्रोहरतोऽपि वा
त्रीण्यहान्यरुणक्षेत्रे वसन्मुच्येत पातकैः । पार्थिवः शिवलोकोऽयंमूर्त्तमेतत्त्रयीशिरः
एष दक्षिणकैलासो योऽसावरुणपर्वतः । अन्येषु सिद्धक्षेत्रेषु तपोभिः सिद्धयो नृणाम्
अस्मिन्स्मरणमात्रेण तारतम्यं विचिन्त्यताम् ।
यद्गङ्गायां प्रयागे यत्काश्यां वै पुष्करेषु यत् ॥३३॥
कर्मसेतौ च यत्पुंसां शोणक्षेत्रे ततोऽधिकम् । अग्निष्टोमं वाजपेयंवैराजंसर्वतोमुखम्
राजसूयाश्वमेधौ च कुर्याच्छोणाचलेबुधः । एकाहं वाऽरुणक्षेत्रे नरोयत्स्यादुपोषितः
तस्य चान्द्रायणशतं भवेत्सान्तपनायुतम् । षोडशापि महादानान्यरुणक्षेत्रसन्निधौ ॥
अनुष्ठितानि कल्पोक्तं कुर्वन्ति द्विगुणं फलम् ॥ ३७॥
इति नन्दिकेश्वरमुखेन शुश्रुवान्मुनिनन्दनोऽथ निरयप्रतिक्रियाम् ।
अभिनन्द्य तं वद दिनतुर्वत्सरप्रमुखार्हणक्रममिति व्यजिज्ञपत् ॥ ३८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्द्धे पापापनोदकप्रायश्चित्तवर्णनं नाम
षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः

काम्यकर्मवर्णनम्

नन्दिकेश्वरउवाच

रक्तोत्पलैरर्कवारे यः शोणाद्रीशमर्चयेत् । अवश्यं तस्य सिध्यन्ति सार्वभौममहर्द्धयः

सौम्यवारेऽरुणाद्रीशं कस्तूरीकरवीरकैः । यः पूजयतितस्यस्यात्सत्यलोकेसुखासिका
गुरुवारे सिताम्भोजैः शोणेशं वरिवस्यतः । जनलोके चिरं वासःसिद्धैःसहभविष्यति
चम्पकैर्मल्लिकाभिश्च शुक्रवारे समर्पयेत् । तपोलोकं प्रपद्येत ब्रह्मर्षिभिरभिष्टुतः ॥४

सौरिवारे च जातीभिस्समाराध्याऽरुणेश्वरम् ।
न जातु यमलोकानां पापीयानपि कल्पते ॥५॥

प्रथमायां तिथौ देवस्योपहारं समर्पयेत् । यः पायसेन स भवेद्धनधान्यसमृद्धिमान्

द्वितीयस्यां तिथौ भक्त्या यो दध्यन्नं निवेदयेत् ।
स भवेद्भाग्यवाञ्छ्रेष्ठः सोमपाश्च भवेद्ध्रुवम् ॥७॥

तृतीयायाञ्च योऽपूपैः शोणेशं परितर्पयेत् । तस्याऽव्याहतमारोग्यमाशरीरं भविष्यति
चतुर्थ्यामरुणेशाय पूर्वंकुम्भोत्करादिकम् । निवेदयति यस्तस्य भवेत्पूर्णमनोरथः ॥
मुद्गोदनञ्च पञ्चम्यामुपहारंप्रकल्पयेत् । शोणेश्वराय भक्त्या यः स स्यादक्षय्यवैभवः
षष्ठ्यां गुडौदनंदद्यादरुणाचलशम्भवे । भक्त्या यस्तस्य सन्तानो न कदाचित्प्रहीयते
तिलौदनं यस्सप्तम्यां शोणेशाय समर्पयेत् । स दीनोऽप्यधमर्णत्वमयत्नेन व्यपोहति

अष्टम्यां राजशाल्यन्नं यो दद्याच्छोणशम्भवे ।
तस्य सेवां विनाऽपि स्याद्राजलोको वशीकृतः ॥१३॥

गोधूमान्नंनवम्याञ्चशोणाद्रीशाययोऽर्पयेत् । राजयक्ष्मादयस्तस्यनभविष्यन्तिजातु च
दशम्यां शोणनाथाय यः करम्भंनिवेदयेत् । स भवेत्सर्वलोकानां सदैवप्रीतिभाजनम्
पृथुकैरुपहारान्य एकादश्यां प्रकल्पयेत् । वरुणाचलनाथस्य स भवेदकुतोभयः॥१६॥
द्वादश्यां शोणनाथाय सूपौदननिवेदनम् । यः करोति भवेत्तस्य निर्विघातो मनोरथः
यः सक्तूनरुणेशाय त्रयोदश्यां समर्पयेत् । तस्याव्याकुलचित्तत्वमश्रान्तमपि जायते
अर्पयेच्छोणनाथायफलानिविविधानियः । चतुर्दश्यांसमूढोऽपिसिद्धसारस्वतोभवेत्
यः पौर्णमास्यां शोणाद्रिनाथाय विनिवेदयेत । पनसस्य फलंतस्यचक्षूरोगोनजायते

कुहाञ्च सङ्गमे भक्त्या कन्दमूलादि योऽर्पयेत् ।
शोणाचलेश्वरायाऽस्य तुष्यन्ति पितरः किल ॥ २१ ॥

अश्विन्यामरुणेशाय दद्याद्वासांसि भक्तिमान् । भरण्यामरुणेशायदद्यादाभरणान्यपि ॥
कृत्तिकासु प्रदीपांश्च रोहिण्यां रौप्यमर्पयेत् । मृगशीर्षे मलयजमार्द्रायां हरिचन्दनम्
पुनर्वसौ मृगमदं पुष्ये कर्पूरमर्पयेत् । काश्मीरोद्भवमाश्लेषे मघायां तुहिनोदकम् ॥
ताम्बूलं पूर्वफाल्गुन्यां धूपमुत्तरफाल्गुने । कालागुरूंश्च हस्तर्क्षे चित्रायां यक्षकर्दमम्
स्वात्यांसुवासिनीवृन्दंविशाखायांप्रकीर्णकम् । मैत्रेमुक्तातपत्रंचज्येष्ठायांधेनुकान्यपि
मूलेमुक्तासरान्पूर्वाषाढे मुकुटमर्पयेत् । रत्नानि चोत्तराषाढे श्रवणे भद्रपीठिकाम् ॥
अष्टापदं धनिष्ठायां वासः शतभिषज्यपि । पूर्वाभाद्रपदे भोगानुत्तरायां तुरङ्गमान् ॥
रेवत्याञ्च रथं हैमं प्रदद्याच्छोणशम्भवे । दद्यात्कृत्वामहापूजां तत एवाऽर्पयेन्नरः ॥
पूज्यो राशिषु मेषादिष्वरुणेशो विशेषतः । सिन्दुवारैः कुरबकैःककुभैःपाटलैःक्रमात्
कुटजैर्नीपकुसुमैर्जीवन्तीमल्लिकादिभिः । सरोरुहैर्दवीमनकैर्नन्द्यावर्तसरोरुहैः ॥३१॥
पञ्चामृतेनस्नपयन्नुभयोरुपरागयोः । पञ्चाक्षरेण कुर्वीत शोणनाथस्य भक्तितः ॥ ३२ ॥
स्नपनं पञ्चगव्येन द्वयोरयनयोरपि । षडक्षरेण कुर्वीत गव्येन स्नपनक्रियाम् ॥ ३३ ॥
प्रणवेनैव कुर्वीत क्षीरेण स्नपनक्रियाम् । अरुणाचलनाथस्य भक्त्या विषुवयोर्द्वयोः
प्राह्णे स्याद्रुद्रतुलसी मध्याह्ने कृतमालकम् । अपराह्णे मल्लिका च शोणाद्रीशस्यशस्यते
अर्द्धोदये च स्नपयेत्सहस्रकलशोदकैः । शतरुद्रीयमुच्चार्य श्रीशोणाचलशम्भवे ॥३६॥

शिवरात्रौ विशेषेण त्रिशिखैर्बिल्वपत्रकैः ।
कमलैः कर्णिकारैश्च जागरूको यतेन्द्रियः ॥ ३७ ॥

गीतवादित्रनृत्यैश्च दिव्यागमविधानतः । पूजयेदपवर्गार्थं शोणशैले महेश्वरम् ॥३८॥
मासि पौषे च देवस्य कुर्यादाग्नेयमुत्सवम् । नवान्नैरुपदंशाद्यैर्व्याहृतीरुच्चरन्बुधः ॥
वैशाखेचविशाखायांशिवतन्त्रानुसारतः । शोणाचलेश्वरस्याऽस्यकुर्याद्दमनकोत्सवम्
प्राबोधिकं मार्गशीर्षे प्रातर्निर्माय सामभिः । महापूजां प्रकुर्वीतशोणशैलस्यभक्तिमान्
शनिप्रदोषेष्वार्द्रासु व्यतीपातेषु पर्वसु । सोमार्कवारयोश्चार्चेच्छोणाद्रीशं यथागमम्
दीक्षोपनयनोद्वाहपुत्रजन्मादिकेष्वपि । विशेषपूजां कुर्वीत शोणनाथस्य भक्तिमान् ॥
अपि स्वजन्मनक्षत्रे सम्पत्स्वापत्सु भीतिषु । प्रवेशनिर्गमनयोश्चार्चनीयोऽरुणेश्वरः ॥

व्रतिचक्रागमे पादबन्धने नववैभवे। अरुणेशार्चनं कुर्यादभियानेषु च द्विषाम् ॥ ४५ ॥
स्मरेदतिदवीयांश्चेत्पश्येत्पर्यन्तगो यदि। स्थितश्चेदरुणक्षेत्रे त्रिकालं पूजयेच्छिवम्
किमन्यद्वद वत्सेति उद्धृत्य भुजमुच्यते। अरुणक्षेत्रतो नाऽन्यदलं स्वर्गापवर्गयोः
स्मरणेन मनःश्रोत्रे श्रवणाद्दर्शनाद्दृशोः। जिह्वाञ्चकर्त्तनाच्छोणक्षेत्रंसद्यःपुनात्यलम्
अरुणेऽस्मिन्महाक्षेत्रे देहिभिर्लब्धजन्मभिः। जीवद्भिर्लभ्यतेभोगोमोक्षश्चोन्मुक्तजीवितैः
अन्यत्र मुक्तदेहानामप्यत्र श्राद्धकर्मणा। अपि पापात्मनां पुंसामपवर्गो भविष्यति॥

अयोध्यां मथुरां मायां काशीं काञ्चीमवन्तिकाम्।
द्वारकां चाऽरुणक्षेत्रमतिशेते न संशयः ॥५१॥
इत्युक्तवन्तं च शिलादपुत्रं मृकण्डुसूनुः पुनरप्युवाच।
माहात्म्यमेतन्महनीयकीर्ते! भूयोऽपि पृच्छामि वदस्व मह्यम् ॥ ५२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे काम्यकर्मवर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः

सृष्टिवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

अरुणाचलमाहात्म्यं विस्तरात्परिपृच्छता। मार्कण्डेयत्वयामन्येमयिन्यस्तोमहान्भरः
स्थाने कुतूहलाक्षिप्तं मनस्तव महामते। यः शोणाद्रीशचरितं न वेत्ति स नरः पशुः
कथं वा शक्यते वक्तुं ज्ञानानैरपि कात्स्न्र्यतः।
शोणाचलजुषःशम्भोर्माहात्म्यं महितोदयम् ॥ ३ ॥
कथं वा श्रुतमप्येतदाश्चर्यरसभावितैः। अशेषमवधार्येत प्रज्ञावत्प्रवरैरपि ॥ ४ ॥

इदानीं स्मर चित्रं तु चरित्रं स्मरवैरिणः। परामृतानुभूत्यैव सत्यं नृत्यति मे मनः॥
अद्भुतं शिवचारित्रमास्कन्दितमनोहरम्। मम वर्णयितुं कात्स्न्र्यान्नैव शक्नोति शेमुषी
तथाप्येष प्रवक्ष्येऽहमंशांशेन यथामति। पुण्यं शोणाद्रिनाथस्य माहात्म्यं श्रूयतांमुने
पुरादिदेवकल्पादौ निर्विकल्पो महेश्वरः। स्वेच्छया सकलं विश्वं पुनरप्युदभावयत्
उद्भावितञ्चतद्विश्वंस्रष्टुं पातुञ्चसर्वदा। अन्विच्छन्नादिदेवोऽसौब्रह्मविष्णूविनिर्ममे
असृजद्दक्षिणाङ्गेन त्र्यम्बकः परमेष्ठिनम्। विष्टरश्रवसं देवो वामाङ्गेन च सृष्टवान्।
ब्रह्माणं रजसा विष्णुं सत्त्वेन समयूयुजत्! नियुक्तौ देवदेवेनतौ,विरञ्च्यच्युतावुभौ
ईशाते सर्वजगतां सृष्टिरक्षाविधानयोः। मनसैव मरीच्यादीन्ससर्ज ब्राह्मणान्दश॥
दक्षं दक्षिणाङ्गुष्ठात्सृष्ट्वा प्रावर्तयद्विधिः।
मुखेन ब्राह्मणान्दोर्भ्यां क्षत्रियानूरुतो विशः ॥१३॥
शूद्रांश्च पद्भ्यांनिरमात्स्वयञ्च कमलासनः। मरीचितनयाज्जज्ञुःकश्यपाद्सुरास्सुराः
मरुतः फणिनो गृध्रागन्धर्वाप्सरसोऽपि च। मनुश्चयस्यसन्तानोमानवोऽयं प्रवर्त्तते
नानाज्ञातित्वमापाद्य नानाकर्मप्रवर्त्तकाः। अत्रेश्च समभूदार्षं क्षात्रं च द्विविधं कुलम्
पुलस्त्यपुलहाभ्यां च जज्ञिरे यक्षराक्षसाः। उतथ्यगीष्पतिमुखाजज्ञिरेऽङ्गिरसो मुनेः
भृगोरग्निः समुद्भूच्च्यवनाद्यास्तथर्षयः। वसिष्ठप्रमुखेभ्यश्च सम्बभूवुर्महर्षयः॥
यत्पुत्रपौत्रैर्भुवनमिदमापूर्यतेऽखिलम् ॥ १८ ॥
एवं ब्रह्माऽऽत्मजैः स्वीयैरिदमापूरयज्जगत्। कालेन वैभवेनाऽपि विसस्मारमहेश्वरम्
अच्युतोऽपिभृगोःपुत्रीमुद्वाह्यकमलालयाम्। मत्स्यादिरूपोजगतिभवन्नास्मरदीश्वरम्
सृष्टिस्थितिभ्यां द्रुहिणाब्जनाभौ स्वाधीनतां नूनमुपागताभ्याम्।
अतीव गर्वं दधतुर्न कस्य मदोऽधिकारेण भवेन्नरस्य ॥ २१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे सृष्टिवर्णनंनामाऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

———

नवमोऽध्यायः

ब्रह्मविष्णुविवादवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

अहमेव प्रभुरिति प्ररूढाधिकगर्वयोः । विरञ्च्यच्युतयोरासीद्विवादो मोहसम्भवः ॥
रजोविकाराभ्यधिकोबाह्येनीलइवोत्थितः । विश्वसृष्टिकरोविष्णंविरञ्च्योऽब्रूतगर्वतः

ब्रह्मोवाच

कथं त्वमधिकश्चासि विष्णो जनयितुर्मम । पितामहस्य लोकानांकिमेवमतिमोहितः
त्वत्त एवोदितौ दैत्यौ निहत्य मधुकैटभौ । दैत्यारिरिति मुग्ध त्वं गर्ववहसि केशव
त्वामेव सृजतो नित्यं बहुधा मम वेधसः । अद्याप्यायासजां पीडां न परित्यजतःकरौ
मम श्रमाम्भसोद्भूते महाम्भोधौ निमज्जतः ।
नैयग्रोधं न चोत्पन्नं कुतस्तेऽस्त्ववलम्बनम् ॥ ६ ॥
मदुपज्ञे महाम्भोधौ स्रवते कोऽपि पन्नगः । तदाश्रयस्त्वमूर्ध्वं ते पद्मं तच्चासनं मम॥
कुतस्तमोमये ब्रूहि त्वयि सत्त्वगुणोदयः । स वेत्सि कित्वं प्रकृतिनिद्राजडिमनिर्भरः
जलाशये प्रस्वपता दैत्यभीत्या जनार्दन ! । कथं त्वया रक्षिताऽसौ मदधीनाजगत्त्रयी
चतुर्भ्यो ममवक्त्रेभ्यो वेदा समुदयं गताः । चैतन्यरूपिणीशक्तिःकलत्रं मे सरस्वती
मया हि सृज्यते विश्वमिदं स्थावरजङ्गमम् । रक्ष्यते च तदिन्द्राद्यैर्मामकैःपुत्रपौत्रकैः
ततः कथय वैकुण्ठ मन्नियोज्येषु कश्चन । जगतामीश्वरान्मत्तःकथंनामातिरिच्यसे ॥

नन्दिकेश्वर उवाच

इत्थं सरोषसंरम्भे विधौ पौरुषभाषिणि । नारायणोऽपि सासूयंस्मित्वैवंसमभाषत

विष्णुरुवाच

विरञ्चे! मुञ्च संरम्भं वृथा खलु विकत्थसे । नाभीसरोजसञ्जातो मम त्वमवधारय
योगनिद्रां मयोन्मुच्य पुराह मधुकैटभौ । नचेद्यन्मथितौ ताभ्यां तथैवस्याःप्रणाशितः

सोमकप्रमुखान्दैत्यान्हन्तुमात्मेच्छया मम ।
धृतमत्स्यादिरूपस्य को वाऽन्यः सृष्टिकारणम् ॥ १६ ॥
न किञ्चिदपि पश्यन्ति रजसारूढदृष्टयः । रजोमयेन भवता किं निरूपयितुं क्षमम् ॥
अविनाभाविनी शक्तिर्ननु मे पद्मवासिनी । यस्याः कटाक्षमात्रेण जगत्त्रितयमेधते
भूतान्यमूनि कालेऽयमात्मनोऽप्यहमेव हि । मया विरहितंकिम्वात्रिषुलोकेषुविद्यते
आदित्या वसवोरुद्रादिक्पालामनवोऽप्यहम् । भूर्भुवःस्वस्त्रयीमेनांमदधीनांविचिन्तय
ममैव विनियोगेन सृष्टिशक्तिः स्वयं स्थिता ।
तन्मे त्रैलोक्यनाथस्य किं त्वं ज्येष्ठः समोऽथवा ॥ २१ ॥

नन्दिकेश्वर उवाच

एवं मोहान्धमनसोरन्योन्यं प्रतिगर्जतोः । ययावनल्पसमयः सम्वर्तसदृशस्तयोः ॥
उदयास्तमयौ स्यातां न तदा चन्द्रसूर्ययोः । नक्षत्राणि च ताराश्चग्रहाश्चक्षीणतांययुः
नाववुर्मरुतो वा न जज्वलुर्जातवेदसः । नान्तरिक्षं न च क्षोणी नदिशोऽपिचकाशिरे
समुद्राश्चुक्षुभुस्सर्वे पर्वताश्च चकम्पिरे । औषध्यःशोषमासेदुरवसेदुश्चजन्तवः ॥२५
पक्षमासर्तुवर्षादिकालस्य नियमो गतः । अहोरात्रव्यवस्थाऽपि प्रणाशं समुपाययौ ॥
इन्द्रादयो लोकपाला मरीच्याद्या महर्षयः । सर्वेऽप्यकालेसम्प्राप्तं कल्पान्तंमेनिरेतदा
एवं जाते महाक्षोभे भूताक्रन्दप्रचोदितः । भूतनाथो जगज्जातमविद्यायामबुध्यत ॥२८
व्यचिन्तयच्च विश्वात्मा विश्वसंरक्षणोद्यतः ।
अबाह्ययादृशाऽपश्यदनयोर्मोहकारणम् ॥ २६ ॥
स्वामिनंसकलैश्वर्यदातारं मां मदोद्धतौ । विस्मृत्य स्वं स्वमेवैतावमंसेतांजगत्प्रभू
अहो मोहस्यमाहात्म्यंयदिमौद्रुहिणाच्युतौ । जानानावपि मां सम्यग्भूतामेवमुद्धतौ
अज्ञानतिमिरोद्भूतिदूषिताशयलोचनः । जनः प्राप्तं स्तुतमपि प्रायो वस्तु न पश्यति
कृतापराधावप्येतौ निमग्नो मोहसागरे । मया नोपेक्षणीयौ हि लोकानांहितकाम्यया
इति निश्चित्य मनसा मायावैवश्यमेतयोः । देवो दयामहाम्भोधिर्व्यपोहयितुमैहत ॥
अहोऽनुकम्पातरुणेन्दुमौलेः स्वभावसिद्धा भुवनत्रयेऽस्मिन् ।

असौ प्रमोहाम्बुधिमध्यतोऽभूदाविर्निरस्तावपि धातृविष्णू ॥ ३५ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे ब्रह्मविष्णुविवादवर्णनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

दशमोऽध्यायः

युध्यतोर्ब्रह्मविष्ण्वोर्मध्येतेजोमयलिङ्गप्रादुर्भाववर्णनम्

मार्कण्डेय उवाच

आज्ञापय विभो मह्यं यथा शम्भुः सनातनः। अनुजग्राह मोहान्धौ वैकुण्ठपरमेष्ठिनौ

नन्दिकेश्वर उवाच

श्रृणुष्व सर्वं वक्ष्यामि विस्तरेण यथातथम्। यदेव देवो विदधे दयया भक्तवत्सलः
अथोदस्थात्तयोर्मध्येतथाविवदमानयोः। ज्योतिःस्तम्भत्वमभ्येत्यरोदोरन्ध्रनिरोधकः
महता जृम्भमाणेन तस्य ब्रह्माण्डभेदिनः। अन्तरिक्षमतिश्यामं समुत्क्षिप्तमिवाभवत्
विष्वग्विवर्णता तस्यज्योतिर्लिङ्गस्य तेजसा। दिशो विरेजिरेसद्योदूरविस्तारिताइव
तीव्रैस्तस्यमहाज्वालैःशोषिता इवसागराः। विमुक्तवीचिसंक्षोभाः स्वामेवप्रकृतिययु
र्व्यद्योतन्तदिविप्राग्वद्ग्रहास्ताराग‌णैःसह। तेजःस्तम्भात्समुद्भिन्नाःस्फुलिङ्गाइवकेचन
तेजसा तस्य शोणेन गैरिकेणेव रञ्जिताः। भौमरविश्रियं सर्वेऽप्यवहन्नवनीभृतः॥
समुद्रास्तत्प्रतिच्छायानिर्भराश्लिष्ट यादसः। पद्मरागशिलाखण्डे घटिता इव रेजिरे॥
प्रवालगुच्छैः प्रत्यग्रैर्लम्बिता इव पादपाः। नद्यश्च निर्भरोत्फुल्लकह्लारा इव रेजिरे॥
मही कुङ्कुमलिप्तेव दिशः सिन्दूरिता इव। सर्वारुणमिवव्योमसमन्तात्प्रत्यदृश्यत॥
ब्रह्माण्डकर्परमभूत्तन्महःपूरितान्तरम्। शोणितेनेव सम्पूर्णं कपालं कृत्तिवाससः॥१२॥
एवंप्रवर्द्धमानेन तेजःस्तम्भेन तेन च। अरुणाकारतां भेजे विश्वं स्थावरजङ्गमम्॥

तेजोलिङ्गं तदाश्चर्यं दृष्ट्वा त्यक्तमिथःक्रुधौ। अचिन्तयेतामेकैकं चतुर्मुखचतुर्भुजौ॥

किमेष वसुधां भित्त्वा शेषादीनांफणाभृताम्।
फणामाणिक्यमहसां राशिरुन्मुखतां गतः॥ १५॥

किं वा कल्पान्तसुलभप्रादुर्भावाःप्रभाकराः। द्वादशापिनभोभूम्योर्मध्येयुगपदुत्थिताः
आहोस्विन्मेघसंघर्षाद्वितताव्योममध्यतः। अन्योन्यं मिलिताः क्षिप्रानिपतन्त्यवनीतले
प्रतिघ्नन्नेष तेजोभिरक्ष्णोः शक्तिमनुक्षणम्। स्वनिर्विशेषिता शेषभूतजालः प्रवर्द्धते॥
एष उद्दीप्यमानोऽपि सन्तापायन कल्पते। नेदीयांस्यपि भूतानि न निर्दहति वह्निवत्
एतस्य कान्तिसङ्क्रान्त्या जगदेव न केवलम्। मदीयमपि शोणत्वमनुप्राप्तमहोवपुः
कस्मादेषसमुत्पन्नःकिंमूलःकिमुपाधिकः। कुतस्त्यः किमुपादानःकयाशक्त्याप्रकाशते
कियानवधिरेतस्य विष्वक्तिर्यगधोर्ध्वतः। अवगाढश्च पातालं कियन्मात्रमसाविति
तदेतदखिलं ज्ञातुं मनः पर्युत्सुकं मुहुः। इच्छत्युत्पतितुं व्योम प्रवेष्टुं च रसातलम्
इति चिन्ताभराक्रान्तौ तेजःस्तम्भावलोकनात्। उभावप्यवकुलितौ वैकुण्ठपरमेष्ठिनौ
अभाषत च गोविन्दः सुतरामेव गर्वितम्। हिरण्यगर्भमालोक्य स्मयमानमुखाम्बुजः॥

विष्णुरुवाच

अयमेवावयोर्ब्रह्मन्नन्योन्योत्कर्षकाङ्क्षिणोः। सत्यमेव परीक्षायै निकषःसमुपस्थितः
अमुष्य तेजसां राशेरपरिच्छेद्यसम्पदः। आद्यन्तौ ज्ञातुमेकेन न शक्यं ध्रुवमावयोः॥
यः पश्येन्मूलमग्रं वातेजसोऽस्यस्वयम्भुवः। सएव नावभ्यधिकोजगतांनाथ कोऽपिसः

नन्दिकेश्वर उवाच

इत्युभावपि विनिश्चिताशयौ मूलमग्रमपि तस्य वीक्षितुम्।
तेजसोऽतिमहतो बभूवतुः स्पर्धया विरचितोद्यमौ मिथः॥ २६॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे ब्रह्मविष्ण्वोर्मध्ये तेजोमयलिङ्गप्रादुर्भाव-वर्णनं नाम दशमोऽध्यायः॥ १०॥

एकादशोऽध्यायः

विष्णुनालिङ्गाधोभागशोधनवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

अथ हंसाकृति व्योमपदवीलङ्घनक्षमाम्। भेजे विरञ्चिस्तस्याग्रं द्रक्ष्यामीति कृतोद्यमः
जग्राह विष्णुर्वाराहं विग्रहं दृढविग्रहः। विश्वम्भराविनिर्भेदक्रोडासुलभवैभवम् ॥२॥
मूलं तस्य परिज्ञाय प्रत्यावर्तितुमुत्सुकः। कृत्रिमस्तब्धरोमैष दंष्ट्राभ्यामभिनन्महीम्
विदारयन्स पोत्रेण भूतधात्रीमवाङ्मुखः। महावराहो ददृशे तेजःस्तम्भंनमन्निव ॥४
क्रीडाक्रोडकठोरेण कण्ठघोषेण पूरयन्। पातालं बहुलोत्साहः प्रवेष्टुमुपचक्रमे ॥५॥
विवेश यत्रयत्राऽसौ तत्र तत्र तथास्थितम्। अवैक्षिष्टानलस्तम्भं तमेव कुहनाकिटिः
विदारितान्महीरन्ध्रात्प्रत्यदृश्यन्तभोगिनः। प्ररोहा इव शेषाद्यास्तेजःस्तम्भस्यकेचन
प्रत्यदृश्यत हेमाद्रेर्मूलकन्द इव स्थितः। आधारतां गतो दृष्टोह्यच्युतेनाऽऽदिकच्छपः
आराद्वसुन्धरागुल्फे धुरन्धरतया स्थिताः। दिक्सिन्धुराश्चदृश्यन्तेमदमन्थरबन्धुराः

मधुद्विषा च स महान्मण्डूकोऽपि विलोकितः।
अखण्डमडलं भूमेर्यस्य पृष्ठे प्रतिष्ठितम् ॥१०॥

आधारशक्तिमपि तामभ्यपश्यदधोक्षजः। यदनुग्रहतः शेषकूर्माद्या अपि धूर्वहाः ॥११॥
अतलं वितलं चैव सुतलं वितलं तथा। तलातलं च प्रतलं महातलमिति क्रमात् ॥
ददर्श सप्त पातालानपि वारिजलोचनः। तत्रत्यान्विविधाकारान्सर्वानपि सविस्मयः
अत्यगाद्भोगवत्याख्यांपुरींवैरोचनीमपि। जगाहेऽन्यांश्चदैत्यानामावसानतिगह्वरान्
इदं दृष्टमिदं दृष्टमित्युपारूढकौतुकः। मूलं मुग्धाशयस्तस्य विचिनोति स्म माधवः
अधस्तादपि गाढेन पयोधेस्तेनपोत्रिणा। तथैव तेजःस्तम्भः स निर्विकारमवैक्ष्यत ॥

दलिता केवलं पृथ्वी पाथोराशिर्विलोलितः।
नैवाऽलोक्यत तन्मूलं कोलरूपेण विष्णुना ॥ १७ ॥

इत्थंवर्षसहस्राणिभ्रान्त्यासम्भ्रान्तमानसः। नालम्बभूवतन्मूलंलीलाक्रोडोविलोकितुम्
अवरुग्णखुरः क्षुण्णदंष्ट्रो विध्वस्तविग्रहः। भग्नपोत्रः स भूदारो जगाहे बहुलं श्रमम्
श्रान्त्यानिश्वसतस्तस्यतादृग्दर्पोविशृङ्खलः। ननाशतत्क्षणात्साकंतन्मूलावेक्षणेच्छया
अनिर्व्यूढप्रतिज्ञोऽपि प्रत्यावर्तितुमुत्सुकः। न चक्षमे सरोजाक्षश्चलितुं च पदात्पदम्
श्रमान्धचक्षुषस्तस्य पातालान्तरवर्त्तिनः। तत्तेज एव पन्थानं पुनरप्युदभावयत् ॥२२
कथंकथञ्चिदुत्तीर्णोऽप्यकूपारादपारतः। स्वेदाम्भःसागरस्रावे मग्नोऽभूच्छद्मशूकरः ॥
रज्ज्वेव तेजःस्तम्भस्यप्रभया सानुबद्धया। लब्ध्वाचलं वनं कष्टंन्यवर्त्तिष्ट जनार्दनः
नावैक्षि यन्मया मूलममुष्य महसां निधेः। ततः स्रष्ट्राऽपि नो दृष्टःशिरोभागःकथञ्चन
अमुष्य महसां राशेः प्रागभूद्यत्रसम्भवः। ततो निवृत्त्य यास्यामिशरणंशिवमीश्वरम्

स हि विश्वाधिको देवश्चिरं मोहान्धचक्षुषा।
यद्विस्मृतो मया तस्माद्दुर्विपाकोऽजनीदृशः ॥ २७ ॥
एवं विनिर्धार्य विमुक्तदर्पो निवृत्तवानाशु सरोरुहाक्षः।
तमेव देशं प्रबभूव यत्र स्तम्भः स तेजोमयतां दधानः ॥ २८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे विष्णुना लिङ्गाधोभागशोधन-वर्णनंनामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः

ब्रह्मणा लिङ्गोपरिभागशोधनवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

ततस्तेजोमयं स्तम्भमनुसृत्य पितामहः। उत्पपातोन्मुखो वेगान्निरालम्बे नभस्तले ॥
द्रुतमुत्पततस्तस्य पक्षावेगेन वारिताः। व्यशीर्यन्त समुद्भ्रान्ताः प्रणुन्ना इव वायुभिः ॥

स वेगादुत्पतन्दूरं नाक्ष्णोर्विषयतामगात् । केवलं दीर्घदीर्घैव रेखा व्योम्निव्यभाव्यत मायामरालो ददृशे तेजःस्तम्भस्य पार्श्वतः । संध्यापयोधराभ्यर्णचारीव रजनीकरः ॥ प्रागत्यागादुत्पतता ततोऽध्वानं पयोमुचाम् । विमानपदवीं पश्चात्तारावर्त्मं ततः परम् तेजसां यानिधामानिह्यत्युच्चान्यध्र्वचारिणाम् । अतिचक्रामवेगेनतान्यसौकुहनाखगः मरुतो मनसो वापि जवः सूक्ष्मतराकृतेः । सोऽभूदधःकृतस्तेन हंसेन गमनादिना ॥ यथा यथा चोत्पपात सुदूरं श्रमितच्छदः । तथा तथा च ददृशे तेजःस्तम्भः समुन्नतः अतीत्य मरुतां स्कन्धान्सप्त सम्प्राप्तविस्मयः । बिभेदाऽण्डकटाहं च ज्वलन्तंतमुदैक्षत कथं वाऽदृष्टमूलस्य स्थातव्यं पुरतो हरेः । अविमोचयतः शौरेरसमासमशोर्षताम् ॥ अनिर्व्यूढप्रतिज्ञस्य दीर्घैः किंवाममाऽसुभिः । तदत्रौपयिकं किंस्यात्कार्यंकावागतिर्मम अति सन्धित्सतो विष्णु' कस्सहायो भविष्यति । आर्जवंनैवनिर्जेतु'प्रतिवादिनमक्षमः छद्मनावातिरस्कुर्यान्मानोहि महतांधनम् । इति सञ्चिन्तयत्येवंविरिञ्चोव्याकुलात्मनि आकाशे ददृशे नाऽतिदूरे किमपिनिर्मलम् । ऐन्दवी किमियंरेखातस्याः कथमिहागमः यद्वामृणालंतरिसधौविंयत्यस्यां कुतस्तु सः । इति तस्मिन्ससंदेहेनेदीयस्तंतदागतम् अबोधि केतकीवर्हमिति राजोवजन्मना । तत्पर्युषितमप्युद्यत्सौरभं वस्तुशक्तितः ॥ हिरण्यगर्भो विमलमगृह्णात्केतकच्छदम् । गृहीतमात्रं तेनैतत्सचैतन्यं किलाऽब्रवीत् ॥

केतक उवाच

मा गृह्णासि किमर्थं त्वंमुञ्च मां विश्रमोद्यतम् । वर्षाणांशतसाहस्रमुत्पत्यैवंविहायसा

नन्दीश उवाच

तथा समेधमानं तं दृष्ट्वा श्रममखिद्यत । अचिन्तयत्पद्मसूतिरत्यन्तं विहताशयः ॥१६॥
अनिर्व्यूढप्रतिज्ञावान्नीचतामतिसंश्रितः । आक्रान्तरोदोविवरः क्व राशिस्तेजसामसौ
अहमेतत्परीक्षायां क्व परिछिन्नपौरुषः । भज्येते इव मे पक्षौ दृशा चान्धायते इव ॥
प्रध्वंसन्त इवाङ्गानि पतामीवाऽहमप्यधः ॥ २१ ॥
किंवाऽन्यद्वहुनोक्तेनसहनिश्वासवायुभिः । ममप्राणाश्चनियतंनिर्गच्छन्तीवसाम्प्रतम्
अहङ्कारमदग्रन्थिरयं त्रटतु चित्ततः । मुकुन्देन सह स्पर्धा सा च शीघ्रं प्रणश्यतु ॥

यद्वेष रोदः कुहरपरिणाहाधिकोद्यमः । औन्नत्यमयतेऽद्यापि स्तेजःस्तम्भो यथा पुरा तदस्य तेजसां राशेर्नाऽहं नारायणोऽथवा । कारणं दूरतश्चान्ये महेन्द्रप्रमुखाःसुराः इतो नोत्पतितुं शक्तिरस्ति मे तन्निवर्त्तये । इति निश्चित्यमनसाविधाताजातविस्मयः प्रत्यभाषत तं कस्त्वं कुतो वा प्राप्तवानिति । स च प्रत्यब्रवीदेनं वेधसं केतकच्छदः केतकच्छदएवाऽऽसंसचैतन्यःशिवाज्ञया । तेजःस्तम्भात्मनःशम्भोरस्यमूर्ध्निचिरंस्थितः

भूलोक इच्छया वस्तुं ततः सम्प्राप्तवानहम् ॥ २६ ॥
इत्थं श्रुत्वा केतकीवर्हवाचं लब्ध्वाऽऽश्वासं तं किलाम्भोजभूतिः ।
ब्रूहि त्वं मे तत्कियत्यन्तरे वा तेजःस्तम्भस्याऽग्रमित्याबभाषे ॥ ३० ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे ब्रह्मणा लिङ्गोपरिभागशोधनवर्णनं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः

लिङ्गोपरिभागशोधनगमनकालेऽध्वखेदखिन्नेनब्रह्मणाऽसत्यसाक्ष्याथ-केतकच्छदप्रार्थनावर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

केतकीवर्हमप्येनं विहस्य पुनरब्रवीत् ।

केतक्युवाच

अपि मूढ ! न किञ्चित्त्वं वेत्सि कस्त्वं कुतोऽन तत् ॥३१ ॥
ईदृश्यः परितोलग्ना यस्मिन्ब्रह्माण्डकोटयः । तस्य प्रमाणमेतावदिति को वेदितुं क्षमः
चतुर्युगायुतैर्यातं ततो निपततो मम । इदानीमपि नाप्नोति तन्मध्यं किल भूतलम् ॥
इति ब्रुवाणमेनं च नमस्कृत्य सरोजभूः । हित्वा निजमहङ्कारमभाषत कृताञ्जलिः ॥

ब्रह्मोवाच

महात्मन्सत्यमेवाऽस्मिमूढोहंकेतकच्छद !। ब्रह्मणाहिमयास्पर्द्धाविष्णना सहनिर्मिता

द्वाभ्यामपीदमावाभ्यां विस्मृतं शिववैभवम् । यन्नौ महानभूद्गर्वस्सर्गसन्त्राणमात्रतः
हेपणो संकथा तावदास्तामद्याऽप्यहंयतः । स्पर्द्धयान विमुक्तोऽस्मिबद्धयागरुडध्वजे
सख्यं साप्तपदीनं हि कथ्यते तद्भवान्मयि ॥ ८ ॥

असंस्तुतधियंहित्वाकर्तुमर्हस्यनुग्रहम् । अहंविष्णुश्चमोहान्धौतेजःस्तम्भस्यवीक्षणात्
हंसकोलाकृती दध्वो मिथः साम्यंव्यपोहितुम् । मूलंदिदृक्षुःसदशांकीदृशींयातवानिति
न जाने मम चाऽस्याऽग्रं दिदृक्षोरीदृशी दशा । गतमुड्डीयमानस्य मे सहस्रेण हायनः
जातश्रमोऽस्मि नितरां वियुज्य इव चाऽसुभिः ।
दिष्ट्याऽद्य भद्र ! लब्धस्त्वं मयाऽऽलम्बोऽवसीदताम् ॥ १२ ॥

तन्मेकुरुष्वमित्रस्यसफलांयाचनामिमाम् । सरस्वाऽहंसहसञ्जल्पादस्मिदासोऽनुषञ्जनात्
तत्त्वया करणीयैवं प्रार्थनैषा कृताञ्जलिः । यदि पश्यति मूलं स जितोऽहममुना तदा
यद्वा न पश्यति तदाऽप्यस्मिसाम्यमुपेयिवान् । इदंद्वयमपिप्रायो ममाऽतिहेपणंसखे !
त्वयैवपरिहार्यत्वमिदानी समुपागतम् । अनृतामभिभाषत्वमुचितां च सुहृत्कृते ॥
गिरमेकामिमामग्रे चक्रपाणेरुदीरय । एष हंसाकृतिर्ब्रह्मा तेजःस्तम्भस्वरूपिणः ॥१७॥
अत्युच्चं दृष्टवानग्रमत्र साक्ष्ये स्थितोऽस्म्यहम् ।
तेनापि तेजःस्तम्भत्वमेयुषा चन्द्रमौलिना ॥ १८ ॥

सम्भावितोऽयं सुतरां पित्रेवहि पितामहः । अतोऽयमेवाऽभ्यधिकोभवतोविष्टरश्रवाः
इत्युक्त्वा मम साहाय्यं सुमहत्क्रियतां त्वया ॥ २० ॥

नन्दिकेश्वर उवाच

एवं भूयः प्राथितोऽयं विधात्रा दाक्षिण्यार्द्रः केतकीबर्हकोऽपि ।
तेजःस्तम्भाभ्यर्णभाजे तथैव प्राहाऽशेषं विष्णवे ब्रह्मवाक्यम् ॥२१॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे ब्रह्मणाऽसत्यसाक्ष्यार्थं केतकच्छद-
प्रार्थनावर्णनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः

शङ्करप्रादुर्भाववर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

सोऽपि ब्रह्माणमुद्वीक्ष्यतावताद्विगुणंस्मयन् । नाग्रं दृष्टमनेनेति निश्चिकायविवेकवान्
अनुग्रहीतुं मां मुग्धं हन्तुं चाऽस्य विधेर्मदम् । देवदेवः स एवाऽलं भूतभर्तेत्यमन्यत॥
मूलसन्दर्शनाशक्त्यातेजःस्तम्भस्यमे मदः । व्यपेत एव मन्येऽद्ययद्भक्तिस्त्र्यम्बकेऽजनि
स्तूयते वीतगर्वत्वात्स इदानीं महेश्वरः । यस्यदक्षिणवामाभ्यामङ्गाभ्यां नौ समुद्भवौ
अद्याप्यवीतगर्वत्वाल्लब्ध्वाऽसकूटसाक्षिणम् । हिरण्यगर्भोमामेवमतिसन्धातुमिच्छति
तदद्य सकलस्याऽपि दुःखस्याऽपनये क्षमः । स एव शरणत्वेन प्राप्तव्यः शङ्करो मया
तथा कृतापराधस्य कृतघ्नस्य गुरुद्रुहः । तमृते रक्षिता कोऽन्यस्तमेव स्तौमिशङ्करम्

विष्णुरुवाच

जय पृथ्वीमयाकार जय चापोमयाकृते !। जय प्रभाकराकार जयामृतकराकृते ॥ ८ ॥
जय वैश्वानराकार जय गन्धवहाकृते । जय होतृमयाकार जयाकाशमयाकृते ॥ ६ ॥
रक्ष मां त्रिगुणातीत रक्ष मां कालविग्रह ! । रक्ष मामक्षयैश्वर्य रक्ष मां करुणाकर ॥
स्रष्टा त्वं सर्वजगतांरक्षितासर्वदेहिनाम् । हर्ता च सर्वभूतानांत्वांविनैवास्तिकोऽपरः
अणूनामप्यणीयांस्त्वं महांस्त्वं महतामपि । अन्तर्बहिस्त्वमेवैतज्जगदाक्रम्य वर्तसे ॥
निगमास्तव निःश्वासा विश्वं ते शिल्पवैभवम् ।
स त्वं त्वदीय एवाऽसि ज्ञानमात्मा तव प्रभो ! ॥ १३ ॥
अमरा दानवा दैत्या सिद्धा विद्याधरा नराः ।
प्राणिनः पक्षिणः शैलाः शिखिनोऽपि त्वमेव हि ॥ १४ ॥
स्वर्गस्त्वमपवर्गस्त्वंत्वमोङ्कारस्त्वमध्वरः। त्वंयोगस्त्वंपरासम्वित्किंत्वंनभवसीश्वर
त्वमादिर्मध्यमन्तश्च तस्थुषां जग्मुषामपि । कालस्वरूपतांप्राप्यकालयस्यखिलं जगत्

परेशः परतः शास्ता सर्वानुग्राहकःशिवः । स एष मे कथङ्कारं साक्षाद्भवति धूर्जटिः
यंदृष्ट्वा शरणं प्राप्तो निःश्रेयसमवाप्नुयात् । अथवास्तौमि तद्धामजातमात्रंयथामति
तच्छ्रुत्वैष कृपां कुर्यादवश्यं सर्वतःश्रुतिः । इति निश्चत्य वैकुण्ठः स्तोतुं समुपचक्रमे
तमेव तैजसं स्तम्भं प्रणम्य परमेश्वरम् । आदिमध्यान्तररितं मत्वा त्वं जगदीश्वरम्
हठात्तेन विरञ्चेन वार्यमाणोऽपि सस्मितम् ।

श्रीविष्णुरुवाच

जय देव महादेव वामदेव वृषध्वज । कालान्तक क्रतुध्वंसिन्नीलकण्ठेन्दुशेखर ॥२१॥
जय शम्भो शिवेशान शर्व त्र्यम्बकधूर्जटे । स्मरवैरिन्पुरारातेस्थाणो भव महेश्वर ॥
जयेश खण्डपरशो शूलिन्पशुपते हर । सर्वज्ञ भर्ग भूतेश कपालिन्नीललोहित ॥२३॥
जय रुद्र मखाराते पिनाकिन्प्रमथाधिप । गङ्गाधर व्योमकेश गिरीश परमेश्वर ॥२४॥
जय भीम मृगव्याध कृत्तिवासः कृपानिधे । कृशानुरेतः कैलासे नित्यमेव हि वर्तसे
त्वदाज्ञया मरुद्वाति फणी वहति भूभरम् । दीप्यतः सूर्यशशिनौ ब्रह्माण्डं प्लवतेऽम्बुधौ
ज्योतींषि सञ्चरन्तेखे सर्वंत्वच्छासनात्प्रभो । अहं ब्रह्मा च जगतांसर्गसन्त्राणयोरलम्
विधाय कल्पसे पुष्ट्यैसूतेसस्यानिमेदिनी । नाक्रामन्त्यब्धयःसीमांयच्चत्वन्महिरैवसः
अणिमादिमहासिद्धिनिःसाधारणवैभवः । कथं त्वाममरैरन्यैरुपेक्षे समभिष्टुतम् ॥
विशुक्त्वे विस्मरास्त्वां स्मरामः सङ्कटेऽपि च ।
न रोषो जातु भक्तेषु प्रसादः सर्वदैव ते ॥ ३० ॥
यदाविधित्सेर्भक्तित्वंयदाचप्रावृणोषिताम् । मोहबोधौ तदापुंसां कल्पेतेबन्धमोक्षयोः
इति स्तुतस्साञ्जलिबद्धपाणिना पतिः पशूनामथ चक्रपाणिना
कृतापहासे च सरोजसम्भवे मदोद्धते प्रादुरभूद्दयानिधिः ॥ ३२ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे शङ्करप्रादुर्भाववर्णनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः

ज्योतिर्लिङ्गादाविर्भूतायशङ्करायविष्णुकृताप्रार्थना शङ्करद्वाराब्रह्मणेछद्म करणेऽसन्तुष्टिः ब्रह्मणाशिवस्तुत्युद्यमवर्णनञ्च

नन्दिकेश्वर उवाच

तेजःस्तम्भं विनिर्भिद्यसन्ध्याभ्रमिवचन्द्रमाः । कैलासकूटधवलं वृषेन्द्रमधितस्थिवान्
जटाजूटवता बालचन्द्रचूडेन मौलिना । कपालमालिकां वैधीं स्रजं चारग्वधीं दधत्
नागकुण्डलिभिः फालफलकोद्भासिलोचनैः । पञ्चभिर्वदनैर्दीप्तैः क्ष्वेडकल्माषकन्धरैः
शूलं कपालं डमरुं सारङ्गं परशुं धनुः । खट्वाङ्गममलं खड्गं दोर्भिर्नागञ्च धारयन्
२वसितोद्धूलिताकारो गजचर्मोत्तरीयवान् । सर्वालङ्कारसम्पन्नः सर्वदेवैरभिष्टुतः
परिधानीकृतव्याघ्रचर्मा ताभ्यामदर्शि सः । रूपं दृष्ट्वा स आनन्दं ननर्त नलिनेक्षणः ॥
न किञ्चिदपि जानानो मुमोह च सरोजभूः ॥ ७ ॥
दृशाऽभिनन्द्य माधवं प्रसन्नया महेश्वरः । अथोदतिष्ठिपच्च तं सहुङ्क्रियश्चतुर्मुखम् ॥
जगाद चाधिकारितामदाद्युवांसमुद्धतौ । न लज्जितव्यमत्रवामयं क्रमोऽधिकारिणाम्
परीक्ष्य वैभवं मम प्रबोधवानभूद्धरिः । अयं न जातु पद्मभूश्छलन्मनो दुरात्मवान् ॥
अशासि पञ्चवक्त्रता यदोपहासितो ह्यहम् । पुनःस्वपुत्रिकारतिमैयैष शिक्षितोऽभवत्
तृतीय एष मन्तुरप्यहो कथं नु सह्यते । तदस्य तुङ्गप्रतिष्ठया क्वचिन्न भूयतां विधेः ॥
अयं च केतकच्छदो यदाप कूटसाक्षिताम् । अतः परंनजातुतन्ममैतु मूर्ध्नि संस्थितिम्
शप्त्वैवमेतौ गिरिशः प्रीत्या विष्णुमभाषत ॥ १४ ॥

श्रीमहेश्वर उवाच

वत्स ! मा भैः प्रसन्नोऽस्मि भवते भक्तिशालिने ।
ननु त्वमङ्गान्मे जातस्सात्त्विकोऽसि विशेषतः ॥
माहेश्वराग्रगण्योऽसि जगत्यां हि यथा पुरा ॥ १५ ॥
न तवाऽतः परं जातु भक्तिहानिर्भवेन्मयि । प्रतिक्षणं वर्द्धमाना कल्पते च विमुक्तये ॥

इत्यनुग्रहकृतं त्रिलोचनं भक्तिभाजि निरहङ्क्रिये हरौ ।
भीतिमानवनतः स्वयं विधिः स्तोतुभारभत क्लृप्तवन्दनः ॥ १७ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे ब्रह्मकृतशिवस्तुत्युद्यमवर्णनं नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

षोडशोऽध्यायः

ब्रह्मकृतस्तवमनुशिवप्रसादेनब्रह्मविष्णुभ्यांवरप्रदानं शिवाज्ञयाऽरुणाचलेश-मन्दिरनिर्माणम्

ब्रह्मोवाच

देवदेव तवैश्वर्यं केन शक्येन वेदितुम् । विना भाग्यैक्यसुलभं भवदीयमनुग्रहम् ॥ १ ॥
अकर्तृकाणिवाक्यानिऐश्वर्यन्तेनिरत्ययम् । नस्तोतुंशक्यतेकिन्तुनमस्कुर्वन्तिदूरतः
को विष्णुः कोऽहमेते वा दिक्पाला वासवादयः ।
त्वमेव देव कर्त्ताऽसि जगत्सृजनरक्षयोः ॥ ३ ॥
पतिस्त्वं पार्वतीनाथपशवोवयमप्यमी । बद्ध्वं पाशेन मोक्तुम्वात्वमेवास्मान्प्रगल्भसे
ड्विंशत्तत्त्वरूपस्त्वमभितश्चाभिवर्त्तसे । को विदःकोविनिर्णेतुं तवयाथात्म्यमीश्वरः
किरातः किल देवस्त्वंसारमेयैःकिलागमैः । षड्वर्गहिंस्रान्संहर्तुं करोष्याखेटकौतुकम्
देवदक्षाध्वरे पूर्वं वीरभद्रस्त्वदाज्ञया । कां कां शिक्षामकार्षीन्नइतिकाऽपि विडम्बना
तव कालाग्निरूपस्य सर्वब्रह्माण्डदाहिनः । पोषणात्पुष्पचापस्य प्रायो जिह्रेति शेमुषी
कृतापराधः शूलेन त्वयादीर्णोजलन्धरः । अन्तकोऽन्धकदैत्यश्च प्रतिवीरश्चकोऽस्तिते
अधारयिष्यत्कण्ठेनकालकूटं न चेद्भवान् । कथं च धारयिष्यामोवयंसर्वेऽपिजीवितम्
देवदारुवने पूर्वं मुनीन्केवलकर्मठान् । प्रक्षोभ्य धूर्तवेषस्त्वंदययाऽन्वग्रहीस्तथा ॥११॥
अङ्घ्रिणाक्रान्तवान्नो चेदत्युग्रां त्वमपस्मृतिम् ।
तयाक्रान्तमिदं कृत्स्नमन्धकारायते जगत् ॥ १२ ॥

अर्धनारीश्वरं रूपं त्वयाचेन्न प्रकाशितम् । प्रभवामि कथं स्रष्टुं जगदेतच्चराचरम् ॥
भवता स्तम्भितःशम्भोसंरम्भाज्जम्भजिद्भुजः। कियन्तंहन्तकालन्तेजयस्तम्भइवस्थितः
भिक्षोःकपालमापूर्य रुधिरेणाऽऽत्मनो हरिः । शूलेनोत्क्षिप्य मुमुहे ह्येतत्त्वमवधारय
न चेदशिक्षयः सर्वशस्त्रास्त्राण्यनुकम्पया । निर्वापयेत्कथं वैरं क्रुद्धोऽपि जमदग्निभूः
नृहरिं शरभाकारः समहार्षीन्न चेद्भवान् । स एव संहरेद्विश्वं हिरण्यकशिपोरपि ॥
त्वमाचकृक्षःकल्पाब्धौ कैवर्त्तोमत्स्यकच्छपौ । हरिं बद्ध्वाऽहिराट्सूत्रैर्नृसिंहमथसूकरम्
एकोने पद्मसाहस्रे स्वनेत्रेण कृतार्चनम् । शूलिन्सुदर्शनं दत्त्वा दैत्यद्विषमतूतुषः ॥

नन्दिकेश्वर उवाच

स्तुत्यैवमस्य विष्णोश्चप्रार्थनेनप्रसेदिवान् । धूर्जटिःसृष्टिकर्तृस्त्वंपुनरस्याऽभ्यमन्यत
समज्यासु द्विजानां च पूजनं चाऽन्वशिष्टवान् । उभावप्यब्रवीदेतौवात्सल्याच्चन्द्रशेखरः

श्रीशिव उवाच

वत्सौ युवां न ज्ञात्वैवं भूयो भवतमुद्धतौ । गुरुं स्मरन्तौमामेव जाग्रतं सृष्टिरक्षयोः
इह प्रदेशे युवयोर्यन्मयाऽनुग्रह कृतः । पुण्यक्षेत्रमिदं पुंसां ततो मोक्षाय कल्पताम्
योजनत्रयमात्रेऽस्मिन्क्षेत्रेनिवसतांनृणाम् । दीक्षादिकंविनाप्यस्तुमत्सायुज्यंममाज्ञया
यदा तिरश्चामप्यत्र स्थावराणां च देहिनाम् । अबुद्धिपूर्विकाबुद्धिरपवर्गस्यजायताम्
नृणां च दर्शनाद्दूरे कैवल्यं स्मरणेन वा । अस्तु वेदान्तविज्ञानं नसाध्यंनिष्प्रयासतः
शुभाय तैजसीमूर्तिःस्थावरामममशाश्वती । अरुणाद्रिरितिख्यातानित्यमेवाऽत्रवर्त्तताम्
युगात्ययेऽपि नैवं तु मज्जयेयुर्महाब्धयः । न चालयेयुर्मरुतो न दहेयुश्च वह्नयः ॥
ज्योतिर्मयमिदं लिङ्गं ज्योतिःष्वपि न जातुचित् ।
क्रमन्तां निर्गमागत्या खेचराणि समन्ततः । २६ ॥
यस्यानुग्रहमिच्छामिजन्तोस्तस्याऽत्रसम्भवः । देहान्तेकल्पतांमुक्त्यैविनौपनिषदीगिरः
एष दूरात्प्रणामेन निकर्षाच्च प्रदक्षिणात् । अपि पापात्मनां पुंसामस्तुनिश्रेयसप्रदः ॥
अत्रैवनियतंवासाःसम्भवन्तिमहात्मनाम् । तस्मात्स्थलमिदंहित्वानगन्तव्यंकदाचन
शोणाचलमनादृत्य क्वचित्स्थित्वाऽपिमुक्तये । तस्माद्युवांविधिहरीव सतंचात्रनित्यशः

नन्दिकेश्वर उवाच

इत्युक्तवन्तं कामारिं प्रणम्य विधिमाधवौ । तौ व्यज्ञापयतां देवं दूरीभवदहङ्क्रियौ

विधिमाधवावूचतुः

एवमेतज्जगदाधार जगदाधारतांगतः । आस्तां गिरिरसौ किंतु तेजोह्यस्यसुदुस्सहम्

अतोऽयमुत्तमो रुद्र तेजः सामान्यशैलवत् । तिष्ठत्वभेद्यमहिमा निश्रेयसमहाखनिः ॥

विवृणोति निजं ज्योतिर्विश्वस्याऽस्य समृद्धये ।

प्रत्यब्दं कार्त्तिके मासि कृत्तिकासु दिनात्यये ॥३७॥

शर्मदोऽपिनृणांदेवशोणाद्रिस्तवशासनात् महत्त्वादर्चितुंशक्योनस्याद्भक्तस्यकस्यचित्

एतस्योपत्यकायां तदद्यारभ्यास्मदर्थनात् । देवेन सन्धिातव्यमवन्यां लिङ्गरूपिणा

तत्रारुणगिरीशानमावामाराधयावहे । अभिषेकानुलेपाद्यैरुपचाररैर्यथाविधि ॥४०॥

सन्त्यत्र केशराश्चूता नागपुन्नागकेसराः । आरग्वधाः कुरबका मालूराः पाटलाअपि

अत्रैव सन्निधातव्यं देवदेव दयानिधे । यतस्त्वद्भक्तिदार्ढ्यं नौ भवतात्त्वदुपासनात् ॥

नान्यथा चित्तशुद्धिर्नौ देवेऽप्येवं प्रसेदुषि । अनाद्यविद्यावृतये यो भविष्यतिनित्यशः

शोणाद्रेः पूर्वदिग्भागे स एष भृशमुन्नतः । स एवाऽलं निवासाय देवस्य हृदयङ्गमः॥

साङ्गवेदा धर्मशास्त्रं पुराणानि शिवागमाः । कृत्वाच सकलाःप्रोक्ताभवतैवभवावयोः

निःश्रेयसाय भक्तानांत्वयैव गुरुरूपिणा । अष्टाविंशतिराख्याताआगमाःशैवसञ्ज्ञिताः

तेषुकस्य प्रकारेणकुर्वाणौत्वदुपासनाम् । कदाप्यज्ञानजामार्तिंनाऽधिगच्छाव शङ्कर ।

नन्दिकेश्वर उवाच

इति तौ धातृगोविन्दौ पादपद्मावलम्बिनौ । जगाद करुणामूर्त्तिर्जगतीभृत्सुतापतिः

श्रीमहादेव उवाच

युक्तमुक्तमिदं भद्रौ मयाऽप्येवं मनीषितम् । कामिकोक्तेन मार्गेण मामर्चयितुमर्हथः॥

मोहतो विस्मृता मन्ये भवद्भ्यां शैवसंहिता । अधुना मत्प्रसादेन पुनरुद्भासतां हृदि॥

नन्दीश उवाच

इत्युक्त्वा श्रीशवागीशौ गिरिशोऽन्तरधादथ । तदा प्रादुरभूत्तत्रलिङ्गं किमपि मङ्गलम्

तच्चाऽवलोक्यसाश्चर्यौमुकुन्दकमलासनौ । मुहुः प्रणम्यसानन्दंप्राच्यर्तुष्टुवतुश्चिरम्

तावकारयतां शोणगिरिनाथस्य चाऽऽलयम् ।नानाशिल्पाद्भुतंविश्वकर्मणा प्रचयेनच

खानयामासतुस्तत्र सरः किमपि पावनम् । अभिषेकाय देवस्य सर्वतीर्थमयं नवम् ॥

अरुणाख्यं पुरं चारात्कल्पयामासतुश्चिरम् ।

सिद्ध्यै नोत्कण्ठते लब्ध्वा कैलासायाऽपि धूर्जटिः ॥ ५५ ॥

तस्यां ब्रह्मर्षयो देवा गन्धर्वादिव्ययोषितः । सिद्धविद्याधरा यक्षाः पौरत्वंसमुपाययुः

तीर्थानि धार्य कूपत्वं गङ्गाद्याःसरितस्तथा । नन्दनादीनि च वनान्यभवन्निष्कुटत्वतः

गोलोको गोगोष्ठतयानैगमत्वंकिलागमाः । शैलाश्चगोपुरादित्वंस्मृतयोविधितांययुः

भूताः प्रेताः पिशाचाश्च वेतालाः कटपूतनाः । प्रपन्ना मानुषं देहंतस्यांकिलपृथग्जनाः

देवोऽपि धूर्जटिस्तस्यां कौतुकी सिद्धरूपधृक् ।

योगित्वंसमुपास्थाय मात्राकौपीनमुण्डधृक् ॥ ६० ॥

न केनचिदविज्ञातः सदा सर्वत्र दीप्यति । तौ च केशवलोकेशौजटिलौभस्मगुण्ठितौ

दान्तौ शोणाद्रिनाथं तमर्चयामासतुश्चिरम् ।तत्रत्यानाञ्च सर्वेषांवर्णानामानुगुण्यतः

दीक्षादिकानि चक्राते स्वयमाचार्यतां गतौ । क्रमेण हृतनिर्माल्यौ सर्वागमरहोविदौ

प्रातः स्नात्वा समाहृत्य पुष्पपत्रादिकं फलम् । मन्त्रंचारुणनाथस्यततएव रहः श्रुतम्

जञ्जल्पाकौ जजपतुः सर्वमन्त्राधिकं सदा । धूपप्रदीपनैवेद्यैर्गीतवादित्रनर्तनैः ॥६५॥

प्रदक्षिणानमस्कारैर्मुद्राबन्धैर्नवैर्नवैः । आसनेन च मूर्त्या च मूलेन च यथाविधि ॥

पञ्चब्रह्मषडङ्गाद्यैरर्चयायासतुः शिवम् । एवं वर्षसहस्राणि षोडशारुणशङ्करम् ॥६७ ॥

वेधाविष्णू समाराध्य शिवज्ञानमवापतुः ॥ ६८ ॥

इतीदमश्रावि मया रहस्यं पितुः शिलादस्य मुखात्पुरा यत् ।

निवेदितं चाऽद्य तदेव तुभ्यं किमन्यदाकर्णयितुं मनीषा ॥ ६९ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे

अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे ब्रह्मविष्णुकृतारुणाचलेशमन्दिर-

वर्णनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः

शिवपार्वतीविहारवर्णनम्

सूत उवाच

इति श्रुत्वाऽस्यवचनं मार्कण्डेयोऽभ्यभाषत ।

मार्कण्डेय उवाच

श्रुतमेव मया देव ! श्रोतव्यं भवतो मुखात् ॥ १ ॥
तथापिकौतुकेनाहमाक्रान्तोमुनयोऽप्यमी । गौर्याकथंतपस्तप्तंमहादेव्याऽत्रकथ्यताम्

नन्दिकेश्वर उवाच

कथयापि तदप्येतद्यथाऽधिगतमात्मना । शृणु त्वमवधानेन मार्कण्डेय महामते ॥३॥
ननु जानासि तत्पूर्वं यथा दाक्षायणीं शिवः । उपयेमेसतीं नाम सतीनामधिदेवताम्
यथा च सा क्रुधा भर्तुर्द्रुहि दक्षप्रजापती । योगादहासीदात्मीयंवपुरित्यपि ते श्रुतम्
तदा हराज्ञानिघ्नेन वीरभद्रेण यत्कृतम् । अध्वरध्वंसनं दक्षस्याऽपि ते विदितं महत्
अश्रौषीस्तस्यदक्षस्यगणैःशीर्षासखण्डनम् । ब्रह्माच्युतेन्द्रमुख्यानांदेवानामपिशिक्षणम्
दन्तघातं रवेः पाणिपाटनं जातवेदसः । अदितिप्रभृतीनाञ्च दिव्यस्त्रीणां पराभवम्
सा च देवी पुनर्जन्म लेभे हिमवतो गृहे । उमेति पार्वतीत्याख्यां द्वितीयां बिभ्रतीपुनः
देवः स्थाणुवने ताञ्च परिचर्यापरां रहः । अरुरोचयिषुः काममधाक्षीत्कालवह्निना ॥
जितेन्द्रियश्च तं देवं क्वाऽपियातंगणैःसह । तपोभिस्तोषयामास गौरी शिखरवासिनी
उपयम्याऽथ तां देवो वृत्तान्तैश्चित्तखण्डिभिः ।
रमयामास चैकान्ते मोदस्वेति विलासिनीम् ॥ १२ ॥
वैधव्यखिन्नयारत्याप्रार्थिताशैलनन्दिनी । कामपीठेतपस्यन्तीकामंप्रत्युददीपयत् ॥
पुनश्च मेनया मात्रा पित्रा च हिमभूभृता । आनीता भवनं भर्त्रा साकंचिरमरंस्तसा
तदाशुम्भनिशुम्भाख्यौ लेभाते वेधसो वरम् । देवदानवमर्त्येषुमास्तु नौ पुरुषान्मृतिः

इति तद्वचनं श्रुत्वा जातत्रासैः सुपर्वभिः । अभ्यर्थितोऽवदद्देवो रहश्चक्रधरादिभिः ॥
माभैष्ट भद्र कालेन तथा प्रतिविधीयते । यथा निषूदितौ स्यातां तादृशौ दानवाविति
दत्ताऽभयान्मुकुन्दादीन्विसृज्याऽन्धकसूदनः । अन्तःपुरगतो रेमे देव्या सह यथापुरा
कदाचिन्मर्मलक्ष्येण प्रीत्या कालीति निन्दिता ।
तस्य प्रीत्यै कालिका च त्वचमेवाऽजहान्निजाम् ॥ १६ ॥
यत्रोत्क्षिप्तवती चर्म स्वेच्छया परमेश्वरी । महाकाशीप्रपाताख्यं तदभूत्क्षेत्रमुत्तमम् ॥
सा च त्वक्कौशिकी नाम्ना काली विन्ध्याद्रिवासिनी ।
तपस्यन्ती वृषस्यन्तौ तौ जघान महासुरौ ॥ २१ ॥
देवी च गौरी शिखरे तस्मिन्नेव मनोहरे । तपोभिर्लब्धगौरीत्वाद्भर्त्तारं समतोषयत्
क्रमेण दौहृदवती भूत्वा प्रासूत पार्वती । गजाननं च हेरम्बं सेनान्यं च षडाननम् ॥
तौ चागमविदः प्राहुर्नारायणचतुर्मुखौ । पूर्वापराधशुद्ध्यर्थं देवीगर्भसमुद्भवौ ॥२४॥
वर्धमानौ च तौ बालौ पित्रोरालोकमानयोः । मग्नयोरिववर्षाब्धौ प्रेमग्रन्थिरभूद्दृढा
जातु वीणानिनादेन कदाचिच्चित्रलेखनैः । विजह्रतुश्शिवौ स्वैरमेकदा मण्डनैर्मिथः ॥
जातुविद्यागमालापैःकदाचिच्चित्रवस्तुभिः । एकदालोकवृत्तान्तैर्दम्पतिभ्यांविनोदितम्
पुष्पावचयनैर्जातु कदाचिद्वारिखेलनैः । अदीव्यताञ्च रागार्द्रौ दोलाकेलिभिरेकदा ॥
मैनाकेनाऽर्चितौजातु मेनया जातु पूजितौ । जात्वर्हितौ हिमवतादम्पतीतौविनोदितौ
जातु द्यूतविनोदेन गीतगोष्ठ्या कदाचन । एकदादानलीलाभिःशिवौचिक्रीडतुश्चिरम्
द्यूतनिर्जितमाच्छिद्य पत्युरुत्सङ्गतां गतम् । वलयीकृतमेणाङ्कं ताटङ्कीकृतवत्युमा ॥
इति तौ पितरौ चराचराणां निवसन्तौ कनकाचलादिकेषु ।
रुचिरेषु पदेषु कामभोगानतिहृद्यान्सुचिरं किलाऽन्वभूताम् ॥ ३२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे शिवपार्वतीविहारवर्णनं
नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

———

अष्टादशोऽध्यायः

पार्वतीकृतारुणाचलेश्वरपरिचरणवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

गार्हस्थ्यं बिभ्रती भर्तुरेकाम्रतलवासिनः । पक्वान्नपानैस्सा तत्र पर्य्यतर्पयत प्रजाः ॥
जातु सन्ध्यानुसन्धानमुकुलीकृतलोचनम् । बद्धाञ्जलिपुटं देवमद्राक्षीदद्रिनन्दिनी ॥२॥
ध्यायते नूनमधुनाकाऽपि सौभाग्यशालिनी । क्रियते यन्मयि प्रेम तन्मन्ये वञ्चनंमहत्
कथंविज्ञायतेपुंसांकुटिलामानसीस्थितिः । मिथ्योपचाराद्दक्षेण वञ्चितास्म्यमुनाभृशम्
मयिदाक्षिण्यमेवाऽस्यमन्येमनसि चेद्ग्रहः । जनः सौभाग्यवान्यस्माद्भवतिस्नेहभाजनम्
अद्यप्रभृति ते दासस्तपोभिःक्रीतइत्यपि । मुग्धेन्दुशेखरेणाऽस्मिविप्रलब्धास्मरारिणा
असमानानुरागेषु नारीणां मूढचेतसाम् । सौभाग्यगर्वो लोकेषु परिहासाय केवलम्
इति प्रणयरोषेण देव्याः कलुषचेतसः । हव्यवाहातपालीढमिवाननमलक्ष्यत ॥ ८ ॥
बाष्पवारिप्लुते तस्या आताम्रे च विलोचने । नीलोत्पले जलापूर्णे इव भूम्ना विरेजतुः
यत्तस्याधीनतिलकं भ्रुवोर्युगमभज्यत । द्वेधाकृतमिवाऽदर्शि मन्मथस्य शरासनम् ॥
अन्तर्मन्युभरेणाऽस्याःकम्पतेस्माऽधरच्छदः । मुहुःप्रवालस्थायीवरक्ताशोकस्यपल्लवः
अतीव रज्यमानं तत्पार्वत्या गण्डमण्डलम् । शाणावघर्षमाणिक्यदर्पणप्रतिमं बभौ
अन्तर्वेपथुतौ तस्याश्चकम्पाते पयोधरौ । पद्मकोशाविवान्तःस्थचञ्चरीकप्रचालितौ ॥
अचिन्तयच्च सम्भूय सौभाग्याभावतो ननु । ममायमन्यस्त्रीचिन्तां कुरुते चन्द्रभूषणः
तदैषाकाऽपियास्यामिकिमत्राऽस्त्येकयाममम । तपस्यन्तेचसौभाग्यमर्जनीयंमयाऽधुना
निमीलिताक्षिण्येवाऽस्य गन्तव्यंनिभृतंमया । न चेन्मांवारयत्येषकण्ठादुपरिभाषितैः ॥
वत्सौ तु वर्धयत्येव गङ्गेयमतिवत्सला । देवस्तु न स्मरत्येव मामयत्नोपरायणः ॥

इति निश्चित्य देवस्य पार्श्वादाशु निवृत्त्य सा ।
अनिर्दिश्य दिशं काञ्चिद्यातुं व्यग्रा प्रचक्रमे ॥ १८ ॥

चलावती माल्यवती मालिनी विजया जया ।
वारिता अपिसंरम्भात्स्वामिनीमन्वयुःस्वयम् ॥१६॥

तत्र साऽपि गिरीन्पुण्यान्वनानि नगराणिच । सरांसि सरितश्चैषाविचचारसमन्ततः
भ्रमन्ती सह्यपादेषु द्राविडाख्ये सुनीवृति । तीर्त्वा शक्त्यापगां देवीविजयांसमभाषत

दृश्योऽयं नातिदूरेण पुरस्तात्सकलारुणः ।
शृङ्गैस्सँल्लक्ष्यतेऽष्टाभिर्नूनंमाहात्म्यवान्गिरिः ॥ २२ ॥

उपत्यकासु चैतस्य दृश्यन्ते तापसाश्रमाः । अतीव पावनाःशान्ताःपुण्यारण्यमनोहराः
गत्वा निरूपयामस्तानिमान्पुण्याश्रमान्वयम् । प्रसीदतितरां चेत एषां सन्दर्शनेन मे
एवमाह्लादयत्यालिं क्रमेण गिरिनन्दिनी । तस्याद्रेर्जग्मुषा पार्श्वमपश्यत्कञ्चिदाश्रमम्
लूतास्तंतून्नयन्त्यत्रकुम्भीराः शैवलान्यपि । पिशून्पुष्णन्तिनीवारैःसफरान्भूरिमायवः
हरन्त्यवकरान्वालैश्चमराःस्फीतरोमभिः । समीकुर्वन्ति चोद्भूतैर्विषाणैर्यत्र सैरिभाः

वानराः फलपुष्पाणि मधुपत्राणि भल्लुकाः ।
क्रोडाः स्नानीयमृत्स्नां च यत्रर्षिभ्यो नयन्त्यहो ॥२८॥

काकोलूकैः शुकश्येनैर्मृगव्याघ्रैर्हरिद्विपैः । कलापिसर्पैर्यत्राखुमार्जारैः सौहृदं श्रितम्
हूयमानपुरोडाशद्रव्यसौरभ्यहारिणी । यत्र द्रुमान्तरालेभ्योधूम्या निर्याति पावनी ॥
पठन्ति शतरुद्रीयंयत्रवायसवैरिणः । गृणन्तिकाकाःस्तोत्राणिसामगायन्तिसारिकाः

शाकशालिषु शार्दूलाश्चरन्ति च तथैव गाः ।
सिञ्चन्ति पुष्कराम्भोभिः कुम्भिनो यत्र पादपान् ॥३२॥

क्वचिच्च शोभने देशे पुण्ये पुण्यमनोहरे । ददर्श सा तपस्यन्तं यं कञ्चिदृषिसत्तमम् ॥
अधस्तात्सप्तपर्णस्य चित्रव्याघ्रत्वगासने । बद्धवीरासनं सम्यक्पावने कुशविष्टरे ॥
शालिशूकारुणाभाभिजटाभिभस्मपाण्डुरम् । अचञ्चलाभिर्विद्युद्भिरिव शारदवारिदम्
नासाग्रनिश्चलदृशं समप्रस्फुरिताधरम् । आवर्त्तयन्तं रुद्राक्षमालिकामग्रपाणिना ॥
प्रत्यग्रनिर्णेजनतो ह्यत्यश्यानदशाञ्चले । वसानं वल्कलयुगे सन्ध्याभ्रे भूभृतां यथा ॥
षड्वर्गहिंस्रबन्धाय स्थापितां वागुरामिव । उपवीतत्रयीमारादुरोगतस्य बिभ्रतम्
कृतोचितोपचारा सा तमप्राक्षीत्तपोधनम् ॥३८॥

पार्वत्युवाच

कस्त्वं कोऽयं गिरिवरो यत्र त्वं कुरुषे तपः ॥३९॥

स चाऽऽहाऽरुणशैलोऽयं पुण्यक्षेत्रेषु पूजितः ।
गौतमोऽहं मुनिर्मुक्त्यै तपसाऽऽराधये शिवम् ॥४०॥

इत्युक्त्वा विजयादीनां मुखेनैनामुमांविदन् । प्रणम्यभक्त्याबहुशोनीतवानुटजंनिजम्
कन्दमूलफलादैश्च कृतातिथ्यामिमां मुनिः । जगन्मङ्गलमूलाय तपसे चाऽन्वमन्यत ॥
ज्योतिःस्तम्भस्यसम्भूतिमारभ्याऽनुक्रमेणसः । जगादचास्यैशोणाद्रेर्महिमानमशेषतः

शोणाद्रेः पूर्वदिग्भागे स्थलीश्वरमितिस्थलम् ।
यत्र सन्निहितः शम्भुर्ज्योतिर्लिङ्गात्मतां गतः ॥४४॥

वैकुण्ठपरमेष्ठ्यादिगीर्वाणनिबिडीकृते । न तत्र मे तपः कर्तुमव्याक्षेपेण शक्यते ॥४५॥
अयं शोणगिरेः पादः प्रवालाचलनामवान् । पुण्यारण्योपरुद्धत्वाद्रहस्यत्वं विगाहते
तत एवाहमत्रैव प्रतिष्ठाप्य त्रिलोचनम् । आराधये यथाशक्ति तपोभिःकल्पितात्मभिः
ममाऽऽश्रमसमीपेऽस्मिन्पुण्यक्षेत्रमिदंमहत् । क्रियतामाश्रमोदेव्याकर्त्तव्यंहितपश्चिरम्
मुनेरेवमनुज्ञानात्कृताश्रमपरिग्रहा । उदयुङ्क्त तपः कर्त्तुं सुमहत्पर्वतात्मजा ॥४६॥
आश्रमं रक्षितुं सत्यवतींकाननवासिनीम् । सुभगांधुन्धुमारिंचप्रागाद्याशास्वतिष्ठिपत्
तपोवनस्य सर्वस्य रक्षार्थं सा समादिशत् । दुर्गामनर्गलस्फूर्तिमाज्ञानिर्वाहणक्षमाम्
अनन्तरं सा धम्मिलं मन्दारप्रसवोचितम् । जटाभरत्वं तपसे गमयामास पार्वती
हंचचिह्नदशं हित्वा दुकूलं मिहकालघु परुषं सुकुमाराङ्गी परिधत्तेस्म वल्कलम् ॥
अपि प्रसूनावचयनिस्सहाङ्गुलिपल्लवा । अलावीदतितीक्ष्णाग्राण्यविकारं कुशानि सा
वज्रसूचिनिभैराङ्गैरवच्छिन्नानि कण्टकैः । शिरीषमृद्वीशाण्डिल्यपल्लवान्युच्चिकाय या
पावन्यां कमलानद्यां प्रातर्विहितमज्जना । अर्चयामास रक्ताब्जैर्यथाविधि विभाकरम्
दर्भाक्षततिलोन्मिश्रैर्गौरी श्रोनदिवारिभिः । देवी निर्वर्त्तयामास देवर्षिपितृतर्पणम् ॥
वालुकामण्डले सूर्यमावाह्याऽभ्यर्च्य पङ्कजैः । कृतप्रदक्षिणा गौरी प्रणनाम सहस्रशः ॥
स्वयमेव प्रतिष्ठाप्य लिङ्गं किमपि शङ्करम् । आगमोक्तेन विधिना पूजयामास पार्वती

आसनेनच मूर्त्याचमूलेनाङ्गैश्चसारविम् । दण्डिपिङ्गलमुख्यांश्च शक्तीर्दीप्तादिकाअपि
तत्तद्दिक्षुचसोमादीन्ग्रहान्धेन्वादिमुद्रया । तेजश्चण्डेचाऽर्चयित्वानिर्माल्यञ्चन्यवेदयत्
अर्घ्येणाऽतीवशुद्धेन सम्प्रोक्ष्यचसमन्ततः । द्वारवास्तु समभ्यर्च्यन्यासानपिचकारसा
भूतशुद्धिंविधायाऽन्वगन्तर्यागंचकारसा । हृदिपद्मासनेचाऽर्च्यज्ञानधर्मादिकान्क्रमात्
शक्तीर्दलेषु वामादीर्दलाऽग्रे सूर्यवेधसौ । केसराऽग्रे सोमविष्णू कर्णिकाग्रेऽग्निधूर्जटी
तदूर्ध्वे शक्तिचक्रं च विन्यस्तब्रह्मपञ्चका । अङ्गैर्दत्त्वा च पाद्यादीनुपचर्याभिषिच्य सा
प्रादाच्चन्दनपुष्पादि धूपदीपप्रदायिनी । भूयोऽपि पञ्चब्रह्माणि षडङ्गान्यप्यपूजयत् ॥
तत्तद्दिक्षुचशक्रादीन्वज्रादींश्चविधानतः । कृत्वा सर्वोपचारांश्चवितताराऽष्टपुष्पिकाम्
पञ्चवक्त्राणि चाऽभ्यर्च्यकृतचण्डेश्वराऽर्चना । प्रदक्षिणाप्रणामाद्यैर्नित्यंशिवमपूजयत्
शिवागमोक्तविधिना द्रव्यैःसौभाग्यदायिभिः । सा जुहावचपूजान्तेप्रणातेजातवेदसि
परिकल्पितोपचारा च कन्दमूलफलादिकैः स्वयं कृतोपचारैयमतिथीनभ्यपूजयत् ॥
अङ्गुष्ठाऽग्रेण तिष्ठन्तीग्रीष्मेपञ्चाग्निमध्यतः । हृदेचशिशिरेचन्द्रपीयूषाप्यायिताऽभवत् ॥
वर्षरात्रीषु धाराभिः सह वारिधरा पुनः । सौदामिनीव ददृशे तमसि स्तिमिताकृतिः
पाणिपादेन पद्मानि मुखेन च कलानिधिम् । प्रदर्शयत्यनायासान्निन्येसाहैमनीनिशाः
नीवारबीजदानेन सा मृगानप्यपोषयत् । अज्ञातहिंसाभिभवानाश्रमोपान्तवर्तिनः ॥
कृतालवालसलिलैः सुबालाकलशाहृतैः । वात्सल्याद्वर्द्धयामासपूर्णापूनाऽऽश्रमपादपान्
प्रदक्षिणां कृतवती शोणशैलं गिरीन्द्रजा । सा मनोरथसंसिद्ध्यैनित्यंसह सखीजनैः
पञ्चाक्षरीं जजापैषा शिवस्तोत्राण्युदैरयत् । दध्यौ च देवं मनसा शोणपर्वतरूपिणम्

अनुदिनमरुणाचलेश्वरं सा प्रणतवती विहितप्रदक्षिणाद्यैः ।
शिवनिगमविधानवेदिनी सा व्यरचयदद्रिसुता चिरं तपस्याम् ॥७८॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे पार्वतीकृतारुणाचलेश्वरपरिचरणवर्णनं
नामाऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

———

एकोनविंशोऽध्यायः

देव्यास्तपश्चर्यायांदुर्गाकृतमहिषासुरवधवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

तावत्कुतश्चिदाकर्ण्य तत्रस्थां महिषासुरः । अवज्ञातसुरारातिर्विध्वंसितपुरन्दरः ॥१॥
सर्वलोकजयी सिद्धविद्याधरभयावहः । दुर्निग्रहो वरादासीच्छस्त्रास्त्रैरखिलैरपि ॥
तीक्ष्णानामपि शापानामप्यगोचरतां गतः । दर्पद्भिर्दानवैर्दैत्यैः कौणपैश्च निषेवितः
दूषको मुनिपत्नीनां धर्ममार्गोपघातकः । बलात्पुलोम्नो नमुचेर्वृत्रादपि बलाधिकः ॥
हिरण्यकशिपोर्वंश्यो हिरण्याक्ष इवाऽपरः ।
तां विलोभयितुं काश्चित्प्राहिणोत्किल दूतिकाम् ।५॥
ततः सा तापसीवेषधारिणी गिरिजां प्रति । सखीसमक्ष एवेदमुवाचाऽनुचितं वचः
अराऽरु भीषणे भीरो निवसस्यत्र किं वने । विहर्तुमुचिता रम्येष्ववरोधनवेश्मसु ॥
किमर्थं वाऽद्य चित्तं ते यौवने भोगनिःस्पृहम् । निवेशितं तपसिच दैवतैरपि दुष्करे
हंसतूलमयीं शय्यां मुक्तामयवितानिकाम् । हित्वा किमितिमृद्वङ्गिसुप्यतेपरुषाश्मसु
तपोजडोमृडोदिष्ट्याप्रागेवास्तित्वयोज्झितः । तवानुरूपोनैवान्योविद्यतेदिविषत्सुच
किन्तु त्रैलोक्यनाथोऽस्ति महिषो दानवेश्वरः ।
यदि द्रक्ष्यसि तं सुभ्रु ! त्यक्ष्यस्येव क्षणात्तपः ॥ ११ ॥
किं निह्नवेन नन्वेष श्रुत्वा सर्वं चिरात्प्रभुः । स प्राहिणोदुपानेतुं दूतिकांमांस्मरातुरः
इत्यत्यन्तविरुद्धंतांब्रुवाणामसमञ्जसम् । देव्याश्चित्तस्थितिंज्ञात्वाविजयानिरकासयत्
सा चातिरोषेण कृतप्रतिज्ञा दैत्यरूपिका । गत्वा विदितवृत्तान्तमकरोन्महिषासुरम्
सोऽपि तत्सर्वमाकर्ण्यरुषाऽतीवारुणेक्षणः । देवीं जिघृक्षुरभ्यागाद्वृतोदैतेयकोटिभिः
स्यन्दनैर्द्विरदैरश्वैः पत्तिभिश्च समन्ततः । भुवमाच्छादयामास ध्वजैश्च गगनान्तरम्
क्ष्वेलितैर्वाद्यघोषैश्च नभःस्फुटदिवाऽभवत् । पादाघातैश्च दैत्यानांविदद्रे वसुधातलम्

करालो दुर्द्धरस्तस्यविचक्षणुर्विकरालकः । बाष्कलोदुर्मुखश्चण्डःप्रचण्डश्चाऽमरासुरः
महाहनुर्महामौलिरुग्रास्यो विकटेक्षणः । ज्वालास्यो दहनश्चेमे सेनान्योऽपिप्रतस्थिरे
कोलाहलमिमं श्रुत्वा देवी नियमविघ्नतः । शङ्किता दैत्यसंहत्यै दुर्गामादिशतिस्मसा
साऽरुणाद्रिरहोद्रोण्यामधिरूढा मृगाधिपम् । दीप्तायुधधरैर्दोर्भिः कालिकेव महीं गता
घनाघनरवोदग्रं सिंहनादमचीकरत् । स्फुरद्दन्तच्छदोपान्तं वलगदङ्गुलिपल्लवा ।२२॥
स्वाङ्गेभ्यो योगिनीचक्रंमातरोऽप्यसृजन्रुषा । देव्याः प्रियायदैतेयसंहारार्हाःसहस्रशः
काश्चित्तवाऽरुणच्छायादण्डिन्योहंसवाहनाः । मुखैश्चतुर्भिराजग्मुःकोपप्रस्फुरिताधरैः
निर्ययुःकाश्चनक्रुद्धाज्वलत्त्रिशिखपाणयः । निस्वनद्भूषणाःपंसलललाटा वृषवाहनाः
निर्जग्मुरपराः सेनासहिताः शिखिवाहनैः । शक्तिदण्डाभयाकराः शतशः षड्भिराननैः
निश्चक्रमुः परास्ताक्ष्र्यमधिरुह्याधिकक्रुधा । शङ्खचक्रधराः सूर्यचन्द्रमोभ्यां दिवोयथा
प्रतिष्ठन्ते ताथा व्याघ्रवाहाः कुवलयत्विषः । पात्रैः सद्घर्घरारावैर्बिभ्रत्यो मुसलं हलम्
रोषाऽरुणसहस्राक्ष्यो वलक्षद्विपवाहनाः । प्रतिस्थिरे शातकोटिशतकोटिधराः पराः ।
अश्वारूढाः समापेतुरेकाः सौदामिनीनिभाः ।
खड्गखेटकधारिण्यः कोपेन कपिलाननाः ॥ ३० ॥
ताश्चकोटिचतुःषष्टिमसुरानाश्रमाद्बहिः । अरुन्धन्प्रसभंध्वान्तराशीनिवरवेस्त्विषः
ततश्च योगिनीचक्रदानवानीकयोर्मिथः । प्रावर्त्तत रणं घोरं मुष्टामुष्टि कचाकचि ॥
सायकैर्योगिनीमुक्तैर्दलिता दैत्यमौलयः । आच्छादयन्महीपृष्ठं स्थलजानीव सर्वतः
प्रसस्रू रक्तसरितो लगत्कैशिकशैवलाः । लुठद्द्विपाठशाठीनाः स्मेरैर्देवामुखाम्बुजैः॥
वेतण्डतुण्डान्यारुह्य सौधानिवपिशाचिकाः । प्रचण्डताण्डवाःपीतरक्तमद्याश्चकाशिरे
कपालैर्दैत्यवीराणामघासुरसृगासवान् । क्रीडड्डमरुकाकारैर्डामरैर्योगिनीगणाः ॥३६॥
परिजह्रुस्तथान्त्राणि कङ्कोग्राःपाशशङ्कया । क्षुधिताअपिमांसानि सशङ्कान्यजहुःशिवाः
सिद्धविद्याधरोन्मुक्तमन्दारप्रसवासवैः । इयाय शान्तिं भूरेणुः सङ्ग्रामे क्षोभसम्भवः
विरेजुर्योगिनीमुक्तैर्दहलग्नैर्द्विषां हयाः । अमर्षातिशयोत्क्षिप्तैः शल्यैः शल्यमृगाइव ॥
दण्डैः केचित्परे शूलैर्निशितैः केऽपि शक्तिभिः ॥

चक्रैरन्ये हलैरेके कतिचिच्छतकोटिभिः ॥४०॥

योगिनीनां परे खड्गैर्दलितादानवेश्वराः । निःशेषतामुपाजग्मुर्विनासेनाधिपान्निजान्
ब्राह्मीस्वयमुपागम्यविहितायोधनाऽवधीत् । करालंविकारालेनदण्डेनज्वलिताचिरात्
माहेश्वरी त्रिशूलेन सुचिरं कृतसङ्गरा । चकर्त दुर्द्धरस्याऽऽशु मूर्द्धानमतिरोषणा ॥
...कयालुलावकौमारीचिक्षुरासुरमस्तकम् । चक्रेणचालुनान्मौलिविकरालस्यवैष्णवी

बाष्कलस्याऽऽशु वाराही मुसलेनाऽलुनाच्छिरः ।
दुमुखंचाऽऽशुवज्रेण व्यधादैन्द्रीगतायुषम् ॥ ४५ ॥

ख्यातंयस्याश्चनामेदं तयोरेवनिदूषनात् । चामुण्डाचण्डमुण्डौचमण्डलाग्रेणचिच्छदे
प्रचण्डचामरौ वीरौ महामौलि महाहनुम् । उग्रास्यविकटाक्षौच ज्वालास्यदहनावपि
अनुजग्मुः क्रुधा यान्तं युद्धाय महिषासुरम् । कालनेमिप्रभृतयोविप्रचित्तिमिवासुराः
शिरस्त्रवन्तो रथिनः सुनिषङ्गा धनुर्धराः । उद्धूतकटकाः प्रापुयुद्धभूमिं चलद्ध्वजाः
समन्तात्पूरितदिशः सिंहनादैर्भयङ्करैः । पृषत्कवर्षिणो मातृमण्डलान्यभिदुद्रुवुः ॥

ताश्च तैर्बलिभिः कृत्वा सङ्ग्रामं निस्सहत्वतः ।
दुर्गां प्रपेदिरे देवीं शरणं सिंहवाहनाम् ॥ ५१ ॥

उक्त्वा मायालुलायस्य दुर्जयत्वं दुरात्मनः । देवीं तां तुष्टुवुर्दुर्गामेवंसप्ताऽपिमातरः
योगनिद्रेतिरूपेण विष्णोर्नयनपद्मयोः । त्वया निलीयते देवि मधुकार्येव लीलया ॥
अमूमुहस्तं न तथा मातश्चमधुकैटभौ । कथं जघान तौ विष्णुस्तयोरेवाभ्यनुज्ञया ॥

त्वं कौशिकी न चेज्जाता मृत्युः शुम्भनिशुम्भयोः ।
कथं तु लोकपालानामैश्वर्यं देवि एष्यति ॥ ५५ ॥

विन्ध्यवासिनिविन्ध्येनकिमवन्ध्यंकृतंतपः । यत्र मैत्रीकिरातीभिरपिलभ्यात्वयासमम्
कापिशायनमापीतं धनदोपायनीकृतम् । त्वयाऽम्ब नीतं दैत्यानां रसैर्नियतमानवैः ॥
ब्रह्मणः सृष्टिशक्तिस्त्वं स्थितिशक्तिर्मधुद्विषः । अम्ब संहारशक्तिश्चरुद्रस्यापिप्रगल्भसे
यशोदानन्दजाता त्वमेकानंशेति नामतः । कंसाद्यसुरसंहारे हरेः साह्यं करिष्यसि ॥

त्वं विद्या त्वं महामाया त्वं लक्ष्मीस्त्वं सरस्वती ।

त्वं देवी पार्वतीशाऽपिदुर्गे किं वा न जायसे ॥ ६० ॥

नन्दिकेश्वर उवाच

स्तोत्रेणाऽनेन मातृभ्यो दुर्गा दत्ताभयास्वयम् । महिषासुरयुद्धायसन्तुष्टानिर्ययौतदा
प्रचण्डमण्डलाग्रेण भिण्डिपालेन चामरम् । महामौलिं क्षुरिकया कर्परेण महाहनुम्
उग्रवक्त्रं कुठारेण शक्त्या विकटचक्षुषम् । ज्वालामुखं मुद्गरेण दहनं मुसलेन च॥६३
निहत्य महिषस्याग्रे सरोषं युध्यती स्वयम् । सिंहनादंमहाघोरं चक्रेण मुदिताशया ॥
अथात्यमर्षितो दुर्गां विशिखैर्महिषासुरः । विव्याध फालफलके स्तनयोर्गण्डयोरपि
ततो दुर्गाऽथ संरम्भात्प्रजहाराऽसुरेश्वरम् । बाह्वोर्वक्षसि वक्त्रेचक्षुरप्रैःप्रज्वलत्फलैः
ततो दैत्यस्त्रिभिर्दुर्गांजघानविशिखैर्मुखे । पञ्चभिः पञ्चभिर्बाह्वोर्द्वाभ्यांद्वाभ्यांचनेत्रयोः
एकेन सारथिं रथ्यानष्टभिः कार्मुकंत्रिभिः । चतुर्भिश्चध्वजंतस्यदुर्गाच्चिच्छेदसायकैः
पदातिरथ दैत्येन्द्रः शतघ्नींज्वलदाकृतिम् । कालदण्डप्रतीकाशां दुर्गांप्रतिविमुक्तवान्
हाहाकुर्वत्सु देवेषु विद्राणे मातृमण्डले । तामापतन्तीमादाय दुर्गा जग्राह लीलया ॥
कृपाणमङ्कुशं पाशंभुशुण्डींकरवालिकाम् । शङ्कुं शक्तिं गदांचक्रंतोमरंफलकंसृणिम्
परश्वधं भिण्डिपालं पट्टिशं लगुडं चसः । दुर्गां प्रति विचिक्षेपक्षयाम्भोदइवाऽशनिम्

आपतन्त्येव शस्त्राणि क्षिप्तान्यादाय वैरिणाम् ।
बभञ्ज पाणिभिः स्वैरं करिणीवेक्षुकाण्डकम् ॥ ७३ ॥

दुर्गोपवाह्यः सिंहोऽपि लाङ्गूलाग्रेण मुद्रितम् । दंष्ट्रया दारयामास प्रहरन्नखपङ्क्तिजैः ।
क्षणं सिंहःक्षणंक्रोडःक्षणंव्याघ्रःक्षणंगजः । क्षणं च महिषोभूत्वादैत्योदुर्गामयोधयत्
महिषोऽथविषाणाभ्यां तीक्ष्णाभ्यामत्यमर्षितः । ताडयामाससिंहंचदेवीमपिमुहुर्मुहुः
क्षणं गगनमध्यस्थः क्षणं प्राप्तोमहीतले । क्षणं दिक्षु भ्रमन्प्राप्तःक्षणं चाऽदृश्यतांगतः
प्रार्थिता मातृचक्रेण दुर्गा महिषदानवम् । अमोघेन त्रिशूलेन दारयामाससस्मिता ॥
मुक्तघर्घरनिर्घोषो यावत्पतति दानवः । तावदस्य हठेनाङ्घ्रिस्कन्धपीठे न्यवेशयत् ॥
कण्ठपीडनतो यातजीवितस्याऽमरद्रुहः । छिन्नं मूर्द्धानमादाय पाणिनाऽथ ननर्त्त सा

इतिदुर्गया समिति कासरासुरे दलिते समस्तभुवनैककण्टके ।

ननृतुः सुराः प्रजहृषुर्महर्षयो ववृषुश्च दिव्यकुसुमानि वारिदाः ॥ ८१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे देव्यास्तपश्चर्यायां दुर्गाकृतमहिषासुरवधवर्णनंनामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

विंशतितमोऽध्यायः

पार्वतीकृतारुणाचलेश्वरस्तुतिवर्णनम्

मार्कण्डेय उवाच

अहो महिषदैत्यस्य दुराचारत्वमीदृशम् । अहो दुरितहारिण्या दुर्गायाश्च पराक्रमः
एवं तया भद्रकाल्या निहते महिषासुरे । किं चकारगिरीन्द्रस्यनन्दिनीतपसिस्थिता

नन्दिकेश्वर उवाच

अनन्तरं सा हस्तेन दधतीदैत्यमस्तकम् । ननाम गौरीमन्येन पाणिना खड्गधारिणा
अथ हर्षेण नृत्यन्तीं तामालोक्यदयार्द्रया । दृष्ट्या देवी जगादैनांदन्तांशुद्योतिताम्बरा
त्वयाऽतिदुष्करंकर्म निर्मितं विन्ध्यवासिनि । जातं तवप्रभावेण निष्प्रत्यूहंचमे तपः
अथैतन्माहिषं शीर्षमपवित्रं भयङ्करम् । जगत्पवित्रचारित्रे त्यक्तुमर्हसि हस्ततः ॥

इति गौर्योदिता दुर्गा जुगुप्साकुलमानसा ।
मूर्ध्नस्तस्य निपाताय व्यधुनोद्बहुशः करम् ॥ ७ ॥

तीर्थमुत्पाद्यतां देवि नवं पापविनाशनम् । तस्मिन्निमज्जनाद्दुर्गे प्रायश्चित्तं भविष्यति
इतीरिता गौतमेन दुर्गा दुरितशङ्किनी । पातयामास खड्गेन शिलापट्टमयोयसा ॥९॥
पातालावधि निर्भिन्नात्पाषाणतलतस्ततः । उदजृम्भत्तरङ्गाम्भः सच्चित्तमिव निर्मलम्
ममज्जसाऽपिगम्भीरेतस्मिन्नम्भसिपावने । नमःशोणाद्रिनाथायेत्युक्त्वामन्त्रमनुत्तमम्
तावन्महिषकण्ठस्थं लिङ्गं तद्गलितं तले । तटेप्रतिष्ठितंजातं पापनाशनसञ्ज्ञया ॥१२॥

उन्ममज्ज ततो दुर्गा तीर्थाम्भोधूतकल्मषा । निपपाताऽथ तत्पाणेर्महिषासुरमस्तकम्
कृतप्रदक्षिणा नत्वापापनाशनमीश्वरम् । पुरस्तादस्ति सा गौर्या गौतमेनाभिनन्दिता
एवं प्रत्यक्षनिरतपापां तां वीक्ष्य पार्वती । जगाद दीर्घतपसं जगतीधरनन्दिनी ॥१५॥
महिषासुरसंहारेऽञ्जसा स्वनुमतिः कृता । विन्ध्यवासिनीयमहो दुष्टमाहिषविग्रहम्
गृहीत्वा भक्षयामास तस्यलिङ्गमिदंशिवम् । प्रायश्चित्तं ततो ब्रूहि ममाऽपिमुनिसत्तम

गौतम उवाच

देवि सर्वजगत्सर्गस्थितिसंहारकारिणी । त्वद्ध्यानमेव जगतां सर्वपातकनाशनम् ॥
अथापि लौकिकं वृत्तमवलम्ब्य त्वयेरितम् । स्वकृतापि हि मर्यादानमहद्भिर्विलङ्घ्यते
अन्तःकरणकालुष्यक्षालिनी काचनक्रिया । कथ्यतेऽद्य मया मातरवधानंविधीयताम्
अरुणाद्रिरयंसाक्षादनलाद्रिस्तिरोहितः । ज्वलतिज्योतिषास्वेनकृत्तिकापूर्णिमानिशि
तत्सपर्यातपश्चर्याकार्याकात्यायनि! त्वया । तज्ज्योतिर्दर्शनात्सर्वमभीष्टंतवसिध्यति
इत्युक्ता गौतमेनाम्बा तदाप्रभृतिदारुणा । इयं च शिवभक्ता हि शिवपूजारता तदा ॥
तपश्चचार पञ्चानामग्नीनांमध्यमाश्रिता । चतुर्णां शिखिनांमध्येस्थितासूर्यनिविष्टदृक्
रेजे हैमी शलाकेव द्योतमाना गिरीन्द्रजा । अथाकृष्टेवपार्वत्याः प्रेमपाशैर्निरायतैः ॥
साकार्त्तिकीपौर्णमासीसमापेदेशुभा तिथिः । ततस्तस्यदिनस्यान्तेश्रृङ्गे शोणमहीभृतः
अदर्शि किमपि ज्योतिरनुपाधिकवैभवम् । तदर्थोपगतैर्ब्रह्ममधुभिद्वासवादिभिः ॥
उपास्यमानमभितो देवैर्दिव्यर्षिसङ्घतैः । तदनिन्धनमस्नेहमदशावर्तिसम्भवम् ॥२८॥
महाप्रदीपमालोक्य विस्मयम्प्राप पार्वती । कृतप्रदक्षिणा साऽथ प्रणमन्ती पदेपदे ॥

अरुणाद्रीश्वरं नाथं तुष्टा तुष्टाव शैलजा ॥ २९ ॥

नमस्ते मेरुचापाय कैलाशाचलवासिने । नीहारशैलजामात्रे शोणक्ष्माधररूपिणे ॥
वरुणादिसुरार्च्याय तरुणादित्यवर्चसे । अरुणाचलनाथाय करुणामूर्त्तयेनमः ॥
जय जह्नुसुताचन्द्रलेखालङ्कृतशेखर । सौन्दर्यमोहिताशेषमुनिपत्नीजनाशय ॥ ३२ ॥
जय शैलसुतासङ्गसम्भूतानङ्गवैभव । मायानारायणाभोगक्रीडाम्रेडनपण्डित ॥३३॥
जयसन्ध्यासमोपेतसम्भूतानन्दताण्डव । जयगीर्वाणगन्धर्वसिद्धविद्याधरार्चित ।३४॥

जय हेरम्बजनक ! जय षण्मुखवत्सल ! ।
जय हैमवतीप्रार्थ्य ! जय पार्थिवदुर्लभ ! ॥ ३५ ॥
इतिस्तुत्वा मुहुस्तस्मिञ्ज्योतिषि न्यस्तलोचनाम् ।
दृष्ट्वा देवीं दयाव्याजाद्विलिल्ये वृषभध्वजः ॥३६॥
लयित्वा निजमास्थाय रूपमुत्कटसुन्दरम् । आस्थायवृषभंदिव्यमग्रंदृष्ट्वाशिवांशुभाम्
मानातिरेकादपहाय सर्वमैश्वर्यमेवं तपसि प्रवृत्ताम् ।
मुग्धां पुनः सान्त्वयितुं गिरीशः प्रचक्रमे पर्वतराजपुत्रीम् ॥३८॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथममाहेश्वरखण्डान्तर्गते द्वितीये कौमारिकाखण्डे अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे पार्वतीकृतारुणाचलेश्वरस्तुतिवर्णनं नाम विंशतितमोऽध्यायः ॥२०॥

एकविंशतितमोऽध्यायः

शिवकृतंपार्वती प्रशंसनवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

तदा ब्रह्मा सरस्वत्या महाविष्णुश्च पद्मया । शक्रः पुलोमसुतया परे दिक्पालकाअपि
गन्धर्वाप्सरसांसङ्घा वसवोऽपि सुरा अपि । त्रयस्त्रिंशत्कोटिगणाःपरेमुनिगणाअपि
एकादशमहारुद्रा आदित्या द्वादशाऽपिच । भैरवाश्च पिशाचाश्च वेतालाः कटपूतनाः
यक्षरक्षोरगा भूता ये चाऽन्येशिवकिङ्कराः । सन्तोषभाजःसर्वेऽपिविकटाकारवेष्टिताः
परिवार्य महेशानं समाजग्मुः सहस्रशः । तद्वीराशंसनं दृष्ट्वा योगिनीदानवैः कृतम् ॥
अतीव विस्मयंभेजुःसर्वे कल्पान्तभीषणम् । कृतसान्निध्यमालोक्यदेवमानन्दयन्त्युमा
चिररात्रप्ररूढां च तद्वियोगव्यथां जहौ । रोमाञ्चिता खिन्नमुखी वेपमाना घनस्तनी
पादाङ्गुलीषु नयने विनिवेशयति स्म सा । वृषभादवरुह्याऽथ गृहीत्वैनां करे शिवः ॥
स्मितशारीरकण्ठश्रीप्रणयेनैवमब्रवीत् ॥८॥

शिव उवाच

व्याकुलीक्रियते देवि ! किमेवं कारणं विना ॥९॥
सर्वैराराधनीयेतिमयाऽऽपिघटितोऽञ्जलिः। किंनवेत्स्यावयोरैक्यंज्योत्स्नाचन्द्रमसोरिव
अनादिसिद्धंदेवेशि तवेदं मौग्ध्यमीदृशम् । क्वेदं शिरीषमृद्वङ्गि ! शरीरं ते गिरीन्द्रजे
तपः समाध्यश्चेति क्व कर्कशजनोचिताः ।
नारायणोऽहं लक्ष्मीस्त्वं ब्रह्माऽस्मि त्वं सरस्वती ॥१२॥
वारुणीत्वंफणीन्द्रोऽहंरोहिणीत्वमहंशशी । स्वाहात्वंहव्यवाहोऽहंसूर्योऽहंत्वसुवर्चला
जाह्नवी त्वं समुद्रोऽहंमेरुरस्मित्वमुर्वरा । पुलोमजा त्वं शक्रोऽहंत्वं रतिश्चित्तभूरहम्
बुद्धिस्त्वं राजराजोऽहं त्वं शमाऽहं समीरणः ।
पाथोधिपोऽहं वीचिस्त्वं प्रकृतिस्त्वं पुमानहम् ॥१५॥
विद्यात्वंवेदितव्योऽहंवाक्त्वमर्थोऽपिपार्वती । ईश्वरोऽहंमदंशाऽसित्वयैवाज्ञास्वरूपया
सृष्टिस्थित्युपसंहारविधानानुग्रहेश्वरे । न भेदोऽतस्त्वया कार्यः पृथग्जनवदावयोः ॥
चित्प्रकाशात्मनोर्देवि स्वेच्छाधृतशरीरया । व्याकुलीकुरुषेशश्वद्वृथैवेर्ष्यायसेहिमाम्
दृष्टाप्रतिक्रियातस्यक्रियतेयाऽधुनामया । इत्युक्त्वेशोनिषण्णस्तांपार्श्वदेशेन्यवेशयत्
गौरीं स्वकीय एवाङ्गे गूहमानामिव ह्रिया । अङ्गद्वयंतयोरैक्यमगात्प्रेम्णा च लीनयोः
अर्थद्वयमिवाऽह्नाय सन्निकर्षोपलम्भतः । अर्धेकर्पूरधवलमर्धे सिन्धूरपाटलम् ॥२१॥
तद्विचित्रमभूदङ्गं शिवयोरेकतां गतम् । अर्धे कुन्तलदामार्धं हारमध्ये तु कुञ्चिका ॥
अङ्गादर्धेन्दुचूडस्य वपुरर्धेन्दुकूलितम् । एकनूपुरताटङ्कपरिहार्यं मनोहरम् ॥२३॥
एकपिङ्गलसध्रीचो गात्रमेकस्तनं बभौ । देव्यै दत्त्वाच धामार्थं वामदेवो जगादताम्
अवकाशो रुषो देवि मा भूरतः परंतव । स्तन्यार्थिनं गुहं हित्वा याताऽसितपसेयतः
तदपीतस्तनीनाम्ना निवासाऽत्र ममान्तिके । त्वामपीतस्तनींदेवींशोणाद्रीशं च मामपि
जनाः सर्वे समाराध्य रमन्तां भोगमोक्षयोः । इयं त्वदंशजा देवी दुर्गामहिषसूदिनी
अत्रैव सन्निधत्तां तु मन्त्रसिद्धिप्रदा नृणाम् । खड्गतीर्थमिदंपुण्यंसकृदेवनिमज्जनात्
सर्वरोगहरं पुसामस्तुसर्वाघनाशनम् । प्रवालगिरिनाथश्च देवोऽयं पापनाशनः ॥२६॥

भक्तिश्रद्धावतां नृणां भूयास्तां भूतये भृशम्। अयं च गौतमो देवित्वदनुग्रहभाजनम्
तपोनुरूपं भजतां लोकेष्वाचन्द्रतारकम्। इमाश्च मातरः सप्त सप्तलोकैकमातरः॥३१
अद्यप्रभृति कुर्वन्तु सान्निध्यं जगतां श्रियै। शास्तारो भैरवाःक्षेत्रपालका बटुकाअपि
अरुणक्षेत्र एवाऽत्र नित्यं कुर्वन्तु सन्निधिम्। अत्राऽहमरुणक्षेत्रे निवसाम्यरुणाह्वयः

त्वयाऽप्यरुणया देव्या स्थातव्यं करुणार्द्रया।
ईप्सितामरुणादेवौ सान्निध्यं कुरुतो यतः॥ ३४॥
तदस्मिन्नरुणक्षेत्रे सुलभाः सर्वसिद्धयः॥ ३५॥
इदं कृतं पर्वतराजपुत्र्या प्रसादनं शोणगिरीश्वरस्य।
शृणोति यः स द्विषतो विधूय स्वर्गापवर्गौ सुलभावुपेयात्॥ ३६॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे शिवकृतंपार्वतीप्रशंसनवर्णनं नामैकविंशतितमोऽध्यायः॥ २१॥

द्वाविंशतितमोऽध्यायः

वज्राङ्गदस्यराज्ञोवृत्तान्तवर्णनम्

मार्कण्डेय उवाच

स्वामिन्नित्यशिवानन्दभगवन्नन्दिकेश्वर।
आह्लादितोऽस्मि शोणेशमाहात्म्यसुधया त्वया॥ १॥

कथंवज्राङ्गदः पाण्ड्यराजः शोणव्यतिक्रमम्। चक्रे कथं तद्भक्त्यैवप्राप्तवान्सम्पदंपुनः
कथंविद्याधराधीशौकान्तिशालिकलाधरौ। दुर्वासःशापनिर्विद्धाववितौशोणशम्भुना

नन्दिकेश्वर उवाच

दीर्घायुष्यत्वसाफल्यं लब्धवांस्त्वं मृकण्डुज। यदियं स्थेयसी भक्तिर्भवतोभूतनायके

वक्ष्ये वज्राङ्गदोदन्तं वृत्तं विद्याभृतोरपि। यतोऽभून्महितो लोके शोणाद्रीश्वरवैभवः
आसीद्वज्राङ्गदोनामपुरापाड्येषुपार्थिवः। आस्ते यस्यभुजस्तम्भेवसुधासालभञ्जिका

धार्मिको न्यायविज्ज्ञाता गम्भीरो दक्षिणः क्षमः।
शान्तो विनयवान्धीमानेकदारव्रतः कृती॥ ७॥

शिवपूजार्चनरतः श्रीमाञ्छीलवतां वरः। पृथ्वीमासेतुकेदाराच्छशास जितशात्रवः॥
कदाचिन्मृगयाव्याजात्स चरन्सुतुरङ्गमः। अरुणाचलपर्यन्तं कान्तारं समगाहत॥
स तत्र बहलामोदं कञ्चित्कस्तूरिकामृगम्। दृष्ट्वा तमन्वक्तुरगं प्रावर्तयत कौतुकात्
स मृगोऽनुद्रुतस्तेन अभितः शोणपर्वतम्। प्रादक्षिण्यात्परीयाय पपात च मनोजवः
ततःस भग्नसारोऽपि राजा जातश्रमश्चरन्। पपात वाहाद्विच्छायः क्षीणपुण्यइवच्युतः
अज्ञातकारणेनैवं मातङ्गेनेव पीडितः। नाज्ञासीत्क्षणमात्मनं राजाग्रहगृहीतवत्॥
अचिन्तयच्च कोऽयंमे निर्हेतुः सत्त्वविप्लवः। क्वगतः स ह्यकस्मान्मे उपवाह्यस्तुरङ्गमः
इति चिन्ताकुले तस्मिंस्तज्ज्ञानेऽप्यपटीयसि। तडित्तडजटालेव सहसा द्यौरदृश्यत॥
निरीक्षमाण एवाऽस्मिन्हित्वा तिर्यक्कलेवरम्। तूर्णं तुरङ्गसारङ्गौ खेचरत्वमुपागतौ।
किरीटिनौ कुण्डलिनौ हारकेयूरधारिणौ। क्षौमान्तरीयोत्तरीयौस्रग्विणौचविरेजतुः
अवोचताञ्च नृपतिमाश्चर्याकृष्टमानसम्। हरन्ताविव दन्तांशुजालैस्तस्यार्जितं तमः
राजन्नलं विषादेन शोणाद्रीशप्रभावतः। एतां जानीहि सञ्जातां नवां नौ चेदृशींदशाम्

तदोवाच तयोः किञ्चिदाश्वस्तइव पार्थिवः।
कृताञ्जलिरभाषिष्ट तावुभौ विनयान्वितः॥ २०॥

कौ युवां निर्मितो याभ्यामभिषङ्गोममेदृशः। भद्रौभणतमार्त्तानांत्राणं हि महतांगुणः
इति तेन कृते प्रश्ने तमुवाच कलाधरः। राजानं जनिताश्चर्यं निर्दिष्टः कान्तिशालिना
अवेहि राजन्नावां हि पुरा विद्याधरेश्वरौ। परस्परातिसौहार्दौ वसन्तमदनाविव॥
एकदा तु सुवर्णाद्रेः पार्श्वे दुर्वाससोमुनेः। तपोवनमगच्छाव मनसोऽपि दुरासदम्

क्रोशेद्धां तपसस्तस्य शिवाराधनसाधनीम्।
पुष्पोज्ज्वलामपश्याव पुण्यामारामवाटिकाम्॥ २५॥

विनीतावप्यसञ्जातौ तत्त्वोचितसुधीगणौ । प्राविशाव तदुद्यानं प्रसूनावचयोत्सुकौ ॥
स्थलस्यतस्यसौहार्दात्कान्तिशाल्यतिगर्वितः । सञ्चचारमुहुःपादन्यासैराघट्टयन्महीम् ॥
अहन्तु तत्र पुष्पाणां गन्धातिशयमोहितः । विकस्वरेषु पुष्पेषु न्यस्तहस्तो दुराशयः
ततःशाण्डिल्यमूलस्थोव्याघ्रचर्मासनेस्थितः । दुर्वासास्तपसांराशिर्ज्वलन्निवहुताशनः
अमर्षोत्कर्षनोरन्ध्रस्पन्दमानाधरच्छदः । करालभ्रूकुटीबन्ध ारालितविशालभूः ॥
सरषोऽभूत्तेजसाढ्योधर्मतन्तुरविग्रहः । दहन्निव दृशा पश्यन्नभर्त्संयत नौ मुनिः ॥
आः पापौ प्रच्युताचारौ कौ युवामतिगर्वितौ । ज्वलतः कोपवह्नेर्मे शलभत्वमुपागतौ
तपोवनमिदं मत्कं पावनं भूतभावनम् । पादैर्नस्पृशतः क्वाऽपि सूर्याचन्द्रमसावपि ॥
पुरवैरिसपर्यायाः पर्यायकमिदंवनम् । न स्पन्दतेऽत्रवातोऽपि न लिप्यन्तेऽत्रषट्पदाः ॥
तदेतत्पादसञ्चारैर्दूषयन्नेषपातकौ । हयो भवतु भूलोके परवाह्यत्वपीडितः ॥ ३५ ॥
अपरोऽप्ययमत्युग्र पयत्वचलकन्दरे । प्रसूनगन्धलोभाद्यो गन्धसारङ्गतां गतः ॥ ३६ ॥
इति तेनोग्ररोषेण शापवज्रे निपातिते । तत्क्षणाद्विगलद्गर्वावावां तं शरणं गतौ ॥३७
अभिधाय च तं देवमाहिताङ्घ्रिपरिग्रहैः । अमोघ एषत्वच्छापस्तदस्यान्तोनिवेद्यताम्

अथाऽतिदीनमनसावावामालोक्य पार्थिव ! ।
सानुग्रहोऽभून्मुनिराट् कारुण्यादतिशीतलः ॥ ३९ ॥

अभाषतच मैवां भो भवतोःक्वाऽपिदुर्धियोः । शापस्यभविताशान्तिररुणाद्रेःप्रदक्षिणात्
पुरा खलु पुरारातिरध्यतिष्ठत्कुभांसभाम् । पर्युपास्यतदिक्पालैरिन्द्रोपेन्द्रयमादिभिः
तदा च देवदेवाय नन्दनारण्यदेवता । उपायनीकृतवती फलं किमपि पाटलम् ॥४२॥
बाल्यात्कुतूहलाक्रान्तौ गजाननषडाननौ । पितरं तदयाचेतां लोभनीयतरं फलम् ॥
अथ तावददद्देवस्तनयौ फलतर्षितौ । गोपयित्वा फलं पाणिसम्पुटेन कुमारकौ ॥

इमां समस्तां पृथिवीं लोकालोकेन वेष्टिताम् ।
यो वां प्रदक्षिणीकर्तुमीष्टे तस्मै ददाम्यहम् ॥ ४५ ॥

इत्युक्ते पार्वतीशेन स्मयमानमुखेन्दुना । स्कन्दः प्रदक्षिणीकर्तुं मेदिनीमुपचक्रमे ॥
लम्बोदरस्तु देवस्य शोणशैलाकृतेः पितुः । प्रदक्षिणं ततः कृत्वापुरस्तादेवतत्क्षणात्

तद्दृष्ट्वा तस्य चातुर्यं हेरम्बाय त्रियम्बकः । फलं वितीर्णवानस्मै प्रणयाघ्रातमस्तकः
अद्यप्रभृति सर्वेषां फलानामधिनायकः । भवेत्यस्मै वरं दत्त्वा ह्येकदन्ताय शङ्करः ॥
बभाषे च सभास्तारान्सर्वानपि सुरासुरान् । प्रसरद्दशनज्योत्स्नाकर्बुरीकृतमन्दिरः

स्थावरोऽयं ममाकारः शोणाद्रिर्योऽस्य भक्तितः ।
प्रदक्षिणां वितनुते स मे सारूप्यभाग्भवेत् ॥ ५१

गिरेः प्रदक्षिणेनाऽस्ययस्यधत्तः पदेरुजम् । स सम्राट् सकलोत्कृष्टंलभतेशाश्वतंपदम्
इतिशासनतः शम्भोःशोणशैलप्रदक्षिणम् । विधायसर्वगीर्वाणालेभिरेस्वंस्वमीप्सितम्
युवामपिमदोद्भूतमालिन्यौशिक्षितौमया । प्रदक्षिणेनशोणाद्रेः शापान्तोवांभविष्यति
तिरश्चोरपि वां सिध्येदरुणाद्रेः प्रदक्षिणा । वज्राङ्गदस्य पाण्ड्यस्य नृपतेरनुबन्धतः

इत्यमर्षणमहर्षिमहाब्धेः शापहालहलशोषितगात्रौ ।
पातितौ बहुलपातकभारात्क्षिप्रमश्वमृगजातिषु जातौ ॥ ५६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धेऽरुणाचलप्रदक्षिणामाहात्म्ये वज्राङ्गद-
वृत्तान्तवर्णनं नाम द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥२२॥

त्रयोविंशतितमोऽध्यायः

कलाधरकान्तिशालिवृत्तान्तवर्णनम्

कलाधर उवाच

काम्बोजेषु हयो भूत्वा कान्तिशाली सुहृन्मम । अयासीदौपवाह्यत्वं भवतोराजपुङ्गव
अहं च गन्धमृगतांगतः स्वाङ्गप्रसूतिना । सुगन्धिनामदेनाऽस्यसञ्चारं चाऽऽचरंगिरेः

धर्मात्मन्मृगयाव्याजदागतेन त्वयाऽधुना ।
आवां शोणाद्रिनाथस्य प्रापितौ हि प्रदक्षिणाम् ॥३।

वाहारोहणदोषेण तवाऽऽसीदीदृशीदशा । पादप्रचारपुण्येन प्राप्तं नौ प्राक्तनं पदम् ॥
राजेन्द्र ! तव सम्बन्धादस्मात्तिर्यक्त्वबन्धनात् ।
मुक्तावावां स्वकं धाम प्राप्तौ स्वस्त्यस्तु ते सदा ॥ ५ ॥
इत्युदीर्यानजं धाम यियःसन्तंकलाधरम् । कान्तिशालिनं च राजाजगादरचिताञ्जलिः
एवं युवां शोणशैलशङ्करस्य प्रभावतः । शापार्णवं समुत्तीर्णौ कथं मे पुनरुच्छ्रयः
भ्राम्यतीव मम स्वांतमाधाय तदवेक्षणम् । निर्यान्तीव मम प्राणास्तत्रदैवं बलोत्तरम्
कलाधरकान्तिशालिनावूचतुः
अवधारय निस्तारं कथयाव तवाऽऽस्पदम् ॥ ८ ॥
समाहितेन मनसा निर्धूतनिखिलाधिना ॥ ६ ॥
जगत्सर्गस्थितिध्वंसविधानानुग्रहेश्वरे । अरुणाद्रीश्वरे चित्तं निधेहि करुणानिधौ
प्रत्यक्षितं त्वयेदानीमस्य देवस्य वैभवम् । तिरश्चोरावयोरेतदीदृशत्वं वितन्वतः ॥
कुरु प्रदक्षिणां पादचारी मृगमदाद्रुतैः । कल्हारैः पूजयेशानं देवं मृगमदप्रियम् ॥१२॥
यावती तव सम्पत्तिस्तावतीमखिलां विभो । प्रकारगोपुरागारनवीकाराय कल्पय ॥
अचिरादेवसिद्धिस्ते भविष्यति गरीयसी । मनुमान्धातृनाभागभगीरथवदाधिका ॥
नन्दिकेश्वर उवाच
इत्थं निशम्य च तयोर्निजमेव धाम विद्याभृतोः सपदि संश्रुतयोर्नरेन्द्रः ॥
निःसंशयेन मनसा निरतस्तदानीं भक्तिं बबन्ध भगवत्यरुणाद्रिनाथे ॥१५
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे कलाधरकान्तिशालिवृत्तान्तवर्णनं नाम
त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥

——

चतुर्विंशतितमोऽध्यायः

स्वपुत्रायराज्यंसमर्प्यशिवभक्तोवज्राङ्गदराजासद्गतिंजगामेतिवर्णनम्

मार्कण्डेय उवाच
भगवन्भवमाहात्म्यरत्नाकरसुधाकरम् । नन्दीश चित्रं चारित्रं श्रुतं विद्याभृतोर्द्वयोः
कदा वज्राङ्गदः सिद्धः कथं देवमपूजयत् । कथं चान्वग्रहात्प्रह्वं देवस्तमरुणेश्वरः ॥
नन्दिकेश्वर उवाच
निवर्त्तनेच्छां हित्वाऽथ नृपो निजपुरं प्रति । तस्यैव पादपर्यन्तेस्वस्य वासमरोचयत्
अथाऽस्य महती सेना वाहमार्गानुसारिणी । प्राप्ता शताङ्गमातङ्गतुरङ्गभटसङ्कुला ॥
समदृश्यत भूपालस्तादृशो धैर्यसागरः । पुरोधोमन्त्रिसामन्तसेनापतिसुहृत्तमैः ॥
ततस्तामागतां सेनामवनीपतिरादृतः । अरुणाद्रेश्च सीमाया बहिरेव न्यवेशयत् ॥
स्वकीयमखिलंकोशंदेशानपिमहाफलान् । शोणाद्रिनाथपूजायैकल्पयामासभक्तिमान् ॥
गौतमस्याऽऽश्रमाभ्याशेस्वयंकृततपोवनः । पुरोधोक्तः ससचिवः शिवार्चनरतोऽभवत्
रत्नाङ्गदाख्यं तनयं स्थापयित्वा निजे पदे । तत्प्रेषितैरपर्याप्तैः शोणेशं पर्यतर्पयत् ॥
परितः शोणशैलस्य परिपूर्णजलाशयान् । अग्रहारान्बहुफलान्ब्राह्मणेभ्योऽतिसृष्टवान्
तेजसाऽरुणनाथस्य ज्वलनस्तम्भरूपिणः ।
धन्वप्रायेऽपि देशेऽस्मिन्दीर्घिकाः शतशो व्यधात् ॥ ११ ॥
सौन्दर्यशालिनीरात्मपरिवारवराङ्गनाः । सेवार्थं शोणनाथस्य दत्तवान्दीर्घदर्शनः ॥१२
अथागतेनाऽगस्त्येन लोपामुद्रासखेन सः । अभ्यनन्द्यत शोणाद्रिनाथपूजापरायणः ॥
प्रत्यहं नवतीर्थाख्ये सरसि स्नानमाचरन् । पापनाशप्रवालेशौ प्रयतः पर्यपूजयत् ॥
महिषासुरसंहारकारिणीं मानवेश्वरः । नित्यमाराधयामास दुर्गां दुर्गार्तिहारिणीम्
प्रतिक्षणं ब्रह्मविष्णुपूज्यस्य लिङ्गरूपिणः । आदिदेवस्य विविधाः सपर्याःपर्यकल्पयत्
प्रत्युषस्युत्थितः स्नातः पादाभ्यामेवपार्थिवः। जपन्पञ्चाक्षरीमन्त्रमकार्षीत्त्रिप्रदक्षिणाम्
पौर्णमास्यांस कार्तिक्यां पार्वतीवल्लभप्रियाम् । महादीपोत्सवं चक्रे महितं भुवनत्रये
सुगन्धसारकह्लारकर्पूरजलपूरितैः । सहस्रैःस्वर्णकुम्भानामभ्यषिञ्चत्त्रियम्बकम् ॥१६॥

प्रतिमासध्वजारोहपूर्वं तीर्थोत्सवादिकम् । त्रैलोक्याभ्यर्हितं चक्रे रथारोहंमहोत्सवम्
अङ्गं प्रदक्षिणं चाऽस्य विदधे विशदाशयः । योजनत्रितयायामव्यापिनः शोणभूभृतः
अरुणाचलनाथेति करुणामृतसागरः । अरुणाम्बासनाथेति तुष्टाव च मुहुर्मुहुः॥२२॥
संलिप्य विधिधैर्द्रव्यैर्नित्यं पञ्चामृतादिभिः। आनर्च्चं यद्गन्धसारपङ्कैः कर्पूरपाण्डुरैः
अपूजयत कल्हारैः स्रवन्मृगमदद्रवैः । प्रातरारभ्यशोणाद्रिनायकं गणरूपिणम् ॥२४॥
इतिवर्षत्रयं तस्य वासिनो वरिवस्यया । अरुणाद्रीशवस्तुष्टः प्रत्यक्षत्वमगाहत ॥२५॥
नीहाराचलसङ्काशमारूढो वृषपुङ्गवम् । अन्वगासीनया देव्याकृतगाढोपगूहनः ॥२६॥
ब्रह्मर्षिभिर्वसिष्ठाद्यैर्नारदाद्यैर्महर्षिभिः । गणैर्निकुम्भकुम्भाद्यैः क्रियमाणजयस्तुतिः ॥
करुणासिन्धुकल्लोलैः कमलावासवेश्मभिः । कटाक्षपातैर्जगतां कालुष्यमिव वारयन्
दृष्ट्वा च देवदेवं तमष्टाङ्गं न्यस्य भूतले । प्रणनाम परं हृष्टो वज्राङ्गदमहीपतिः ।२६॥
व्यज्ञापयच्च भूपालो मौलीकृतशताञ्जलिः । क्षालयन्निव दन्तांशुजालैस्तत्पादपङ्कजे ॥

वज्राङ्गद उवाच

देवेश यदहं मोहाद्बहुपातकसञ्चयम् । अचारिषं स एकोऽयंक्षम्यतांमेव्यतिक्रमः ॥
इतिवादिनमत्यन्तंदीनमेव दयानिधिः । जगाद जगतीनाथो देवः शोणाचलेश्वरः ॥

श्रीमहेश्वर उवाच

मा भैषीर्वत्स भद्रं ते सन्त्यष्टौ मममूर्तयः । ताःसर्वाः सर्वजन्तूनामत्यर्थंपरिकल्पिताः
पुरापुरन्दरस्त्वं हि कैलासशिखरेस्थितम् । गर्वितोमामवामंस्थाःस्तम्भितश्चतदामया
क्षणं गलितगर्वस्त्वं स्तम्भनाव्रीडितस्तदा । अयाचिष्ठाः शिवज्ञानमखिलैश्वर्यकारणम्
आदिष्टस्त्वं मया वज्रिन्नवतीर्याऽवनि भवान् ।
राजा वज्राङ्गदो भूत्वा लप्स्यसे मत्कृपामिति ॥ ३६ ॥
जातं ततःप्रभावेणक्षेत्रमेतन्मदास्पदम् । शिक्षितोऽतीवमुग्धस्त्वंभक्तोऽसिच परं मयि
अधुनाऽतिसपर्याभिस्त्वत्कृताभिरहर्निशम् ।परितुष्टोऽस्म्यहंराजन्नतस्त्वांबोधयाम्यहाम्
खंवायुरनलो वारि भूः सूर्यशशिनौ पुमान् । इतिमन्मूर्त्तिभिर्विश्वंभासतेसचराचरम्
कालोहिकालयाम्यर्थान्सत्त्वानध्वनएवच। तत्त्वातीतःशिवश्चाऽहंनमत्तोऽस्तीहकिञ्चन

अपर्यन्तचिदानन्दसिन्धोर्मे केचिदूर्मयः । वेधोमुकुन्दरुद्रेन्द्रमुखानाहुरुदित्वराः ॥४१॥
वाणीलक्ष्मीक्षमाश्रद्धाप्रज्ञास्वाहास्वधादयः । असङ्ख्येय महाशक्तेमम विसृष्टिशक्तयः ॥
इयं मम महाशक्तिर्गौरी माया जगत्प्रसूः ।
अनयाऽऽच्छाद्यते विश्वं शश्वद्विस्तार्यतेऽपि च ॥ ४३ ॥
शक्त्याऽनयान्वितःसर्गरक्षासंहृतिविभ्रमः । विचित्रमेतत्पश्यामि जगच्चित्रंनिजेच्छया
अपवाहितमोहस्त्वं महिम्ना मे विचारय । आत्मानमविभिन्नं मे तरङ्गमिव वारिधेः
ततोमद्रूपशालिन्याआधिपत्यंक्षितेर्गतः । मत्प्रसादेन राजेन्द्रभुङ्क्ष्वभोगान्यथासुखम्
पुनः पुरन्दरत्वेन भुक्तदिव्यसुखश्चिरम् । मदेकरूपतां राजन्निश्चयत्त्वमवाप्स्यसि ॥

नन्दिकेश्वर उवाच

इत्युक्त्वाऽन्तर्हिते देवे राजा वज्राङ्गदःकृती । शोणेशं पूजयन्नेवसर्वान्भोगानवाप्तवान्
इत्थं ते कथितं साधोशिवभक्तविजृम्भणम् । प्रदक्षिणाफलंचैवशोणशैलस्यशाश्वतम्
किं वाचां विस्तरेणाऽत्र शोणशैलप्रदक्षिणा । महतामश्वमेधानां शतादपि विशिष्यते
विषुवायनसंक्रान्तिव्यतीपातादिपर्वसु । प्रदक्षिणाच्छोणगिरेरसंख्येये फलं लभेत्
न क्षेत्रमरुणादस्तिनास्तिदेवोऽरुणेश्वरात् । नापि प्रदक्षिणादन्यद्विद्यतेऽभ्यधिकं तपः
इति कथयति नन्दिकेश्वरेऽस्मिन्पुलकितसर्ववपुर्मृकण्डुपुत्रः ।
मुहुरधिगतहर्षवाष्पवृष्टिर्महति निमग्न इवाऽभवत्सुधाब्धौ ॥ ५३ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे वज्राङ्गदसद्गतिवर्णनंनाम
चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २४ ॥
॥ इत्यरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धः समाप्तः ॥

इत्यरुणाचलमाहात्म्यं सम्पूर्णम्

इति प्रथमं माहेश्वरखण्डं सम्पूर्णम्
शुभम्भूयात्

———